

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM
VAZIRLIGI**

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI MADANIYAT VAZIRLIGI

O‘ZBEKISTON DAVLAT KONSERVATORIYASI

“XALQ CHOLG‘ULARIDA IJROCHILIK” KAFEDRASI

Ijrochilik san’ati tarixi fanidan ma’ruza matni

Tuzuvchi: filologiya fanlari nomzodi, A. R. Toshmatova

Toshkent – 2017 y.

IJROCHILIK SAN'ATI TARIXI

fanidan ma'ruzalar matni

1 – MA'RUZA: QADIMGI DAVR MUSIQA MADANIYATI CHOLG'ULARI

O'zbek xalqining bebaho boyligi hisoblanmish - milliy musiqiy cholg'ularimiz o'zining betakrorligi, naqsh bezagining jozibadorligi, ovoz tarovatining rang-barangligi va ijro imkoniyatlarining beqiyosligi bilan milliy musiqiy madaniyatimizda alohida o'rin tutadi. Musiqiy cholg'ular azal-azaldan o'zbek xalqining ma'naviy hayotida muhim ahamiyat kasb etib, kundalik turmush tarzi bilan chambarchas bog'lanib ketgan. Ular hozirgi kunda ham kishilar dunyoqarashining shakllanishida o'ziga xos xususiyatlarga ega. Ayniqsa, cholg'u ijrochiligi san'ati ajdodlarimiz tomonidan asrlar davomida noyob estetik vosita sifatida shakllanib, nafaqat musiqa ilmida, balki zamonaviy musiqa ijodiyotida ham katta qiziqish uyg'otib kelmoqda. Uning barcha o'ziga xos xususiyatlari va qirralarini o'rganish esa cholg'u ijrochiligi amaliyotini boyitishga yordam beradi.

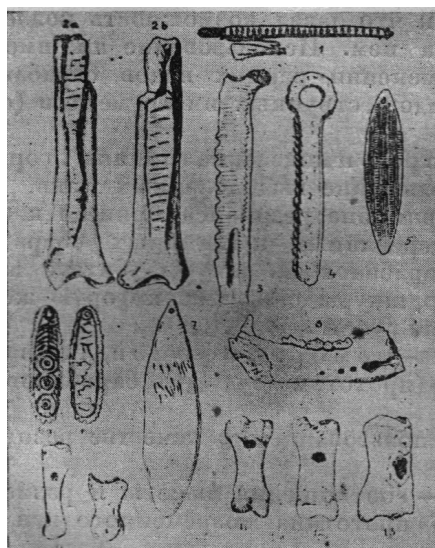
Milliy musiqiy sozlarimiz juda qadimiy va boy tarixga ega. Musiqa san'atida dastlabki zarbli (membranofon) cholg'ular eramizdan oldingi o'n uchinchi ming yillikda paydo bo'lgan. Manbalarda qayd etilishicha, bunday cholg'ular qadimgi mehnat qo'shiqlarining ritmik tuzilishi bilan bevosita bog'liq bo'lgan. Keyinchalik shovqinli (idiofon) cholg'ular paydo bo'ldi. Ijrochilar qarsak chalib ritmni ta'kidladilar, shovqinli cholg'ular ta'sirini kuchaytirdilar. Ijrochi ayollarning chapak zarblari o'ziga hos takrorlanmas go'zal holatni vujudga keltirar edi. Shu sababli zarbli cholg'ular eng qadimgi cholg'u asboblari turiga kiradi. Ularning kelib chiqishi insonning qadam bosishi, mehnat jarayoni, raqs harakatlari, ov va harbiy yurishlari bilan bog'liq. Uzoq tarixiy rivojlanish davomida turli xalqlar musiqa amaliyotida o'zining tuzilishi, tovush hosil qilishi, ijro va ifoda imkoniyati jihatidan xilma-xil zarbli cholg'ularning turlari shakllangan.

Taniqli olim T. Vizgoning ma'lumotiga ko'ra mudovara (tarelka) harbiy cholg'ular qatoridan ham o'rin olgan. Misli mudovara (sanj)lar ham meloddan uch ming yil oldin ma'lum bo'lsa-da, zamonamizgacha xuddi doyra cholg'usidek o'z shaklida etib kelgan. Zarbli cholg'ular - doyra, debu, daff, daz, dov, sanj, go'lachalar meloddan ikki ming yil muqaddam (nisoniylar davri) vujudga kelib, turli shakllari, tuzilish va zarblari bilan takomillashib bizgacha etib kelgan.

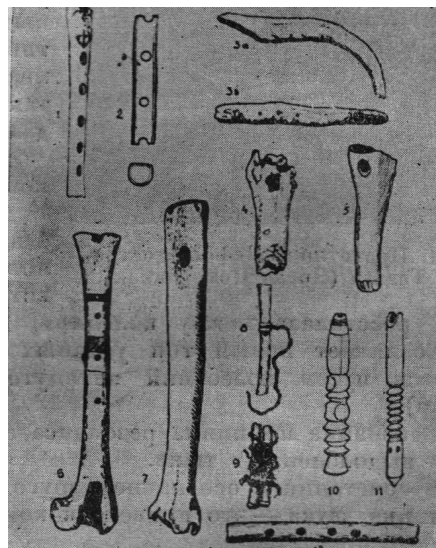
Doyra va sanj cholgʻusining tarixi ijro etilish usullari haqida musiqashunos olimi T.Vizgo fikr yuritib, sanj cholgʻusining oʻrtasidan tasma oʻtkazilib chalinganligini va hozirgi davrda ham xuddi shunday uslubda ijro etilishini taʼkidlaydi.

Samarqandning Urgut tumani Moʻminobod qishlogʻidan topilgan miloddan besh ming yil oldin suyakdan ishlangan va beshta qoʻl bilan bosib ijro etiladigan teshikka ega boʻlgan nay qisman saqlangan boʻlib, oʻsha davrda bunday tovush koʻlamiga ega boʻlgan cholgʻuda qanday kuylar ijro etilganligini tasavvur qilish mumkin. Arxeologik qazilmalar natijasida topilgan va bizgacha toʻliq cholgʻu sifatida etib kelmagan boʻlsa-da, ilmiy manbalarda tasviri tushirilgan bu cholgʻular paleolit davriga toʻgʻri keladi. Shuningdek, ular aynan eng qadimiy insoniyat tarixida ilk musiqa rivojining qay tarzda ekanligidan hamda umummadaniy saviyasidan dalolat beradi (29, 30-rasmlar)¹.

Ushbu rasmlarda tasviri tushirilgan cholgʻular arxeologik ekspeditsiyalar natijasida qazib olingan boʻlib, ular dushmanlar va hayvonlar suyagidan hamda qamishlardan yasalgan eng oddiy damli cholgʻulardir. Ular asta-sekin rivojlanib hozirgi nay, goboy va klarnet darajasigacha etib kelgan.

29-rasm.

30-rasm.

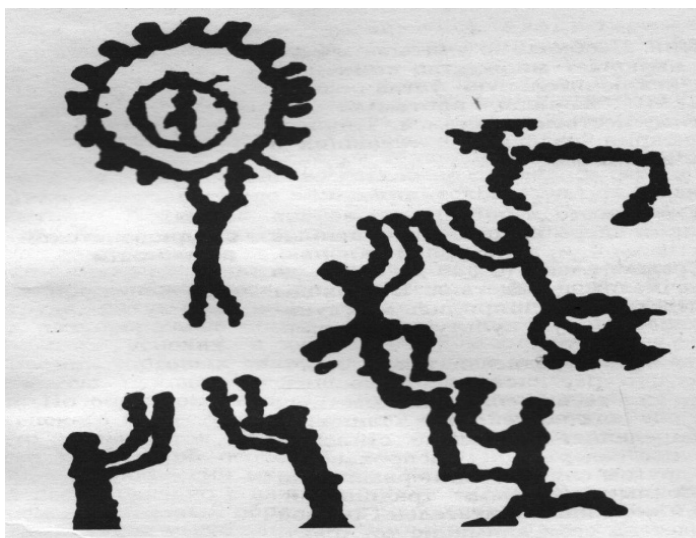
Kishilik jamiyatining ibtidoiy davrlaridan boshlab qadimgi odam qadamlarining bir maromda erga tashlanishi, ov yoki boshqa jamoa tadbirlaridagi takroriy harakatlardan, qoʻllarini-qoʻllariga, badaniga urishdan paydo boʻluvchi sadolar, turli mehnat qurollari, buyumlar yoki toshlarning bir-biriga tegishidan kelib chiqadigan ritmik tovushlar – zarbli cholgʻularning vujudga kelishiga sabab boʻlgan. Ritm-usul ibtidoiy inson hayotining markaziy unsuri boʻlib, u jamoa

¹ Грубер Р. История музыкальной культуры. - М., 1941 (том 1, часть первая), 139-бет.

faoliyatini birlashtiruvchi, uni borliq-tabiat va koinot bilan uyg'unlashtiruvchi yagona vosita bo'lgan.

Miloddan avvalgi, ikki ming yillikka oid Saymali-tosh arxeologik qazilmalaridan topilgan tarixiy obidalarda doyrasimon cholg'ularda ijro etayotgan sozandalar tasvirlangan². Bu esa doyraning qadim zamonlardayoq ijrochilik amaliyotida mavjud bo'lgan zarbli cholg'u ekanligini tasdiqlaydi.

O'rta Osiy hududlarida olib borilgan arxeologik qazilmalar natijasida olingan ma'lumotlarga qaraganda, islom davridan oldingi zamonlarda doyraga asosan ayollar jo'r bo'lgan. Ularning doyra usullariga mos qo'shiq aytishi va raqsga tushishi o'sha davrlarda shakllanib, asrlar osha rivojlanib kelmoqda. Doyra, qayroq, zang va safoyillar oymoma marosimlarida koshinlar tomonidan keng qo'llanilgan. Niso peshtoqlarida tasvirlanishicha, doyra diniy marosim raqslariga jo'r bo'luvchi mas'ul cholg'u sanalib, ayrim hollarda raqsga tushuvchilarning o'zlari, ba'zan esa maxsus doyrachilar tomonidan ijro etilgan.

Marosimiy raqs. Saymali-tosh. m.a. II minginchi y.

Keyingi davrlarda, ya'ni ibtidoiy jamoa tuzumi davrida musiqa cholg'ulari turli bayram va madaniy marosimlarda faol ishtirok etib, musiqa amaliyotini boyitgan holda o'zining yangi qirralarini ocha boshladi. Shuningdek, cholg'ular musiqiy talaffuz (intonirovanie) va musiqa tovushqatorlarini aniqlashda ham muhim ahamiyat kasb etgan. Butun musiqa tarixi davomida, ayniqsa eng avvalgi rivojlanish bosqichlarida, hali umuman nota yozuvi va boshqa musiqiy-tarixiy manbalar bo'lmagan davrlarda musiqiy cholg'ular bebaho tarixiy manba hisoblangan. Ular musiqa rivojida ashyoviy manba bo'lib hisoblangan, ya'ni cholg'ular musiqa rivojida poydevor vazifasini bajarsa, musiqa esa undan keyingi pog'onani egallagan. Aniqrog'i, cholg'ular o'sha davrdagi musiqa taraqqiyotining

² Вызго Т. Музыкальные инструменты Средней Азии. - М., 1980, 15-бет.

nechog'lik rivojlanganligini tasdiqlovchi vosita hisoblangan va har bir davrdagi taraqqiyot jarayonini namoyon etgan.

Shuni ham ta'kidlash kerakki, inson ovozi va tanasini chertish orqali hosil qilingan tovushlar - tabiiy tovushlar hisoblanadi. Haqiqatdan ham shunday. Ibtidoiy odamlar vaqt o'tishi bilan "tabiiy damli cholg'u" hisoblangan inson ovozi va "tabiiy zarbli cholg'u" hisoblangan o'z tanasi bilan qanoatlanmay, sun'iy tovush yaratish vositalarini topishga harakat qilganlar. Lekin shunga qaramay, manbalarda yozilishicha birinchi ish jarayonlarini tashkil etishda ibtidoiy odamlar hech qanday sun'iy tovush chiqaradigan ashyolarsiz, o'sha davrlarda yagona material va san'at ob'ekti hisoblangan - o'z tanalaridan chiqaradigan sehrli ovozlardan foydalanganlar va shu bilan chegaralanganlar.

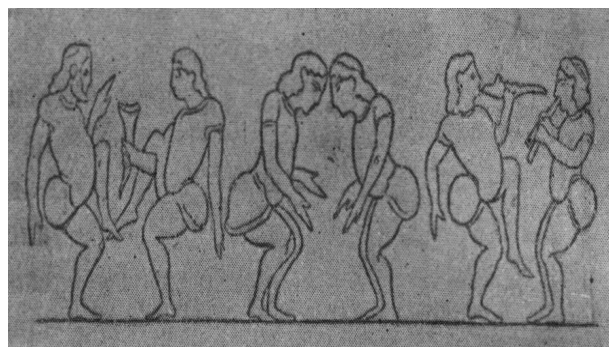
Qanday sabablar insonni musiqa cholg'ularini yaratishga jalb etdi?

Birinchidan, o'zi yaratadigan tabiiy shovqinli tovushlar samardorligini oshirish maqsadida hamda ularni jarangdor va turli-tuman qilish uchun. Shuningdek, yovvoyi odamlar odatga aylangan harakatlarini saqlagan holda zarb kuchini hamda qo'l harakati diapazonlarini kengaytirgan. Shu bilan birga ular daraxt, qovoq va hayvonlar terilaridan foydalanib, tabiiy tovush turlarini saqlagan holda tovushlarni takomillashtirishga harakat qilgan.

Yovvoyi odamlarning sehrli xayollari ham o'z vazifasini bajardi. Ular atayin sun'iy tovushlar yaratish maqsadida o'z tabiiy tovushlarini o'zgartirib, ba'zi-bir cholg'ular ovozi yaratganlar (mirliton). U va bu hollarda ham musiqa cholg'usi timsolida inson a'zolari bo'lgan.

Tanadan ovoz chiqarish raqsi

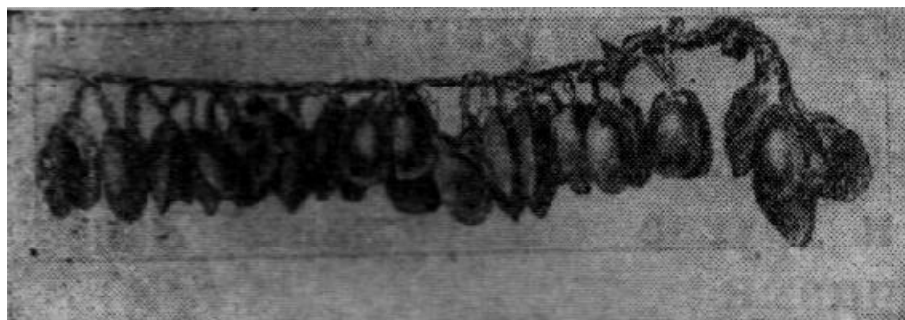

Peshona urushtirish raqsi

Inson ovozi damli cholg'ularning yaratilishiga olib kelgan bo'lsa, chapak chalish, raqs paytida er tepkilash, tanani chertish va boshqalar zarbli cholg'ularni, aniqrog'i shovqinli cholg'ularning ilk ko'rinishlari paydo bo'lishiga sabab bo'ldi. Keyinchalik esa qarsak chalishdan asta-sekin bronza va mis tarelkalardan foydalanishga o'tildi. Shovqinli shiqildoqlar esa ispan kastanetalariga aylandi. Shu oddiy cholg'ular bilan birga ancha vaqtgacha tana ham zarbli cholg'u

sifatida qoʻllanilgan (elka, qorin, peshona hamda tananing har xil qismlari orqali ovoz chiqarish).

Tanaga taqiladigan har xil shiqildoq va taqinchoqlar ham tez rivojlangan. Ular inson harakatlanganida, yurganida, ayniqsa raqs tushganida jaranglagan. Ichi oʻyilgan qovoqlardan ham bolalar oʻyinchogʻi paydo boʻlgunga qadar foydalanilgan. Ovoz qovoqning ichiga urish orqali taralgan.

Shiqildoqlar

Cholgʻularni takomillashtirishda va ularning yangi turlarini yaratishda ikki nuqtai nazar asos boʻldi:

- 1 - tovush chiqarish vositasi (rezonans) aks sado boʻlsa,
- 2- tovush balandligi va tovush xarakteri hamda tovush hosil qiladigan manba va materialining kattaligi (hajmi).

Keyinchalik bular chuqurlik va oʻralardan hamda ichi chirigan toʻnkalardan foydalanishgan. Bu oʻrinda chuqurlik ustiga qoʻyilgan ovalsimon barabanlardan foydalanib, katta hajmdagi yogʻochlar ustida raqs tushish orqali tovush hosil qilishgan. Shuningdek, oʻralardan birinchi baraban va ilk torli cholgʻularni yaratishda ham foydalanishgan.

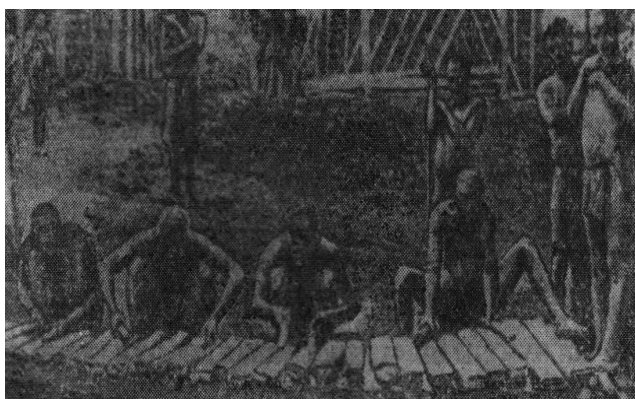
Loy tuvaklarning paydo boʻlishi hamda qovoqlar ichini oʻyib tayyorlash ham katta ahamiyatga ega boʻldi. Rezonans, yaʼni sado berish masalasini tushunib etgandan keyin avval yogʻochli va loy barabanlardan, keyinchalik hayvon terilari tortilgan barabanlardan foydalana boshlashgan. Shu tariqa yangi turdagi hozirgi baraban va litavraga oʻxshash cholgʻular paydo boʻla boshlaydi.

Tovush balandligi va tovush hosil kiladigan manbaning oʻzaro munosabatini tushunib etishgandan soʻng, hozirgi ksilofonga oʻxshash cholgʻularni yaratishgan: bular har xil uzunlik va hajmdagi bir-biriga ulangan bir qator yogʻoch plastinkalarni qovoqlar ustiga joylashtirilishi (31, 32, 33-rasmlar)³ natijasida hosil boʻlgan marimba cholgʻusi boʻlib, uni hozirgi kunda ham Afrika va Janubiy- Sharqiy Osiyoda uchratish mumkin. Vaqt oʻtishi bilan bronza va mis davrlariga oʻtilganda bu ksilofonlar - metallofonga aylangan.

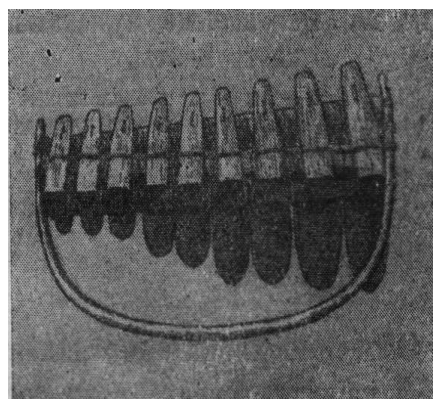
³ Грубер Р. История музыкальной культуры, 140-бет.

31-rasm

32-rasm

33-rasm

Tovush balandligi va tovush hosil qiladigan manba hajmining farqiga tushunib etishgandan so'ng turli hajmdagi naylarni bir-biriga bog'lash natijasida fleyta panaga o'xshash cholg'u hosil bo'ldi, bu cholg'uni hozirgi kunda Braziliya hududlari va Solomon orollari aholisida uchratish mumkin.

Doyrani yaralishiga aloqador rivoyatda shunday hikoya qilinadi: Qadim zamonlarda bir karvon savdo-sotiq qilish maqsadida bir yurt dan o'zga bir yurtga safarga chiqibdi. Ular cho'lda juda ko'p yurishibdi, lekin hech ko'zlangan marraga eta olmabdilar. Cho'lning qoq o'rtasiga etganda safarga chiqqan yo'lovchilarning meshdagi suvlari tugab, kunning issig'iga chiday olmay asta-sekin holdan toyib, o'zidan keta boshlabdi. Safarga chiqqan bir yosh yigitning meshida ozgina suvi qolgan ekan. U suvi bilan barcha safarga chiqqan yo'lovchilarning og'zini xo'llay boshlabdi, lekin ular o'ziga kelmabdi. SHunda yigit suvdan bo'shagan meshini yirtib, aravaning yog'och g'ildiragiga tashlabdi. Quyoshning issig'idan bir zumda teri tarang tortilib qurib qolibdi. Qurquvdan nima qilishini bilmagan yigit bor kuchi bilan teriga ura boshlabdi. Cho'lning narigi burchagidan yo'lga chiqqan boshqa karvon bu g'alati ovoyni eshitib, karvonga biron kor-xol bo'libdi, ularga yordam berish kerak, deb ovoyni taralayotgan tomonga tezda etib kelib, karvonni qutqarib qolibdi.

Yana bir rivoyatda shunday deyiladi: Meshkobchilarni suv tashiydigan meshlarini tubiga suv solganda tekis turishi uchun gardish oʻrnatilar ekan, suvdan boʻshagan mesh yoz kuni quyoshda terining qattiq qizishi natijasida tarang tortilib qolibdi va uni barmoq bilan chalgan paytda doyrasimon tovush chiqqan ekan. Shu-shu doyra biron-bir hodisadan xabar beruvchi, jarchi cholgʻuga aylanib qolgan. Shuning uchun ham doyra ruhiy kasalliklarni davolashda, folbinlarning ruhlar bilan bogʻlanishida yordam beradi. Ayniqsa doyraning karnay, surnay va nogʻoralar bilan birgalikdagi ovoz tarovati toʻy, bayram hamda tantanalardan xabar beradi. Hozirgi kunga qadar doyra gardishining yogʻochdan yasalishiga ushbu rivoyatlar sabab boʻlgandir.

Keyingi qadam - bu damli (aerofon) cholgʻularda teshiklar oʻyib, ovoz balandligini nazorat qilish boʻlgan. Qadimgi odam inson ovozidan kuchliroq tovush beradigan, ochiq havoda ijro etiladigan cholgʻularni ixtiro qilgan va uni ovda, harbiy yurishlarda, toʻy, sayil, bayram va boshqa turli yigʻinlarda qoʻllash odat tusiga kirgan. Shovqinli cholgʻulardek juda qadimiy boʻlmasa-da, chigʻanoqdan yasalgan har xil hushtakchalar hamda naysimon cholgʻular eng oddiy cholgʻulardan hisoblangan⁴.

28-rasm

Damli cholgʻular miloddan avvalgi III-I asrlarda ham naysimon, tilli va karnaysimonlarga tasniflangan. Qadimgi Misr, Bobil va boshqa Sharq mamlakatlarida damli cholgʻular haqida maʼlumot beruvchi tasviriy sanʼat asarlari mavjud boʻlib, ular haykalchalar va arxeologik topilmalarda oʻz aksini topgan. Qadimgi Misr tarixiy yodgorliklaridan maʼlumki, yuksak qadrlangan harbiy sozandalarga kohinlar qatoridan oʻrin koʻrsatilgan, hatto jang maydonida sozandalar oʻldirilmas balki, asir olinib, oʻz kasbi doirasida xizmat qilishga buyurilgan.

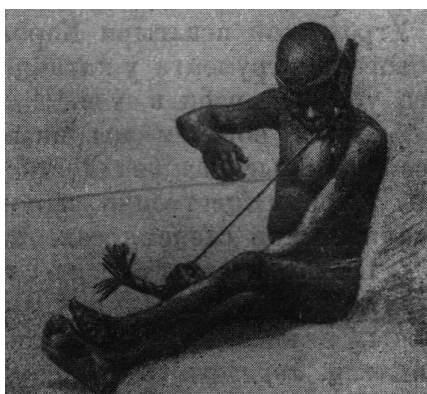
Qadimgi Xorazm hududidagi “Qoʻy qirilgan qala” (miloddan avvalgi IV-III asr), “Tuproq qal’a” (I-III asr), “Qirq qiz qal’a” (V-VI asr) istehkomlaridan

⁴ Грубер Р. История музыкальной культуры, 138-бет.

topilgan nay, mizmar, surnay, daf va nogʻoraga oʻxshash asl nomlari saqlanmagan cholgʻu sozlari ushlagan mutriba ayol va erkaklar tasvirlangan tangachalar, ganch haykalchalar hamda Ayritomdan topilgan haykalchalardagi cholgʻular tasviridan biz ularning qaysi turga mansubligini aniqlashimiz mumkin. Ammo ularning oʻsha paytda qanday atalgani maʼlum emas, yaʼni nomlari hozirgacha saqlanib qolmagan.

Keyinchalik esa torli (xordofonlar) cholgʻular paydo boʻla boshladi. Bu cholgʻular ham shovqinli va damli cholgʻular singari bir qator bosqichlarni bosib oʻtdi. Birinchi boʻlib qadimiy kamonga oʻxshash yoysimon shakldagi yogʻochga ot qili tortilgan cholgʻu paydo boʻldi. Bunda rezonator vazifasini inson ogʻzi, qovoq hamda toshbaqa kosasi bajargan⁵.

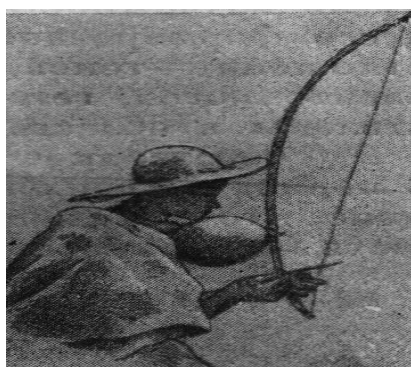
Torli-kamonli cholgʻular eramiz birinchi ming yilligining uchinchi qismida paydo boʻlgan degan taxminlar bor. Old Indiya gʻoridagi tasvirda noksimon lyutnya yonida kamoni bilan tasvirlangan. Bu toʻgʻrida X asrda Al-Forobiy toʻlaroq sharhlagan va uning toʻrtinchi torini oʻzlari taqib, ushbu cholgʻuda ijod etganlar. Bu cholgʻuning ilk nusxasi toshbaqa kosasidan yasalgan boʻlib, dastasi yogʻochdan, tori esa ot qilidan taqilgan ekan.

34-rasm

35-rasm

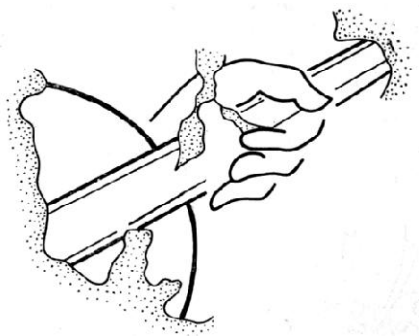

36-rasm

Xorazmning oʻng va chap qirgʻoqlarida olib borilgan arxeologik qazilmalar natijasida qadimgi Xorazm xalqlarining musiqa cholgʻulari tarixiga oid juda

⁵ Грубер Р. История музыкальной культуры, 141-бет.

qiziqarli tasviriy materiallar topilgan. Bu erda musiqa cholg'ularining tasvirini qoyatoshlardagi naqshlar, terrakota (sopol) haykalchalar va metal idishlarda ko'rishimiz mumkin. 1945-1950-yillarda Tuproq-qal'ada olib borilgan qazilmalar (eramizning III-IV asrlari Xorazmning o'ng qirg'og'i) natijasida juda ko'p naqsh bezaklari ichida 3ta musiqa cholg'ularining obrazi tasvirlanganini ko'rishimiz mumkin. Bular 6 torli kichik burchakli arfa, ikki torli lyutnyasimon cholg'u (1-rasm) va qumsoat shaklidagi ikki tomonlama barabandir⁶.

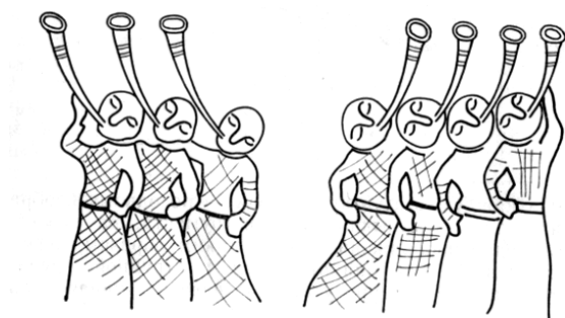

1-rasm

2-rasm

Suyuqlik tashiladigan keramik idish (flyaga) devorida 8 ta sozanda cholg'usi bilan bo'rttirib ko'rsatilgan. Barcha haykalchalar turli vaqtda ishlangan bo'lib, miloddan avvalgi IV-III asrlardan eramizning I asrigacha bo'lgan davrni qamrab oladi. Har bir haykalchada bittadan musiqa cholg'usi tasvirlangan. Bunday haykalchalar 9 ta bo'lib, ularning hammasi torli cholg'ular guruhiga kiradi. Torli cholg'ulardan: 9 torli katta burchakli arfa, 5 torli kifara, 4 torli lyutnyasimon cholg'u (2-rasm) va 6 ta 2 torli dutorsimon cholg'ular, ular ham shakliga ko'ra ikki turga bo'linadi.

3-rasm

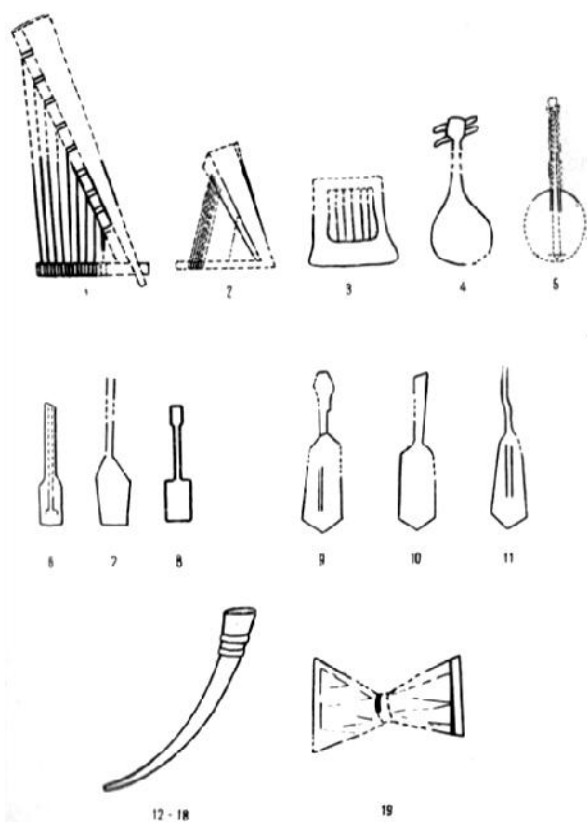
1909-yilda Xorazmdan tashqarida 7 ta sozanda burg'u (hayvon shohidan yasalgan cholg'u) chalayotgani tasvirlangan Annikovning ku-mushlagani topilgan. Sozandalardan 3 kishi chap, 4 kishi o'ng tomonga qarab, burg'ularini yuqoriga qaratib chalishmoqda.

Signal beradigan damli cholg'ular turiga kiruvchi 7 ta burg'uning uzunligi, tuzilishi va ijro uslubi bir xildir (3-rasm)⁷.

⁶ Садоков Р. Музыкальные инструменты древнего Хорезма в памятниках изобразительного искусства// Музыка народов Азии и Африки. - М., 1969, 21-бет.

⁷ Садоков Р. Музыкальные инструменты древнего Хорезма в памятниках образительного искусства// Музыка народов Азии и Африки, 22-бет.

Shunday qilib, qadimiy Xorazm musiqa cholgʻulari tasvirlarining soni 19 ta teng. Cholgʻularning barcha asosiy turlari namoyon etilgan boʻlib, ulardan: torlilar 11 tani, damlilar 7 tani va zarbli cholgʻu 1 tani tashkil etadi (4-rasm)⁸. Birinchi, torli guruh keng va rang-barang tarzda namoyish etilgan.

4-rasm

Ushbu guruhga kiruvchi musiqa cholgʻulari tarixiy jihatdan aniq 2 toifaga boʻlinadi. 4-rasmdagi 1-5 cholgʻular kelib chiqishiga qarab janubiy, yaʼni dehqonchilik bilan shugʻullanadigan tumanlarga, 6-11 tasvirlardagi cholgʻular esa koʻchman- chi qabilalar turmush tarziga mos musiqa cholgʻulardir. 1-toifaga kiruv- chi cholgʻular orasida eng qiziqarlisi katta va kichik burchakli arfalar boʻlib, ular qadimda Oʻrta Osiyoda keng tarqalgan, hozirgi kunda musiqa amaliyotidan izsiz gʻoyib boʻlgan.

Antik davrdagi Xorazm burchakli arfalari 2 turga, yaʼni katta burchakli va kichik burchakli arfalarga boʻlinadi. Oʻrta Osiyoda mashhur boʻlgan barcha burchakli arfalar, yaʼni Ayritom

(II asr b.a. – I asr) frizidagi (bino peshtoqidagi) va Tuproq-qalʼa (III asr) arfalari kichik burchakli arfalar turiga kiradi. Qoʻy qirilgan qalʼada tasvirlangan (IV-III asr b.a.) katta burchakli arfa Oʻrta Osiyoda qoʻllanilgan birinchi va yagona arfadan dalolat beradi. Shuningdek, bu Oʻrta Osiyo arfasining ilk tasviri hisoblanadi.

Xorazmning katta va kichik burchakli arfalari 2 qismdan – rezonator va tor ushlagichdan iborat boʻlib, bir-biri bilan tekis burchak ostida birlashtirilgan. Cholgʻular faqatgina yogʻoch xomashyosidan tayyorlangan. Torlarning bir uchi rezonatorga ilingan, ikkinchi uchi esa tor ushlagichga bogʻlangan. Torlar soni 9 ta va 6 tani tashkil etgan. Katta Qoʻy qirilgan arfasida 9 ta, Tuproq-qalʼa arfasida 6 ta, Ayritom arfasida esa 9 ta tori boʻlgan. Torlar ichakdan ishlangan.

Arfalarining kattalari baland va past, kichiklari jarangdor va yuqori tovushlarda yangragan. Arfalarda turib, yurib va oʻtirgan holda ijro etishgan. Uchchala holatda ham cholgʻu bir xil ushlangan, yaʼni rezonator qismi yuqoriga

⁸ Shu manba, 23-bet.

qaratilgan, tor ushlagich esa pastda bo'lgan. Katta burchakli arfalarni turib yoki yurib chalganda sozanda uni oldida tutib, burchagini beliga taqab, chap (o'ng) tomonida siqib chap (o'ng) tirsagini bo'kib ushlagan.

Shunday qilib, yurtimizda olib borilgan arxeologik qazilmalar jarayonida topilgan qoya toshlardagi naqshlar (rasmlar), terrakota (sopol) haykalchalari, mis va kumush idishlarda tasviri tushirilgan cholg'u ushlagan sozandalar, qadimgi davr musiqa madaniyati cholg'ularining rang-barangligidan dalolat beradi. Natijada zarbli, shovqinli va qisman damli cholg'ular ibtidoiy jamoa davrida ma'lum miqdorda takomillashgan. Avval zarbli, keyin shovqinli, damli va nihoyat torli cholg'ular paydo bo'la boshlagan.

2 - MA'RUZA: ILK O'RTA ASRLARDAN TO XIX ASR O'RTALARIGA QADAR MUSIQA AMALIYOTIDA QO'LLANGAN CHOLG'ULAR TASNIFI

Musiqiy cholg'ular juda qadimiy rivojlanish tarixiga ega. Arxeologik qazilmalar, qoyatoshlardagi va devoriy tasvirlar, tarixiy va ilmiy hujjatlar, adabiy manbalar, miniatyura asarlaridan musiqiy cholg'ular uzoq o'tmishda mavjud bo'lgani va turli xalqlar o'rtasida muloqot vositasi bo'lganligini isbotlaydi. O'zbek xalq cholg'ulari haqidagi bebaho ma'lumotlar A.Eyxgorn, V.Bertels, A.Boldirev, B.Riftin, A.Semyonov, R.Sadokov, T.Vizgo, O.Malkeevalarning tadqiqotlarida o'z aksini topgan.

So'nggi yillarda musiqiy cholg'ularni o'rganishga bo'lgan qiziqish nafaqat bizning respublikamiz, balki chet davlatlarda ham sezilarli darajada ortdi. Ushbu yo'nalish bugungi kunda zamonaviy san'atshunoslik ilmi oldida turgan dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Musiqiy cholg'ular ma'naviy madaniyat bilan uzviy bog'liq bo'lib, jamiyat rivojining ma'lum bosqichida shakllangan estetik didni ham aniqlaydi. Shuningdek, musiqiy cholg'ular va ularning madaniy yodgorliklardagi tasvirlari o'tmish davr hayotidan dalolat beruvchi haqiqiy va yagona ma'lumot manbai hisoblanadi.

Musiqiy merosning qaysi-ki turida ish olib borilishidan qat'iy nazar, tadqiqotchi uchun hududiy chegaralarni aniqlash biroz qiyinchilik tug'diradi, chunki davlatlarning zamonaviy chegaralanishi unchalik uzoq bo'lmagan davrda vujudga kelgan. O'rta Osiyo hududida Parfiya, So'g'diyona, Baqtriya, Xorazm kabi turli davlatlarning vujudga kelganligi bizga tarixdan ma'lum. IX-X asrlarda Eron va Afg'oniston davlatlari hududi Buxoro xonligining erlari bo'lgan. XII asrda Xorazm hukumronligi shimoliy Hindistongacha bo'lgan juda katta hududni egallagan edi. XIV asrda mo'g'ul imperiyasi vayronalarida

Temurning buyuk saltanati yuzaga keladi va Samarqand uning markazi bo'lgan. Shuning uchun musiqiy cholg'ularning yaratilishi va rivojlanishini faqatgina bir xalqning mahsuli deb hisoblash noto'g'ri. Ular ko'p asrlik rivojlanish natijasida, o'zaro ta'sir va o'zaro aloqalar orqali vujudga kelgan.

Musiqiy cholg'ularning eramizgacha mavjud bo'lganligini tasdiqlovchi zamonaviy arxeologik topilmalar katta qiziqish uyg'otadi. Jumladan, yaqinda Samarqand viloyatining qishloqlaridan birida, ayol qabridan oltin va bronza taqinchoqlar orasida suyakdan ishlangan nay topilgan hamda uning bronza davriga mansubligi aniqlangan. Shuni ham aytish kerakki, o'zgacha ko'rinishga ega bo'lgan buben cholg'usi ham O'rta Osiyoda qadimda istiqomat qilgan aholiga ma'lum bo'lgan. Afrosiyobning terrakota haykalchalariga qarab, lyutnya (ud) so'g'diylarning sevimli cholg'usi bo'lganligini aniqlash mumkin.

Cholg'uning katta va kichik hajmdagi, yumaloq va uzunchoq shakldagi, ammo asosiy jihatlari o'xshash bo'lgan turlarini uchratamiz (2-3 rasmlar)⁹. Ushbu tasvirlarda biz lyutnyaning torli-tirnama, kosaxonasi katta va dastasi kalta, bosh qismi orqaga qayrilgan turlarini ko'rishimiz mumkin. Bu cholg'u "kalta lyutnya" yoki ud nomi bilan mashhurdir.

2-rasm

3-rasm

So'g'd musiqachilari udni tik turgan holda, o'ng qo'lini torlarga (ba'zan mizrobni ushlab), chap qo'lini esa cholg'uning dastasiga qo'ygan holda ijro etganlar. Ko'proq cholg'ularda to'rttadan ba'zilarida esa uchtdan torlari mavjud. Torlar dekaga joylashtirilgan tor ushlagichga mahkamlangan. Daraxt tanasidan butunligicha o'yib olingan terrakota lyutnyasi ham katta qiziqish uyg'otadi. So'g'diylar bu cholg'uni qanday nomlaganliklari noma'lum bo'lganligi sababli, unga ovro'pacha "lyutnya" atamasi qo'llanilgan.

⁹ Вызго Т. Музыкальные инструменты Средней Азии, 19-бет.

Afrosiyob terrakota haykalchalarida lyutnyaning ko'p tasvirlanganligi So'g'diylarda bu cholg'u keng qo'llanilganligidan dalolat beradi. Kalta lyutnya tasviri qadimgi Xorazm, Marv va sharqiy Turkistonning terrakotalarida ham uchraydi. Ma'lumotlarga qaraganda, lyutnya Gretsiyada mashhur cholg'u bo'lmagan. Qadimgi Misrda esa ko'pgina madaniy yodgorliklarning tasdiqlashicha "uzun lyutnya" nomli cholg'uning boshqa turi mavjud bo'lgan, u ham bo'lsa qadimgi Misr musiqa tadqiqotchilarining taxminiga ko'ra Misrga Osiyodan keltirilgan ekan.

Ud

Xitoy pipasi

Italiya mandolinasi

Pipa atamasini L.Pikken quyidagicha "pi" qo'lning oldinga, "pa" esa orqaga harakati deb izohlaydi. L.Pikken: - kalta lyutnya (oval shakldagi korpusli) Xitoyda V asrning boshlarida paydo bo'lganligini va uning kelib chiqish tarixini esa Markaziy Osiyo, balkim Parfiya davlatlari bilan bog'lash lozimligini ta'kidlaydi. L.Pikkenning fikri alohida e'tiborga loyiqdir. Tarixdan barchamizga ma'lumki, eramizning birinchi asrlarida Sharqiy Turkistonda so'g'diylar davlati yuzaga keladi. Shubhasiz so'g'd ko'chmanchilari o'zlari bilan musiqa cholg'ularini, jumladan lyutnyani olib kelgan bo'lishlari mumkin. Shu tariqa lyutnya osongina Sharqiy Turkistondan Xitoyga kirib kelgan. Har xil turdagi lyutnyaning tasvirini Shimoliy Hindistonda ham ko'rishimiz mumkin. Ularning biri afrosiyob terrakota lyutnyalarini eslatadi.

V.Baxmanning fikricha, kamon yordamida ijro etiladigan cholg'ular dastavval O'rta Osiyoda paydo bo'lgan. Shuningdek u Ayritom frizidagi gitarasimon cholg'u X-XI asrlarda Vizantiyada mavjud bo'lgan qadimgi kamonli cholg'uga aynan o'xshashligini aytadi. Cholg'ularning ikkalasida ham to'rttadan torlari bo'lib, qopqog'i (dekasi)da 8 shaklidagi rezonator, ya'ni aks-sado beruvchi

o'yiqlari va eng asosiysi - kosaxona o'rta qismining yon tomonlari toraygan shaklda bo'lgan. Biroq, Ayritom frizida lyutnya ijrochisi mizrob yordamida ijro etiladigan tirnama cholg'uni ushlab turibdi. Balkim bu ham tirnama, ham kamonli cholg'udir. Hozirgi kunda ham ijrochilik amaliyotida bir cholg'uning o'zida ikki xil ijro san'atini uchratishimiz mumkin. Xususan, tanbur cholg'usini ham noxun (plektor) ham kamon yordamida ijro etish mumkin.

Buyuk Ipak yo'li bo'ylab Sharqqa sayohat qilgan holda, so'g'd lyutnyasidan Xitoy pipasi va Yapon bivasi shakllangan. Shundan kelib chiqib aytish mumkinki, qadimda lyutnya ijrochiligining asosiy markazi O'rta Osiyoning janubiy hududlari - So'g'diyona, Marg'iyona va Shimoliy Baqtriyalar bo'lgan. "Bizda kalta lyutnyaning qachon va qaerda paydo bo'lganligi haqida aniq ma'lumot yo'q, - deb yozadi T.Vizgo, lekin u Arab istilosi davrigacha So'g'd va Eron xalqlari jamiyati hayotidagi eng ommabop cholg'u hisoblanganligini bilamiz. VII-VIII asrlarda butun islom dunyosi so'g'd-eron lyutnyasini o'zlariga moslashtirib, arabcha "al-ud" nomini berishadi. Arablar orqali Ispaniyaga etib kelgan lyutnya keyingi asrlarda butun Evropani hayratga soladi"¹⁰. Hech qanday o'zga- rishlarsiz, so'g'd-eron lyutnyasi evropa musiqa amaliyotiga osongina kirib keladi.

So'g'dlarning eng ommalashgan yana bir cholg'usi arfa bo'lgan. Afrosiyob terrakotalari orasida arfa ijrochilari tez-tez uchrab turadi. V.Meshkeris ularni eramizgacha bo'lgan II asr va eramizning I asriga bog'laydi. Haykalchaga qarab cholg'uning turini aniqlash mushkul, ammo diqqat bilan nazar solinsa cholg'u rezonatori oldinga egilgan, o'rta qismi va torlar mustahkamlangan pastki gorizontal qismi keng bo'lgan burchakli arfa ushlab turgan cholg'uchini aniqlash mumkin. Afrosiyob arfachilari qadimgi (antik) davrlarga xos ravishda cholg'uni tik turgan holda ijro etishgan.

Ko'p vaqtlar arfaning vatani Misr hisoblangan. Eramizdan avvalgi 3000-2250-yillardagi qadimgi podshoxlik davridagi yodgorliklarda yoysimon arfalarni uchratish mumkin. Ular bir necha asrlar davomida o'z shaklini yo'qotmagan holda qo'llanilgan. (Shuning uchun ham u yoysimon arfa nomini olgan). Oldosiyo arxeologik qazilmalari natijasida Ur sulolasiga mansub qirolicha Shumer maqbarasida (eramizgacha bo'lgan taxminan 3000-yil) juda ham bezaklarga boy bo'lgan arfa topilgan. U noan'anaviy tuzilishga va o'n bitta torga ega. Cholg'uning rezonator qismi yashik sifatida ishlangan bo'lib, uzun silindr shaklidagi torlar taqiladigan grif bilan yakunlangan. Rezona- torda joylashtirilgan buzoqning oltin boshi va ko'z o'rnidagi qimmatbaho toshlar

¹⁰ Вызго Т. Миграция музыкальных инструментов Средневосточного региона на Запад в эпоху раннего средневековья // Традиции музыкальных культур народов Ближнего, Среднего Востока и современность. - М., 1987, 62-63 бет.

cholgʻuning old qismini bezab turibdi. Bu cholgʻuning paydo boʻlishi yoysimon arfaning koʻp asrlik evolyutsiyasi natijasidir.

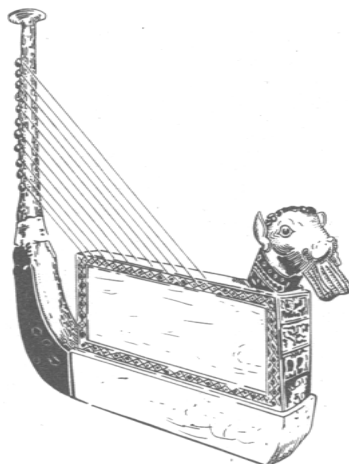
Tarixiy maʼlumotlardan maʼlumki, Osiyo xududida eramizning yoysimon arfasining markazi Hindiston boʻlgan. Eramizning birinchi asrlarida Osiyoning boshqa davlatlariga ham kirib borgan. Arfa eng avvalo Xitoyda va Sharqiy Turkistonda tan olinib, keyinchalik Afgʻonistonda ham tarqaladi. Parfiya, Eron, Soʻgʻd, Xorazm va Baqtriya madaniy yodgorliklarida biz arfaning yoysimon shaklini emas, balki ijro uchun qulay boʻlgan, ancha vaqt ijro amaliyotida qoʻllanilib, keyinchalik mukammallashtirilgan burchakli arfani uchratishimiz mumkin.

Burchakli arfa yoysimon arfaga nisbatan kechroq paydo boʻlgan, ammo bu ular bir-birining oʻrnini bosgan degan gap emas. Cholgʻularning ikkisi ham ijrochilik amaliyotida koʻp asrlar davomida mavjud boʻlgan. Burchakli arfa Misrga Osiyodan keltirilganligi sababli uni “Osiyo” arfasi deb nomlashgan. Mesopatamiya madaniy yodgorliklarida arfaning bu turi saroy marosimlarida boshqa cholgʻular bilan birgalikda ansambl tarkibida qoʻllanilgan. Bu cholgʻu toʻgʻri rezonator va unga perpendikulyar joylashgan burchak hosil qiluvchi tor ushlagichdan iborat (6, 7, 8-rasmlar)¹¹.

Arfada yigirmaga (20) yaqin juftlangan holda joylashtirilgan torlar boʻlgan. Torlar maxsus moslamalar, yaʼni iplar (shnuroklar) yordamida sozlangan. Oʻrta Osiyoning qadimgi arfasi cholgʻuning burchakli turiga mansub boʻlib, boshqalardan keng va engil egiluvchan rezonatori bilan farqlanadi.

6-rasm

7-rasm

8-rasm

Aynan shu kabi rezonatorga ega boʻlgan arfa eramizgacha boʻlgan V asr grek vazasida tasvirlangan, vaholang-ki, kelib chiqishi Osiyoga tegishli boʻlgan arfa Gretsiyaga bundan ancha ilgari kirib kelgan. Qizigʻi shundaki, bunday tuzilishga ega boʻlgan arfa Oʻrta Sharq tasviriy sanʼatida, Eron va Oʻrta Osiyo

¹¹ Вызго Т. Музыкальные инструменты Средней Азии, 21-бет.

miniatyura tasvirlarida o'z holicha saqlanib qolingan. Cholg'uni greklar olib mukammallashtirganlar, uning keyingi rivoji esa O'rta Sharq mamlakatlariga tegishlidir. Afrosiyobdan topilgan musiqachilar tasvirlangan terrakota shaklchalari So'g'dda yoysimon shakldagi arfa mavjud bo'lganligini tasdiqlaydi.

Afrosiyob terrakota haykalchalarida fleyta cholg'usining ham har xil turlari tasvirlangan. Loydan ishlangan miniatyuralar barcha detallarni to'liq ko'rib chiqish imkonini bermaydi. Shu sababli so'g'd fleytasining tuzilishi va tovushqatorini aniqlashda muammolar keltirib chiqaradi. Cholg'uning tuzilishi, uning qanday xomashyodan tayyorlanishi va nechta ijro teshikchalari mavjudligini aniqlash ham mushkuldir.

Fleyta cholg'usida ijro etayotgan so'g'd ayolining shakl tasviriga e'tibor qaratamiz. Cholg'uning uzunligi taxminan 700 mm ni tashkil etadi. Ijrochining labiga tegib turgan chetidagi teshigi, pastki qismga qo'llar joylashtirilganligidan cholg'udagi teshiklar miqdorini taxmin qilish mumkin. Nazarimizda fleyta bambuk yoki qamishdan tayyorlangan.

Ko'p xalqlarda bo'ylama fleyta cho'ponlar cholg'usi sifatida ommalashgan, qozoqlarda-sibizg'i, boshqirdlarda-kuray yoki chibizg'i, turkmanlarda-kargi-tuydyuk, kavkaz xalqlarida (cherkes sibizg'isi, abxaz acharpishi). Bu cholg'ular bir-biridan teshiklar miqdori bilan farqlanadi, ular uchtdan oltitagacha va uzunligi 450 mm.dan 1000 mm.gacha bo'lishi mumkin. Sug'd fleytasining qanday ovoz tarovatiga ega bo'lganligini taxmin qilish qiyin, ammo u faqatgina cho'ponlarning cholg'usi bo'lgan deyish noto'g'ri. Ko'pgina manbalarda keltirilgan ma'lumotlarga asoslanib, yorqin ifodalangan plastik uslub, diniy kanonga qat'iy bo'ysungan Afrosiyob terrakotalaridan, fleyta va lyutnya ijrochilari ham madaniy marosimlarga jalb etilganligining guvohi bo'lamiz.

Afrosiyob terrakotalarida yonlama fleytali musiqachilar tasviri uchraydi. Tasvirda musiqachining ijro vaqtidagi holati ifoda etilgan. Terrakotadagi tasvirdan tasavvur etish mumkinki, cholg'u va qo'llarning holati o'zbek nayini eslatadi. Cholg'u uzunligi 450-520 mm.li bo'lib, unda oltita ijro teshikchalari hamda nafas yuboriladigan bitta teshik mavjud. T.Vizgoning yozishicha: "Hindistonda bu cholg'u I asrda paydo bo'lgan. Uning ilk ko'rinishilari gandxar tasvirlarida uchraydi. Xitoyda yonlama fleyta - ommabop cholg'ulardan biridir. Shunisi qiziqki, xitoy manbalarida cholg'uning kelib chiqish tarixi boshqa hududga tegishliligi ta'kidlanadi (uning qadimgi nomi-xenchuy). "Szan tarixi" kitobining musiqa bo'limida aytilishicha, xenchuy – "xu" (ya'ni, boshqa hudud cholg'usi) aynan yonlama fleyta cholg'usidir"¹².

¹² Вызго Т. Музыкальные инструменты Средней Азии, 25-бет.

Zamonaviy Xitoy fleytasi ham o'zbek nayiga juda yaqindir. Bambukdan tayyorlangan cholg'uning umumiy uzunligi 610-630 mm.ni tashkil etadi, unda oltita ijro teshikchalari mavjud (hozirgi vaqtda cholg'uning mazkur turi O'zbekiston davlat konservatoriyasi huzuridagi "Davlat noyob ilmiy ob'ekti"da eksponat sifatida saqlanmoqda).

Xalq cholg'ularini o'rganish bo'yicha ma'lumotlar yuqorida nomlari qayd etilgan olimlarning ilmiy tadqiqotlarida o'z aksini topgan. Shuningdek, V.Belyaevning "O'zbekiston musiqa cholg'ulari" (1933), R.Gruberning "Musiqa madaniyati tarixi" (1941), I.Rajabovning "Maqomlar masalasiga doir" (1963), A.Karomatovning "O'zbek cholg'u musiqasi" (1972), T.Vizgoning "O'rta Osiyo musiqa cholg'ulari" (1980), A.Petrosyansning "Cholg'ushunoslik" (1990), A.Odilovning "O'zbek xalq cholg'ularida ijrochilik tarixi" o'quv qo'llanmasi (1995), A.Lutfullaev va T.Solomonovanning "O'zbek xalq musiqa cholg'ulari" o'quv-uslubiy qo'llanmasi (2005), A.Tashmatovanning "Musiqiy cholg'ular muzeyi Katalogi" (2006), A.Lutfullaevning "O'zbek xalq cholg'ularida ijrochilik san'ati tarixi" o'quv qo'llanmasi (2006), S.Saidiyning "Markaziy Osiyo madaniyatida urma cholg'ular" nomli o'quv qo'llanmasi (2008) xalq cholg'ularini o'rganishga bag'ishlangan.

V.Belyaevning "O'zbekiston musiqa cholg'ulari" nomli kitobi 1933-yili Moskvada nashr etilgan bo'lib, u 7 bobdan iborat. I-bob zarbli, shovqinli, tilchali va rezonansli cholg'ularga bag'ishlangan. II-bobda damli cholg'ular, III-bobda torli cholg'ular haqida ma'lumotlar berilgan. IV-bob o'zbek musiqa cholg'ularining ansambllarda qo'llanilishi, V-bob o'zbek musiqa cholg'ularining avvalgi (eskicha) vazifalari, VI-bob o'zbek xalq cholg'ularining tarixiy ahamiyati, VII-bob o'zbek musiqa cholg'ularining O'zbekiston musiqa madaniyatini qurishda qo'llanilishi kabi ma'lumotlarni o'z ichiga qamrab olgan. Ushbu kitobda o'zbek musiqa cholg'ulari haqidagi bebaho ma'lumotlar o'rin olgan.

R.Gruberning "Musiqa madaniyati tarixi" 1941-yili Moskvada chop etilgan bo'lib, u III-bobdan iborat. I-bob musiqaning paydo bo'lish (yaratilishi) masalari va qadimgi (ibtidoiy jamoa tuzumi) davr musiqa madaniyati deb nomlanadi. Ushbu bobning IV-bo'limi musiqa cholg'ularining paydo bo'lishi va ilk rivoji masalariga bag'ishlangan bo'lib, unda cholg'ularning ibtidoiy jamoa davridan boshlab yaratilish va rivojlanish jarayoni misollar yordamida yoritilgan hamda ular haqida batafsil ma'lumotlar berilgan. Cholg'ularning yaratilishiga sabab bo'lgan omillar haqida ham fikrlar bildirilgan. Shu bilan birga cholg'ular guruhlarining ketma-ketligi ham ko'rsatib o'tilgan. II-bobda - Qadimgi dunyo musiqa madaniyati, III-bobda esa Ilk o'rta asrlar musiqa madaniyati haqidagi ma'lumotlar jamlangan.

I.Rajabovning “Maqomlar masalasiga doir” nomli kitob 1963-yili Toshkentda nashr etilgan bo‘lib, u ikki qismdan iborat. 1 qism O‘rta Osiyo xalqlari musiqa madaniyati tarixidan, Ud sozi haqida, Maqom nima, O‘n ikki maqom sistemasi, Sharq nota yozuvi haqida, Qadimiy kuy va ular shakli, O‘n ikki maqom va Shashmaqom qabi mavzularni o‘z ichiga qamrab olgan. Ud sozi haqida nomli mavzuda muallif cholg‘uning kelib chiqish tarixi, ud haqida rivoyat, ilk bora yasalgan cholg‘u haqida, udni ixtiro qilgan inson hamda uning ijrochilik amaliyotida qo‘llanilganligi haqida batafsil ma‘lumotlar berilgan. Ikkinchi qism Shashmaqom, Xorazm maqomlari va Toshkent, Farg‘onada mashhur bo‘lgan maqom yo‘llariga bag‘ishlangan.

A.Karomatovning “O‘zbek cholg‘u musiqasi” kitobi 1972-yili Toshkentda nashr yuzini ko‘rgan. U uch bobdan iborat bo‘lib, I-bob musiqa cholg‘ulari va ular uchun pesalar deb nomladi va “Zarbli cholg‘ular usuli”, “Damli cholg‘ular uchun pesalar” va “Torli cholg‘ular uchun pesalar” deb nomlangan bo‘limlardan iborat. II-bob cholg‘u musiqasining turlari va janrlariga bag‘ishlangan bo‘lib, u ma‘lum vaqtda, ma‘lum holatlarda ijro etiladigan pesalar, xalq tomosha musiqasi, xohlagan paytda va har qanday vaziyatda ijro etiladigan pesalar nomli qismlarni o‘z ichiga qamrab olgan. III-bob Cholg‘u ansambllari deb nomlanadi va unda cholg‘u pesalari aks ettirilgan. T.Vizgoning “O‘rta Osiyo musiqa cholg‘ulari” (tarixiy ocherklar) 1980- yili Moskvada chop etilgan. Ushbu bebaho manbada musiqiy cholg‘ular davrlardan kelib chiqqan holda uch bo‘limda tavsiflangan:

Musiqiy cholg‘ular moddiy madaniyat yodgorliklarida (m.a. III asr-mil.IX asr) deb nomlangan I-bo‘limda O‘rta Osiy antik davri va ilk o‘rta asrlar musiqa cholg‘ulari haqida ma‘lumotlar berilgan.

Feodalizm davri musiqa cholg‘ulari yozma manbalar va tasviriy san‘at asarlarida (IX-XVII asrlar) nomli II-bo‘lim musiqa risolalari hamda kitob miniatyuralarini o‘z ichiga qamrab olgan.

XIX asr oxiri – XX asr boshida O‘rta Osiyo musiqa cholg‘ulari deb ataluvchi III bo‘lim musiqa cholg‘ulari va ularning taomildagi shakllari hamda musiqiy ansambllar, ularning tarkibi va vazifalari haqidagi ma‘lumotlar tavsiflagan.

A.Petrosyansning “Cholg‘ushunoslik” nomli o‘quv qo‘llanmasi 1990-yil Toshkentda (3-marta) nashr yuzini ko‘rdi. Ushbu kitobda muallif haqida, o‘zbek xalq cholg‘ulari orkestrining rivojlanish tarixi, modernizatsiyalash- tirilgan hamda yangitdan yasalgan cholg‘ular haqida batafsil ma‘lumotlar berilgan. Cholg‘ular ovoz tarovatiga ko‘ra klassifikatsiyalashtirilgan va ketma-ketlikda tavsiflangan. Shuningdek, ularning oilalari, har bir cholg‘uning ijro imkoniyati, sozlanishi, tovush ko‘lami hamda ularda ijro etiladigan zarblar haqidagi ma‘lumotlar bayon etilgan.

Ushbu o'quv qo'llanma 6 bobdan iborat bo'lib, I-bob torli-kamonli, II-bob torli-chertma, III-bob torli-urma, IV-damli, V-bob zarbli cholg'ularga bag'ishlangan. VI-bobda zamonaviy o'zbek xalq cholg'ulari orkestrlari, turli orkestrlarning tarkiblari bo'yicha tavsiyalar, orkestr tarkibidagi cholg'ular diapazoni, partiturada orkestr cholg'ularning joylashish tartibi, sozandalarni joylashtirish sxemalari, orkestr uchun taxminiy dastur hamda ayrim asarlarning partituralari berilgan.

A.Odilovning "O'zbek xalq cholg'ularida ijrochilik tarixi" o'quv qo'llanmasi 1995-yilda Toshkentda chop ettirilgan bo'lib, u IV ta katta boblardan iborat. I-bob - qadim zamonlardan XIX asrgacha bo'lgan davrda o'zbek xalq cholg'ularida ijrochilik san'ati, II-bob - XX asr boshlaridan 1945- yilgacha bo'lgan davrda o'zbek xalq cholg'ularida ijrochilik san'ati, III-bob - 1945-1960-yillarda o'zbek xalq cholg'ularida ijrochilik san'ati, IV-bob - 1960-1990-yillarda o'zbek xalq cholg'ularida ijrochilik deb nomlangan. Bulardan tashqari ushbu qo'llanmada xalq cholg'ulari qafedrasi, har bir cholg'u bo'yicha sinflarning tashkil etilishi, mohir sozandalar va ko'rik-tanlovlar haqidagi ma'lumotlar bayon etilgan.

A.Lutfullaev va T. Solomonovanning "O'zbek xalq musiqa cholg'ulari" nomli o'quv-uslubiy qo'llanma 2005-yilda Toshkentda nashr yuzini ko'rdi. Qo'llanma II bobdan iborat bo'lib, II-bob - "O'zbek xalq cholg'ularida ijro etishni o'rgatish maktablari" deb nomlanadi va u zarbli cholg'ular, damli cholg'ular, torli-kamonli cholg'ular, torli-chertma cholg'ular, torli-urma cholg'ular nomli qismlardan iborat. Ushbu o'quv-uslubiy qo'llanma barcha turdagi o'zbek xalq cholg'ulari va ulardagi ijrochilik maktablari haqida bebaho ma'lumotlarni o'zida mujassam etgan.

A.Tashmatovanning "Musiqiy cholg'ular muzeyi Katalogi" 2006-yilda Toshkentda uch (o'zbek, rus, ingliz) tilda nashr etilgan. Ushbu katalog uch bo'limdan iborat bo'lib, birinchi bo'lim - ilmiy-ishlab chiqarish eksperimental laboratoriyasining tarixiga bag'ishlangan bo'lib, unda laboratoriya asoschilari va hozirgi kungacha bo'lgan ijodiy jarayon yoritilgan. Ikkinchi bo'limda - an'anaviy hamda hozirgi kunda amaliyotda qo'llanilayotgan zamonaviy cholg'ular haqida batafsil ma'lumot berilgan va ular rangli tasvirda namoyon etilgan. Uchinchi bo'limda - ilk sozgarlar, bugungi kunda faoliyat olib borayotgan malakali ustalar va ularning shogirdlarining hayoti va ijodi haqida ma'lumotlar berilgan.

Anvar Lutfullaevning "O'zbek xalq cholg'ularida ijrochilik san'ati tarixi" kitobi 2006-yilda Toshkentda nashr ettirilgan bo'lib, unda mohir changchisozandalar Fahriddin Sodiqov, Ahmad Odilov, Fozil Xarratov, Rustam Ne'matov, Baxtiyor Aliev, Fazilat Shukurova, Tilash Xo'jamberdiev va Abdusalom Mutalovlarning hayoti va ijodi hamda ularning ijrochilik maktablari yoritilgan.

S.Saidiyning “Markaziy Osiyo madaniyatida urma cholg‘ular” nomli o‘quv qo‘llanmasi Toshkentda 2008-yilda nashr ettirilgan. Qo‘llanma III bobdan iborat bo‘lib, I-bob - Urma cholg‘ularning Markaziy Osiyo xalqlari madaniyatidagi o‘rni, II-bob - Urma cholg‘ular ergologiyasi, Urma-zarbli va musiqiy cholg‘ularning umumiy ergologik konstruksiyasi, III-bob - Urma cholg‘ular ijrochiligida milliy va mahalliy uslublar deb nomlanadi. Ushbu o‘quv qo‘llanmada urma cholg‘ular haqidagi qiziqarli ma’lumotlar bayon etilgan.

Shu bilan birga O‘zbekiston davlat konservatoriyasi professor-o‘qituvchilari tomonidan hozirgi kunda amaliyotda qo‘llanilayotgan 14 turdagi maxsus sinflar, ya’ni cholg‘ular bo‘yicha yaratilgan va nashr yuzini ko‘rayotgan o‘quv qo‘llanma va darsliklar ma’lum bir cholg‘uga bag‘ishlangan bo‘lib, ular har bir cholg‘uni batafsil o‘rganishga bag‘ishlangan. Nay, qo‘shnay, chang, qonun, prima rubobi, qashqar rubobi, afg‘on rubobi, dutor, dutor bas, tanbur, doira, g‘ijjak, g‘ijjak alt, qobuz bas cholg‘ulari bo‘yicha chop etilgan adabiyotlar shular jumlasidandir.

3 – MA’RUZA: SHARQ OLIMLARINING RISOLALARIDA MUSIQANI JAMIYATDA TUTGAN O‘RNI VA AHAMIYATI

O‘rta asr musiqa ijrochiligi madaniyatining o‘ziga xos xususiyatlaridan biri shu ediki, sozandalar nafaqat bir necha turdagi musiqa cholg‘ularini chala olgan, balki o‘zlari ham musiqa bastalaganlar. Sozandalar o‘z davrining etuk musiqachilari va shoirlari ham bo‘lishgan. O‘rta asr sharoitida musiqiy ixtisoslashuv maxsus musiqiy ustaxonalarning paydo bo‘lishiga olib keldi. Bu erda ustoz-shogird an‘analari qaror topib rivojlandi. Ayni paytda ansambl ijrochiligi takomillashdi, musiqa san‘atining asosiy ko‘rinishlari shakllanib, cholg‘ularining yangi namunalari kashf etilishi ham o‘sha uzoq davrlarga borib taqaladi.

Sharq olimlarining nazariy qarashlari mavjud ijrochilik san‘ati tajribasi asosida shakllangan bo‘lib, ular o‘z risolalarida musiqaning jamiyatda tutgan o‘rni va ahamiyati haqida atroflicha ma’lumot berganlar. Forobiyning (873-950) “Katta musiqa kitobi”, Ibn Sinoning (980-1037) “Davolash kitobi” qomusidagi “Musiqa haqida risola”, Al-Xorazmiyning (X) asr “Bilimlar kaliti”, Safiuddin Urmaviyning (1216-1294) “Oliyjanoblik haqida kitob” yoki “Sharafiya” kitobi, A.Jomiyning (1414-1492) “Musiqa hakida risola” kitoblarida musiqa ijrochiligi va xalq cholg‘ulari haqida muhim ma’lumotlar bayon etilgan.

Safiuddin Urmaviy iste’dodli ud cholg‘uchisi, xonanda, mashhur sozanda sifatida tanilgan. U Ozarbayjonning Urmiya shahrida tug‘ilgan. Urmaviyning eng katta yutug‘i lad (“modus”)larning mukammal tizimini ishlab chiqqanligidadir. Ibn Zaylaning (1044 yilda vafot etgan) “Musiqa haqida to‘liq

kitob”i uning musiqa ilmidagi yagona va bebaho kitobidir. U yangi usulni - musiqada lادلarni harflar bilan ifodalash usulini ishlab chiqdi. Abduqodir Marog‘iy (XV asr) Abduqodir ibn-G‘oyibiy (Marog‘iy) Ozarbayjonning Marog‘ shahrida tug‘ilgan bo‘lsada, hayotining ikkinchi yarmi Temur saroyida-Samarqandda o‘tgan va Hirotda vafot etgan. “Musiqa ilmida ohanglar to‘plami” risolasida musiqa haqidagi ta’limotni - kamoncha, etti torli g‘ijjak kabi bir turdagi musiqa cholg‘ulari borligi haqidagi ma’lumotlar bilan boyitadi.

Al-Husayniyning XV asr Musiqiy kanonlarida asosan O‘rta Osiyo xalqlari orasida keng tarqalgan ikki torli musiqa cholg‘usi - dutor haqida ma’lumot berilgan. Qutbiddin ash-Sheroziy (1236-1310) eronlik musiqa nazariyotchisi sifatida tanilgan bo‘lib, o‘z risolasida kamonchali tanbur haqida ibratli mulohazalar bildirgan hamda inson ovozini musiqa cholg‘ulari ichida eng yoqimlisi deb hisoblangan. XVII asrda yashagan buxorolik musiqashunos Darvish Ali¹³ o‘z risolasidagi tanbur, chang, qonun, borbat, chag‘ona, ud, rud, rubob, qobuz, g‘ijjak, shemane, ruxavza, kungura kabi musiqa cholg‘ulari haqida batafsil ma’lumot bergan.

Abu Nasr Forobiy

Buyuk Sharq mutafakkirlarining merosi xalq cholg‘ularini o‘rganish sohasida ham tarixiy qimmatga ega. **Abu Nasr Muhammad Forobiy**ning mashhur asari “Katta musiqa kitobi” (“kitob al-musiqa al-kabir”) ulkan ahamiyatga ega. O‘rta asr olimi bu kitobda ikki xalq musiqa ijrochiligi: ohangni inson ovozi qo‘shiq san’ati va cholg‘ular vositalarida qayta tiklashga

ajratadi. Forobiy mohir ijrochi sifatida musiqa cholg‘ularining jamiyat hayotidagi rolini o‘rganishga ahamiyat beradi va u “...Jangu-jadallarda, raqslarda, to‘y-tomoshalarda, ko‘ngil ochar bazmlarda hamda ishq muhabbat qo‘shiqlarini kuylashda chalinadigan o‘ziga xos cholg‘ular bor,” deb yozgan edi.

Kitobning ikkinchi qismi boshdan oxir o‘sha davr musiqa cholg‘ulariga bag‘ishlangan. Unda lyutnya, tanbur, ud, nay, rubob, chang, shohrud, qonun va boshqa musiqa cholg‘ulari izchil va batafsil ta’riflanadi. Forobiy torli-mizrobli lyutnyani o‘sha davrda eng keng tarqalgan cholg‘u hisoblagan. Lyutnya o‘ziga xos mizrob (chertma) vositasida chalingan, dastasida esa ligatura (lad)lar

¹³ Darvish Ali - XVII asr musiqasi haqida Buxorada yaratilgan risola muallifi. Ushbu risolada u musiqa cholg‘ulari, san’at kishilari va sozandalar haqida boy va qimmatli ma’lumotlarni bayon qilgan. Darvish Ali Movaraunnahr xukmdori Imom Qulixon (1611-1642) saroyida cholg‘uchi bo‘lgan..

joylashgan. IX-X asrlarda lyutnya arabcha “ud” nomini oladi. Bu cholg‘u ko‘pgina Sharq mamlakatlarida, Kavkaz orti xalqlari orasida hozirgi kungacha saqlanib kelinmoqda (zamonaviy ud namunalari O‘zbekiston davlat konservatoriyasining “Milliy cholg‘u” ilmiy-ishlab chiqarish eksperimental laboratoriyasida mavjud). “Musika haqida katta kitob”da Forobiy yana bir cholg‘u, ya’ni tanburni ham ta’riflaydi.

Olimning fikricha tanbur (dilni tirnash) udga eng yaqin turadigan cholg‘ulardan biridir. Tanburda torlar noxun yordamida chertiladi. Tanbur huddi ud kabi keng tarqalgan va xalq sevgan cholg‘udir. Tanburning ikki yoki uch jez tori bo‘lgan. Uning ikki turi ma’lum: Xuroson va Bog‘dod tanburlari. Bog‘dod tanburining maqomlari (parda-ladlari) ko‘p bo‘lgan, dastasida cholg‘u bo‘g‘zidan to dastasining yarmigacha oralig‘ida pardalar joylashgan. Tanburning bu turi shu kungacha o‘z shaklini yo‘qotmay, musiqa ijrochiligi amaliyotida yakkanavoz hamda ansambl cholg‘usi sifatida amaliyotda foydalanib kelinmoqda.

Forobiy shuningdek nayni ham ta’riflaydi. U turli hil damli cholg‘ularni ovoz hosil qilish tamoyiliga ko‘ra naysimonlar guruhiga kiritadi, ya’ni nay quvurida havoning damli harakati orqali tovush hosil bo‘ladi. Ulardan biri oddiy nay yoki bir yo‘nalishda joylashgan ko‘p teshikli nay. Bu turdagi bo‘ylama naylar yoki turlicha ataluvchi naylar hozirgi kunda ham Sharq xalqlari orasida mavjud. Uni Vetnamliklar-sao, tojiklar-tutek, tatarlar-kaval, qozoqlar-sibizg‘a, ozarbayjonlar-ney (juda kam uchraydi), qirg‘izlar-uoo, choor (cho‘ponlar cholg‘usi), o‘zbeklar-nay deb atashadi. Olim ko‘pincha o‘rik yoki tut daraxtidan ishlanadigan keng tarqalgan surnay haqida ham to‘xtaladi. Shuningdek, Forobiy dunay (mizmar)ni ham tilga oladi. Dunay hozirgi qo‘shnay yoki turkman xalq cholg‘usi gosha-dilli tyuydukga (qo‘sh qamish naychadan tuzilgan cholg‘u) o‘xshaydi.

Risolada Forobiy o‘zi yashagan davrda mavjud bo‘lgan rubobni ham batafsil ta’riflaydi. O‘sha davrdagi rubob ham hozirgi qashqar rubobiga o‘xshab rezonator va ancha uzun dastadan tuzilgan. Ikki xil chertma torli rubob mavjud bo‘lgan: birinchisi yog‘och dekali va asosiy qismi yog‘ochdan, ikkinchisining pastki qismi charmdan ishlangan dekali.

Forobiy ta’rif berishicha, chang ochiq torlarning tebranishi orqali ohang hosil qiluvchi musiqa cholg‘ulari turkumiga kiradi. O‘sha davrdagi changning o‘n besh (15)ta torlari bo‘lgan, ular diatonik sozlangan va ikki oktava oralig‘iga teng tovushqatorga ega bo‘lgan. Risolada ta’riflangan barcha cholg‘ular ashula, raqs, yakkanavoz va ansambl ijrochiligiga jo‘r bo‘lishda foydalanilgan. Forobiyning guvohlik berishicha, ud cholg‘usi ansambl ijrochiligida etakchi rol o‘ynagan. “Cholg‘u asboblari haqida kitob”da olim tanbur, rubob, chang kabi

cholg'ularni udda chalinayotgan kuyga yoki yakkanavoz xonandaga uyg'un jo'r bo'lish uchun sozlash usullarini tushuntiradi.

Yashagan davriga ko'ra buyuk olim **Abu Ali Ibn Sino** Forobiyga juda yaqin. Uning "Davolash kitobi" deb nomlangan yirik qomusining "Musika haqida risola" bobida o'sha davrning musiqachiligiga oid ilmiy-falsafiy bilimlari bayon etilgan. Bu risolada cholg'ular ta'rifiga anchagina o'rin ajratilgan. Ibn Sino o'z davri musiqalarini ikki guruhga bo'ladi: mizrobli, noxunli (borbat, tanbur, rubob) va butun rezonator qopqog'i bo'ylab tortilgan ochiq torli cholg'ular (shohrud, chiltor, lira), chang (arfa).

Abu Ali Ibn Sino

O'sha davrda Sharqning taniqli mutafakkiri Safiuddin Urmaviy musika ilmi tizimini rivojlantirdi. U usta ud cholg'uchisi, xonanda va mohir bastakor sifatida mashhur edi. Udda olib borgan tajribalariga tayanib olim o'z nazariy qoidalarini bayon etdi. Urmaviyning "Taqvodorlik kitobi"da ud ta'rifi quyidagi so'zlar bilan boshlanadi: "Bilingki, cholg'u asboblari ichida ud deb ataluvchisi eng mashhur va eng zamonaviydir".

Udning besh juft tori kvarta tartibidagi etti (7) ta maqomi (pardasi)

bo'lgan. Torlari, bam, masna, maslas, zir va eng yuqorisi hadd deb atalgan. Besh qo'sh torli, takomillashgan ud keyingi paytlarda ham o'z tuzilishini saqlab qolgan (shu kunlargacha Armaniston, Ozarbayjon va O'zbekistonda saqlanib qolgan ud ham besh qo'sh torli, lekin maqom (parda-lad)siz. Udning kvartaga mos sozlangan besh qo'sh tori va etti maqomi (parda-ladi) haqida Sheroziy (1236-1311), Jomiy (XV asr), Al-Husayniy, Marog'iy, Ibn Sinolar yozishgan. Jomiyning "Musika haqida risola"sida keltirilgan ud dastasining to'la chizmasi uni sozlash haqida to'liq tasavvur beradi. Uning tasdiqlashicha mavjud o'n ikki (12) maqom qadimiy etuk musiqaning asosidir. Jomiy musiqaning tinglovchilarga ta'siri haqida to'xtalib, uning chuqur ruhiy va ma'naviy ahamiyati bor, deb hisoblaydi.

Marog'iyning XIV asrda yaratilgan "Kanz al Tuhaf" risolasida g'ijjak va rubob haqida qiziqarli ma'lumotlar mavjud. Masalan, Marog'iy o'zining risolasida g'ijjak yasash usuli (texnologiyasi) haqida ma'lumot beradi. Olimning tasdiqlashicha ipak yoki pay torlar jez torlarga nisbatan ancha yaxshi va mayin ohang chiqarishi mumkin ekan.

Qo'sh torli cholg'u dutor haqidagi ilk ma'lumotlar Al-Husayniyning XV asrda yaratilgan musiqa kanonlarida uchraydi. "Dutor" atamasining paydo bo'lishiga uni shaklan o'xshash, ko'p torli boshqa cholg'ulardan (ozarbayjoncha soz, tanbur, ud kabi) farqlash asosiy sabab bo'lgan.

XIII-XVII asrlarda yaratilgan risolalarda chang, qonun, nuzxa, rubob, tanbur kabi torli cholg'ular, shuningdek, damli cholg'u nayning ta'riflari berilgan. Darvish Alining (XVII asrda) Buxoroda yaratilgan musiqaga doir risolasi an'anaviy xalq cholg'ulari haqidagi ma'lumot manbai sifatida xizmat qilishi mumkin. Unda musiqa madaniyati, chunonchi O'rta Osiyoning yirik shaharlarida mavjud bo'lgan cholg'ular hamda mohir ijrochilar haqida nodir ma'lumotlar mavjud.

Darvish Alining risolasi XI-XII asrlar O'rta Osiyo musiqasini o'rganishda qimmatbaho manbadir. Mazkur asarda mashhur xonanda va cholg'uchilar, bastakorlarning ijodiy tarjimai hollari bayon etilgan. Risolaning V- va VI-boblari o'sha davrda ko'pgina Sharq mamlakatalarida qo'llanilgan xalq cholg'ulari haqidagi ma'lumot batafsil bayon qilinadi. Darvish Ali o'tmishdoshlari singari torli, mizrobli cholg'ular orasida tebranish ohangiga ko'ra eng yaxshisi sanalgan udni cholg'ular "sultoni" deb atadi. Udning juft sozlangan o'n ikki tori bo'lgan. U Forobiy davridagi dastlabki uddan birmuncha farq qilgan. Darvish Alining ma'lumotlariga qaraganda, oltinchi quyi tor (muxtalif) cholg'uning pastki diapazonini (bas registrini) kengaytirgan. Ud cholg'uchisi Sulton-Muhammad-Udiy-samarqandiyini muallif noyob iste'dodli cholg'uchi, musiqiy asarlar ijodkori sifatida aks ettirgan.

Naychi Sulton Ahmadni Darvish Ali mashhur cholg'uchi sifatida tilga oladi. Risolada muallifining yozishicha, u chalgan nayning sehrli ohanglari musiqa san'ati ixlosmandlarida chuqur taasurot qoldirgan.

Buxorolik Shayx Shamsiy-Rabboniy mohir rubob cholg'uchisi, mashhur sozanda sifatida tanilgan. Uning ijrosi tinglovchilarga shu qadar kuchli ta'sir qilganki, hech bir kishini befarq qoldirmagan. Rubobning ohangini eshitib, betakror ijrosidan hayratga tushgan odamlar chor atrofdan to'planaverishgan ekan.

Risolada yozilishicha chang cholg'ular homiysi - Zuhraga bag'ishlangan. Ta'riflangan changning etti maqom ijrosi uchun yigirma olti tori va etti pardasi bo'lgan. Nay qadimiy cholg'ularning biri sifatida tilga olinadi. Bulardan tashqari, risolada qonun, rubob, qobiz, g'ijjak, musiqor, ebon-nay (damli, charmli), Xitoyda tarqalgan ruxavza kabi (olti tordan iborat noxunli) cholg'ular ham tilga olingan.

Darvish Ali o'sha davrda mavjud bo'lgan cholg'u ansambllari va ularning ijrochilari haqida hamda ularning Sulton Muhammad saroyida turli xil tantanalarda, qabullarda, dam olish kechalari va yaqin kishilar davralarida doimo ishtirok

etganlari haqida xabar beradi. Saroyda “nog‘ora xona”¹⁴, deb atalgan 60 ijrochidan tashkil topgan cholg‘uchilar ansambli bo‘lgan. Ularni nog‘orachi (maestro) boshqargan. U misol tariqasida shunday dalilni keltiradi: “Sulton Husayn saroyida ansambl rahbari - mehtar vazifasini yetuk nog‘orachi Sayid Ahmadbin mehtariy-Miroqiy bajargan. Darvish Ali bu sozandaning mahoratini yuksak baholab, uni “tengsiz cholg‘uchi, bu dunyoning katta-yu kichik mo‘jizalari ko‘rki”¹⁵, deb ta’riflagandi. Saroyda ko‘p sonli sozandalarning saqlanishi, ularning hordiq chiqarish, tantana va bayramlarni tashkil etishdagi ahamiyati, xalq cholg‘ularida ijrochilik aholining turli tabaqalari orasida keng tarqalganligi haqida taxminni to‘liq asoslaydi.

Darvish Alining guvohligi yana shunisi bilan qimmatli-ki, u qayd etgan cholg‘ularning kattagina qismi (nay, surnay, chang, qonun, rubob, tanbur, g‘ijjak, qobiz, doyra, nog‘ora, ud). O‘rta Osiyoning O‘zbekiston, Tojikiston va boshqa respublikalarida, shuningdek Ozarbayjonda bizning kunlarga saqlanib keldi va u takomillashmoqda. Ushbu musiqa cholg‘ulari uzoq vaqt mobaynida o‘zbek halqining kundalik turmush tarzidan mustahkam o‘rin olib, uning madaniy hayotida keng qo‘llanib kelingan. Shunday ekan, bu cholg‘ularni o‘zbek xalq cholg‘ulari, deb atash o‘rinlidir.

Darvish Ali o‘sha zamonning buyuk xalq cholg‘uchilari ijro etgan ko‘p qismli, turkum musiqiy asarlar - maqomlarning katta ahamiyati haqida so‘z yuritgan. O‘rta asr Sharq olimlarining asarlarida musiqiy cholg‘ular, ular yaratgan ma’naviy va madaniy muhit haqida tarixiy ma’lumotlar etarli darajada bayon qilingan, ammo ularda u yoki bu xalq cholg‘ularining texnik va badiiy imkoniyatlari haqida ma’lumotlar juda oz. Risolada ta’kidlanishicha, ijrochilar aynan o‘ziga xos ijrochilik amaliyoti asosida musiqa nazariyasini ishlab chiqishgan va xalq cholg‘ularining mavjud shakllarini ta’riflashgan.

Mo‘g‘illar istilosi davrida (XIII) O‘rta Osiyoning madaniy hayotida biroz orqaga ketish bo‘ldi va faqat sohibqiron Temur O‘rta Osiyoni birlashtirgach, san’atning turli sohalari yana ravnaq topa boshladi. Temur o‘z poytaxti Samarqandda me’morchilik ishlariga katta e’tibor berdi. Samarqanddan tashqarida ham bir qancha me’morchilik obidalari qad ko‘tardi (Shahrisabz, Yassa shaharlarida). Egallab olingan madaniy markazlardan turli kasb ustalarini, shu jumladan, xalq cholg‘ulari xalq og‘zaki ijodi va klassik adabiyot bilan uzviy bog‘liqlikda rivojlandi. Firdavsiy, Sa’diy, Navoiy, Nasimiy, Fuzuliy, Behbudiy, Dehlaviylarning asarlarida 60 dan ziyod xalq cholg‘ularining nomi zikr etilgan.

¹⁴ Nog‘oraxona – nog‘ora va damli cholg‘ularda kuy chalayotgan paytda ijrochilar joylashgan xona.

¹⁵ Семенов А. Среднеазиатский трактат по музыке Дарвиша Али. - Т., 1946.

Borbadning Xusrav huzurida kuy ijro etayotgani

Firdavsiyning “Shohnoma” asari (XIV asr)da musavvir Muhammad Muqum Xusrav oldida ud chalayotgan VI asr cholgʻuchisi Borbadni tasvirlagan. Asardan cholgʻularning ikki guruhga - xonaki cholgʻular (chang, rud, lyutnya, fleyta, nay) va shovqin damli cholgʻular (karnay, litavralar, buben, baraban, gong)ga boʻlinganligi maʼlum boʻladi.

XIV asr oxiri XV asr boshlarida Oʻrta Osiyoda adabiyot va sanʼat, jumladan, musiqa temuriylar ijtimoiy hayotida (ayniqsa Samarqandda) muhim oʻrin tutgan. “Zafarnoma”ning bir miniatyurasida Temurning safarga chiqishi aks ettirilgan boʻlib, unda dutor cholgʻusi tasvirlangan. Boshqa bir suratda esa

karnaychilar qal'a devori ustida turib Temur qo'shinlari g'alabasi haqida jar solayotganligi aks ettirilgan.

XV-XVII asr miniatyuralarida chang (arfa), doyra, lyutnya, borbat, ud, qonun, g'ijjak, soz, nay, rubob, tanbur kabi cholg'ular tasvirlangan. "Shohnoma"ning XV asr o'rtalarida ko'chirilgan nusxasidagi miniatyura parchasida chang, ud, tanbur va rubob cholg'ulari aks ettirilgan. O'rta asr miniatyuralarida nay xalq cholg'ulari xonaki ansambli tarkibida tasvirlangan. Bu cholg'uning jozibali ohangidan ilhomlangan Jaloliddin Rumi (XIII asr) unga bag'ishlab "Nay qo'shig'i" she'rini bitadi:

Nayning ovozig quloq tut, u ne
hakda g'am chekar, yig'lar, Mangu
hijron, o'tmish alamin unutulmay
dillarni tirnar.

Qamishzorda beshafqat cho'pon
Kelganida meni beomon
Oshiqslarning ohi-yoshlari
Singib ketdi tanimga tamom

Azob ichra qolgan bo'tamga
Umr bo'yi qaytmoq istayman
Mangu visol armon azobin
Ko'ngillarga aytmoq istayman"¹⁶

Zahiriddin Muhammad Bobur

Zahiriddin Muhammad Boburning (1483-1530) e'tirof etishicha, Alisher Navoiy o'z davrida ko'plab ud cholg'uchilari, naychilar, g'ijjakchilar, changchilarning o'z iste'dodlarini namoyon etishga ko'maklashgan. "Boburnoma"da o'zbek xalq cholg'ulari ijrochilarining nomlari zikr etilgan. Boburning ta'kidlashicha, "Ustod-qul Muhammad Shayboniy va Husayn udiy kabi mohir cholg'uchilar Bek (Navoiy)ning bevosita yordami va homiyligida katta shuhrat qozondilar, ulkan muvaffaqiyatlarga erishdilar"¹⁷. Bobur shuningdek, Shoh Qulliy-G'ijjakiy, Husayn Uddiy, Xo'ja Abdulloh Marvarid Qonuniy kabi mohir ijrochilarni ham tilga oladi. Navoiy davrida nay, ud, g'ijjak, qonun, karnay,

¹⁶ Odilov A. O'zbek xalq cholg'ulari ijrochilik tarixi. - T., 1995, 16-bet.

¹⁷ Sharq miniatyuralari. - T., 1980, 99-bet.

surnay, nog'ora, doyra, chang ijrochiligi keng tarqalgan edi. Ularning hammasi ansambl ijrosida ham yakka ijroda ham birdek qo'llanilgan. Chang yakka cholg'u sifatida alohida ajralib turgan.

Alisher Navoiy

Chang eng keng tarqalgan cholg'u sifatida ko'plab adabiy manbalarda qayd etiladi. Chang cholg'uchilarini o'z asarlarida Firdavsiy-Ozoda, Navoiy-Dilorom, Nizomiy esa Fitna deb atashgan. XV-XVII asr yozma yodgorliklari ma'lumotlarini qiyoslab shunday xulosaga kelish mumkin, ya'ni bu davrga kelib O'rta Osiyoda xalq cholg'ularida ijrochilik madaniyati o'z kamolotiga etdi. O'zbek xalq cholg'ulari ijrochilari ayni chog'da o'zlari

ham musiqa asarlari yaratganlar. O'sha paytdayoq mohir chang, ud, g'ijjak, qonun, nay, tanbur, bo'lamon ijrochilari va etuk xonandalar bo'lgan, ular o'ziga xos ansambllar tuzishgan. Shuningdek, yakkanavoz ijrochilik ham rivojlangan.

Shahar hunarmandlarining musiqiy faoliyati sezilarli darajada kengaydi. Ko'pchilik ijrochilar hunarmandlar orasidan chiqqan bo'lib, cholg'uchilik kasbi ular uchun yuqori tabaqa jamiyatiga yo'l ochgan. Ularni tez-tez saroy tantana va marosimlariga jalb etishgan. Ular nazm va musiqa majlislarining ko'rki bo'lgan. Bu erda hozirjavoblik, qo'shiq, aytish, biror-bir cholg'uda chalish layoqati yuqori baholangan. Yosh ijrochilar uchun bu o'ziga xos ko'rik-musobaqa bo'lgan. Shuning uchun ular bir yoki bir necha musiqa cholg'ularini chalishda bir-biridan o'zishga intilishgan. Shunday qilib, XIV-XVII asr tasviriy san'atida va adabiy merosida ildizlari uzoq o'tmishga borib taqaluvchi musiqa cholg'ulari asosiy turlarining barqarorligini tasdiqlovchi boy material berilgan. Va nihoyat, Temuriylar davri va keyingi ikki yuz yillik davr kitob miniatyurasi xalq cholg'ulari ansamblining quyidagi ikki turi bo'lganligi haqida shahodat beradi:

- 1) doyra va nay jo'rligida chertma torli ansambl (xonaki turdagi);
- 2) Damli va urma zarbli cholg'ular (karnay, surnay, bulamon, doyra, nog'ora) ansambli.

Ansamblning ikkinchi turi ko'p hollarda harbiy orkestr sifatida foydalanilgan.

O'rta Osiyo olimlarining musiqa haqidagi risolalari, badiiy adabiyot, rassomchilik bizning kunlargacha etib kelgan o'zbek xalq cholg'ulari tarixiy taraqqiyotining uzun zanjiridagi ayrim uzilgan xalqalarini qaysidir darajada tiklash imkonini beradi. Musiqa cholg'ulari yasovchi xalq ustalari bir parcha

yog'ochga, qamishga, suyakka "jon" ato etishgan, bu ularga abadiylik bag'ishlagan. Necha yuz yillar o'tdi, musiqa cholg'ulari esa yakka, ansambl va orkestr ijrochiligida o'z o'rnini egallab, bugungi kungacha yashab kelmoqda.

XVIII asr oxiri XIX asr boshlarida o'zbek musiqa madaniyatida xalq va professional musiqa san'atining quyidagi ko'plab yangi turlari takomillasha boshlaydi: katta ashula, katta o'yin, Shodiyona, Navro'z, Mavrigiy, Shashmakom, Chormaqom (unga Dugoh Husayniy, Chorgoh, Bayot, Gulyori-Shahnoz kirgan). Joylarda mavjud musiqa cholg'ulari va ijrochilarga bog'liq holda turlicha cholg'u ansambllari tuzilgan. Ko'p hollarda xalq cholg'ulari ansambli tarkibiga g'ijjak, tanbur, dutor, chang, nay, qo'shnay, doyra kabi musiqa cholg'ulari kiritilgan.

Musiqachilikda olti turkum asarlardan iborat Shashmaqom ayniqsa mashhur bo'lgan. Maqomlar asosan saroy a'yonlari huzurida muayyan vaqtda yoki muayyan sharoitda ijro etilgan. Hatto Mohir qo'shiqchilarning o'ziga xos musobaqasi (ayniqsa avjlarni ijro etishda, shuningdek, yangi qismlarni to'qishda) tashkil etilgani ma'lum. XIX asrda ijrochilik amaliyotida nay, qo'shnay, surnay, karnay, bo'lamon, chang, qashqar rubobi, buxoro (afg'on) rubobi, tanbur, dutor, do'mbra, g'ijjak, sato, doyra, qayroq, safoil kabi cholg'ular mustahkam o'rin oldi.

Cholg'u ijrochilik san'ati tarixida ham XIX asr bir qator musiqa ustalarini etishtirib chiqargan davr bo'ldi. Bular: To'ychi Xofiz, Shorahim Shoumarov, Shobarot tanburchi, Abdusoat dutorchi, Usta Usmon Zufarov (Toshkent), Rustambek (Andijon), Ashurali Mahram, Abduqodir naychi, Ahmadjon qo'shnaychi (Qo'qon), Abdulla Tarak, Ro'zimatxon changchi (Namangan), Usta Masaid doirachi va changchi Usta Olim Komilov, Yusufjon qizik (Marg'ilon) va boshqalardir. Bu san'atkorlar o'zbek xalq musiqasi xazinasini boyliklarini saqlab qolishda, yosh iste'dodlarni tarbiyalashda, qadimiy cholg'ularning tuzilishini takomillashtirish va yangiliklarni yaratishda katta rol o'ynashdi. Yangi musiqa cholg'ulari asta-sekin turmushga kirib kelib, o'tgan yuz yillik oxirida ansambllardan mustahkam o'rin oldi. Musiqa cholg'ularidan qo'shiq va raqslarga jo'r bo'lishda ham keng foydalanildi, ohanglarning ta'sirchanligi metroritmik bezak va qochirimlar bilan to'ldirildi.

4- MA'RUZA: XIX ASRNING IKKINCHI YARMI XX ASR BOSHLARIDA CHOLG'U MUSIQASINING TUTGAN O'RNI

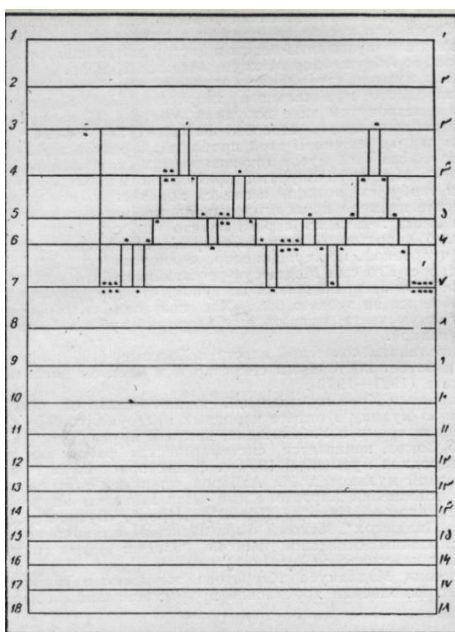
XIX asrning ikkinchi yarmida o'zbek xalq cholg'ulari ijrochiligi sohasidajiddiy o'zgarishlar yuz berdi: yangidan-yangi shakllar paydo bo'ldi. Xalq ijrochiligi an'analari asosida yangi, nisbatan murakkab va mukammal, xalq hayotining turli tomonlarini yorituvchi kuy va qo'shiqlar yaratila boshlandi.

Taniqli dutorchi, tanburchi, doyrachi, naychi, surnaychi, bulamonchi, g'ijjakchi, qashqar va afg'on rubobchilari paydo bo'ldi. Xalq cholg'ulari musiqa ixlosmandlari orasida keng yoyildi. Ular "Navro'z" bayramlarida va shu singari xalq sayllari va tomoshalarida, hosil bayramlarida faol ishtirok etdilar.

Komil Xorazmiy

Cholg'ular orasida musiqa tovushlarini yozib ko'rsatadigan maxsus belgilar tizimini (notatsiya) yaratishga intilish paydo bo'ladi. Buni amalga oshirish shoir va musiqachi **Pahlavon Niyoz Mirzaboshi (Komil Xorazmiy 1825-1879)**ga nasib etadi. Iste'dodli musiqa ijrochisi, mohir tanburchi va g'ijjakchi Pahlavon Niyoz Mirzaboshi sayohat chog'ida nota bo'yicha kuy chalalayotgan cholg'ularni ko'rib hayratga tushdi.

Tanbur notatsiyasi "Rost" maqomi

Mirzaboshi-Komil Xorazmiy Xorazmga qaytishi bilanoq ilgaridan diliga tugib yurgan niyati - maqomlarni yozib olishga ilhom bilan kirishdi. Cholg'uchi tanbur chizig'ida joylashgan ladlar miqdoriga muvofiq ravishda o'zida 18 bo'ylama chiziqni mujassam etgan tabulatura yozig'i - "Xorazmcha tanbur notatsiyasi"ni kashf etdi. Ladni bosish joyi nuqtalar bilan belgilandi. Chiziq ustidagi va ostidagi nuqtalar bilan tanbur torlarini usti yoki ostidan chertish soni ifodalangan. Bu Xorazm tanbur yozuvi o'ngdan chapga o'qilgan. Muallif Xorazm olti yarim maqomining birinch maqomi "Rost"ni cholg'u va aytim yo'llarini yozib oladi. Bu ishlarda o'g'li Mirzo Matrasulboy yaqindan yordam beradi.

Muhammad Rahimxon (Feruz)ning yordamida mashhur xattotlar tomonidan nusxalar ko'paytiriladi. Nusxalardan bittasi Abu Rayxon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik institutida, 1tasi O'zbekiston davlat konservatoriyasida saqlanib kelinmoqda. Mukammal bo'lmasada, bu yangi nota yozuv uslubi ijrochilik tarixiga musiqa merosini yozib olish va saqlab qolish yo'lidagi ilk urinish sifatida kirdi. Notatsiya muallifi katta musiqa arbobi va o'qituvchisi ham edi. Xudoybergan Muxrkan, Xudoyberdi Mahsum, Bobojon bo'lamonchi, Muhammad Rasul Mirzo, Matyoqub Xarratov,

Matniyoz Yusupov va ko'pgina boshqa taniqli sozanda va xonandalar undan dutor, tanbur, g'ijjak, bo'lamon, surnay, doyra va boshqa cholg'ular chalishni o'rganishgan.

O'zbek xalq cholg'u ijrochiligi taraqqiyotiga xorazmlik sozandalardan - dutorchi Qambar bobo, bo'lmonchilar Abdurahmonbek, Abdulla bo'loman, Yoqub bo'lamon, surnaychi Sharif Mehtar, tanburchi Muhammad Yoqub Xarratov, Usta Xudoyberdi, Niyozxo'jalar katta hissa qo'shishgan. Xorazmda garmonchilarda Safo Mug'anniy, Xo'ja Otajonov, Jumaniyoz Xayitboev va boshqalar xalq orasida juda mashhur edilar.

Ta'kidlash kerakki, notatsiya kashf qilinganligiga qaramay o'zbek xalq musiqa cholg'uchiligi asosan ko'p sonli ijrochilik san'ati ustalari tomonidan yaratilgan an'anviy og'zaki usulda rivojlandi. Musiqa asrlariga jiddiy yondashuv esa har bir ijroning takrorlanmas o'ziga xos bo'lishini ta'minladi.

Muhammad Yoqub Xarratov

Pahlavon Mirzaboshi Komilning shogirdi **Muhammad Yoqub Xarratov (1867-1939)** mashhur tanburchi edi. U nafaqat cholg'uchilik san'atini, balki xattotlik san'atini ham mukammal egallagan edi. Iste'dodli cholg'uchi Komil Xorazmiy rahbarlik qilgan saroy xalq cholg'ulari ansamblining sozandasi bo'lgan. Muhammad bo'lgan. Muhammad Yoqub Xarratov (Matyoqub Xarratov) tanbur notatsiyasini tuzishda xorazmcha maqomlarni yozib olishda qatnashgan.

Ustozidan xorazmcha maqom turkumlarini qabul qilib, ularni saqlanib qolishiga katta hissa qo'shgan. M.Xarratov Rossiyada mavjud bo'lgan nota ilmini egallashni orzu qilgan. U qator iste'dodli ijrochilarni tayyorlagan, usta tanburchi sifatida ijrochilik mahorati sirlarini Mustaf, Yunus, Asqar, Matyusuf Xarratov, Matpano Ota Xudoyberganov va boshqalarga o'rgatgan.

Muhammad Rahimxon (1806-1825) saroyida ishlagan mashhur tanburchi va qo'shiqchi Niyozxo'ja Xojining ijodiy va ijrochilik faoliyati Xivada kechdi. U Xorazm musiqa madaniyatiga katta e'tibor berdi. Matyoqub Xarratovning aytishicha, Niyozxo'ja Buxoroga "Shashmaqomni" o'rganish uchun borgan. U Buxorodan qaytgach, buxorocho maqomlar Xiva cholg'ulari tomonidan o'zlashtirilib, Xorazmda keng tarqala boshlandi. Xorazmning mashhur cholg'uchilari Muhammadrahim Feruz, Komil Xorazmiy, Mirzo Muhammadrasul va boshqalar Niyozxo'ja bilan hamkorlikda maqomlarga yangi cholg'u bo'limlari qo'shib, ularni boyitdilar.

XIX asrning ikkinchi yarmida Qo‘qon mashhur cholg‘uchilar to‘plangan markazga aylandi. Bu erda Usta Xudoyberdi rahbarligida o‘zbek xalq cholg‘ularida ijrochilik maktabini o‘rganish bo‘yicha o‘ziga xos maktab yaratiladi. Farg‘ona cholg‘uchilari Buxorocha Shashmaqomni faol o‘zlashtira boshlashdi. Maqomlar ijrosida xonandalar bilan bir qatorda tarkibi turlicha bo‘lgan o‘zbek xalq cholg‘ulari ansamblari ham ishtirok etdi. Cholg‘ular ansambliga Buxoroda tanbur va doira, Xorazmda esa dutor, g‘ijjak, bo‘lamon, doira yoki tanbur, garmon, rubob, doira (uning o‘zi qo‘shiqchi ham) kirgan.

O‘z ichiga surnay, karnay, doyra va nog‘oralarni olgan damli va urma cholg‘ular ansamblari xon saroylarida, beklar huzurida xizmat qilishgan. Bunday ansamblarga surnaychi (Mextar) rahbarlik qilgan. Bu kasbning daromadi yaxshi bo‘lgan. Ammo ansamblning faoliyati mavsumiy bo‘lib, cholg‘uchilar turli tantalar kam bo‘ladigan qish mavsumida tirikchilik o‘tkazish uchun temirchilik, quruvchilik, duradgorlik va shunga o‘xshash ikkinchi kasbni egallashga majbur bo‘lishgan.

Ota Jaloliddin Nosirov (1845-1928) maqom ijrochisi, taniqli o‘qituvchi, cholg‘uchi, usta tanburchi edi. U dastlabki musiqa ilmini onasidan o‘rgandi, so‘ngra maqomlarning zukko bilimdoni va mohir ijrochisi bo‘lgan otasidan ta‘lim oldi. Ota Jalol Nosirov uzoq yillar mobaynida Amir Olimxon (Buxoro), Amir Muzaffarxon (Shaxrisabz), Amir Otajonlar (Karmana, hozirda Navoiy) saroyida o‘zbek xalq cholg‘ulari ansamblining doimiy rahbari va xonandasi bo‘lgan.

Xoji Abdulaziz Rasulov (1852-1936) — o‘zbek va tojik musiqasining taniqli ijrochilaridan biri, mohir tanburchi Xoji Rahimqulning shogirdi. 1888 yilda Buxoroga boradi. U erda Ota Jaloliddin Nazirov rahbarligi ostida bir yil ichida Shashmaqomni mukammal o‘rganadi. A.Rasulov Farg‘ona, Samarqand, Toshkent shaharlarida o‘zbek xalq musiqasi va maqomlarini faol targ‘ib qiladi. U o‘zbek

Usta Olim Komilov

xalq cholg‘ulari ijrochiligi rivojiga tanburchi, dutorchi va xonanda sifatida salomoqli hissa qo‘shib, xalq va musiqa jamoatchiligining mehr-muhabbatiga sazovor bo‘ldi.

XX asrning I yarmida o‘zbek doyra ijrochiligi san‘atining rivojlanishi, yangi “zarbli” asarlarning yaratilishi mashhur sozanda **Usta Olim Komilov** nomi bilan bog‘liqdir. U o‘zining yarim asrlik umrini xalq san‘atini o‘rganish va rivojlantirishga bag‘ishlagan. Xalq cholg‘ularidan chang va doyrada birdek o‘z ijro mahoratini namoyon eta

oldi. Doyrada ijro mahoratini mukammal darajada egallagan ustoz - san'atkor, keyinchalik o'zbek xalqining boy va rang-barang qo'shiq va raqslarining betakror usullarini to'plashga katta hissa qo'shgan.

Usta Olim Komilov 1875-yil Marg'ilon shahrida to'quvchi-hunarmand oilasida dunyoga kelgan. Ota-onasidan erta ayrilib qolgan Olimjon 10 yoshidan arava tayyorlaydigan ustaxonaga kirib ishlashga majbur bo'ladi. Shu tarzda bir necha yil yashashga to'g'ri keladi. Faqatgina kechqurunlari hech kimga bildirmay to'ylarga borib u erda tinglagan musiqa unga xursandchilik baxsh etardi. O'sha paytlarda doyra ijrochiligi san'ati keng quloq yoygan edi. Olimjonda doyraning sehrli zarblari yoshligidanoq zavq uyg'otadi. Ishdan bo'sh paytlari darhol qo'lga doyrasini olib, xotirasida saqlanib qolgan usullarini qaytara boshlaydi.

Tez orada u yallachi (qo'shiqchi) ayol Salom xolaning e'tiborini o'ziga jalb etadi. U boladagi musiqaga bo'lgan qiziqishini ko'rib o'zi bilan to'ylarga olib boradi. Shu tariqa u asta-sekin turli tadbirlarda musiqa va raqslarga jo'rnavozlik qila boshlaydi. Olimjonning mahoratli sozanda bo'lib etishishida taniqli doyrachi Masaid otaning xizmatlari beqiyosdir. U yosh iqtidor egasiga doyra chalishning o'ziga xos nozik yo'llari va sirlarini o'rgatadi. Olimjon doyradan tashqari chang, nog'ora va dutor chalishni ham mukammal o'rgandi. Doyra ijrochiligida uning iste'dodi yorqinroq namoyon bo'ldi. U chalayotgan doyra alohida ta'sirchanlik kasb etardi. Uning sadolari o'ziga xos va ta'sirli bo'lardi. Cholg'uchining ijrosi o'zining ritmik aniqligi, dinamik va tembr bo'yoqlarining rang-barangligi hamda jilvador va betakror ovoz tarovati bilan boshqalardan ajralib turardi.

1918-yili u Marg'ilondagi turli tashkilotlarda musiqiy havaskorlik badiiy jamoalarini tuzib, ular bilan choyxonalarda va qishloqlarda konsertlar bera boshlaydi va iqtidorli yoshlarni ushbu ansamblga kelib qo'shilishga jalb etadi. O'sha davrda u 20dan ortiq yoshlarni jalb eta olgan. Ular esa kelgusida professional sozandalar darajasiga erishdilar.

1926-yili Olim Komilov taniqli komik-raqqos Yusupjon qiziq bilan birgalikda Muhiddinqori Yoqubov tomonidan tashkil etilgan konsert-etnografik ansamblga ishga kiradi. Keyinchalik ushbu ansamblga Tamaraxonim ham kelib qo'shiladi va bir necha yillar davomida Usta Olim Komilov bilan birgalikda ijodiy faoliyat olib boradi. Bir yildan so'ng ular Moskva, Leningrad va Boku shaharlarida gastrol safarlariga boradilar va ko'p sonli tinglovchilarni o'zbek halq ijodiyotining boy namunalaridan bahramand etadilar.

1930-yili ansambl qayta tashkil etilib o'zbek davlat musiqa teatriga aylantiriladi. O.Komilov ham ushbu teatr artistlari bilan Moskvada bo'lib o'tadigan xalq ijodiyoti olimpiadasiga boradi. Tamara Xonim va Mukarram Turg'unboeva ijro etadigan "Daromadi gul o'yin", "Katta o'yin", "Ufori sabo" raqslariga

joʻrnavozlik qiladi va tinglovchilarning olqishiga sazovor boʻladi. 1931-1934-yillar davomida O.Komilov unutilib borayotgan xalq tomonidan yaratilgan usullarni yigʻa boshlaydi. Ushbu ishni amalga oshirish uchun ustozlari Masaid ota va Yusup Qiziqarning yordamiga tayanadi va natijada bir necha oʻnlab rang-barang usullarni yigʻishga ulgiradi.

Usta O.Komilov oʻzbek raqs sanʼatining rivojiga ham katta hissa qoʻshgan. Tamara Xonim bilan birgalikda yangi oʻzbek raqslari “Zang”, “Gul oʻyin”, “Sadr”larni yaratishga muyassar boʻldi. Oʻzbek musiqali spektakllarda raqslarni sahnalashtirishda ham O.Komilovning hissaları beqiyosdir. 1930-yillarning eng yirik postanovkalari boʻlmish - V.Uspenskiy va G.Mushelning “Farxod va Shirin”, R.Glierning “Gulsara” musiqali dramalaridagi raqslar aynan Usta O.Komilov tomonidan yaratilgan va sahnalashtirilgan. Samarali mehnatlarining evaziga 1932-yili “Mehnat qahramoni” unvoniga sazovor boʻldi.

1935-yili O.Komilov Londonda boʻlib oʻtgan Xalqaro raqs festivalida Tamara Xonim, A.Ismoilov va T.Jalilovlar bilan birgalikda ishtirok etib “Oltin medal”ni qoʻlga kiritgan. Ustaning shogirdi Odil Kamolxoʻjaev ustozini eslab, - “1935-yili Angliya qrolichasi Yelizaveta Usta Olim Komilovning doyra ijrosiga mahliyo boʻlib qolgan ekan. Oʻshanda mohir sozandaning panja izi ganchga koʻchirilib, Buyuk Britaniya sanʼat muzeyiga qoʻyilgan va u hozirgacha oʻsha yerda saqlanarkan”, - dedi.

1937-yili Moskvada oʻtkazilgan oʻzbek sanʼati dekadasida “Sayil va kolxoz toʻyi” inssenirovkasini sahnalashtirdi va “Nogʻora”, “Zang”, “Pilla” raqslariga joʻrnavozlik qiladi. Dekadadan qatgach yana xalq raqslarini sahnalashtiradi va “Tantana” nomli yangi ommaviy raqsni yaratadi. Usta O.Komilov raqslarga joʻr boʻlish bilan chegaralanmay, balki yangi usullarni kashf etadi. Tamara Xonim va M.Turgʻunboeva bilan birgalikda “Paxta” va “Pilla” xoreografik kompozitsiyasini yaratadi.

Usta Olim Komilov koʻp usullarni xotirasida saqlagan. Ularning koʻpgina qismlari I.Akbarov, V.Uspenskiy, E.Romanovskayalar tomonidan yozib olingan. I.Akbarov tomonidan yozilganlari “Doyra usullari” nomli toʻplamda nashr etilgan. Ushbu toʻplamda 47 ta xalq usullari va bir necha ritmik kompozitsiyalar joy olgan.

Dunyo tan olgan doyrachi, oʻzbek raqs sanʼatining bilimdoni hamisha shogirdlar qurshovida boʻlgan edi. Koʻp yillik pedagogik faoliyati davomida u koʻpdan koʻp mahoratli sozandalarni, Oʻzbekistonda doyra ijrochiligi sanʼatining ravnaqi uchun hamda oʻz ishining davomchilari sifatida tayyorladi. Toʻychi Inagʻomov, Gʻofir Azimov, Abulqosim Toʻychiev, Gʻofir Solixovlar shular jumlasidandir. Koʻp yillik ijodiy va pedagogik faoliyatini nazarda tutib unga “Oʻzbekistonda xizmat koʻrsatgan artist” unvoni berildi.

Abdusoat Vahobov (1875-1934) mashhur usta dutorchi, musiqa bilan yoshligidan mustaqil ravishda, keyinroq toshkentlik mashhur dutorchi Ilhomjon bilan shug'ullangan. Abdusoat ijrochilik faoliyatini Ilhomjon dutorchi, Karimbek Xo'ja g'ijjakchi, Shobarot tanburchmi, Karimbekxon tanburchi, Ilyosxoji changchilar bilan hamkorlikdagi havaskorlik xalq cholg'ulari ansamblida boshladi. Shu ansamblning a'zosi sifatida, u 15 yil davomida jamoa sayillarida, ishchi klublaridagi, choyxonalaridagi konsert chiqishlarida faol ishtirok etdi. Ansambl repertuarini, asosan raqs kuylari "Dugoh Husayniy", "Chorgoh", "Nasrullo", "Navo", "Ajam", "Sarbozcha", "Eshvoy", Kurt va Farg'ona-Toshkent maqomlaridan parchalar tashkil etgan.

Qo'zixon Madrahimov (1888-1952) mohir dutorchi. Sozandaning repertuariga uning ijrosida takrorlanmas jilolar kasb etgan rang-barang xususiyatli "Gulyor", "Shaxnoz", "Chapandoz", "Qorazang", "Munojot", "Safti Munojot", "Ufori Munojot", "Taronai Ufor", "Tanovar", "Sayqal", "Dilxiroj", "Yalang Davron", "Kurt" kabi raqs kuylari va turkum asarlar kirgan. Uning chiqishlari (ijrosi) o'zining meyoriga etganligi va o'ta musiqiyligi bilan ajralib turar edi. U grammofon plastinkasiga "Qo'sh tor", "Ajab yorlarim", "Mayda tor" kabi cholg'u asarlarini yozdirgan. Qo'zixon Madrahimovning "Qo'shtor" asarini ijrosi ayniqsa e'tiborga loyiq. Taniqli O'zbekiston bastakori A.F.Kozlovskiy o'zbek cholg'uchisining ijrochilik mahoratiga yuqori baho bergan edi: "Ta'kidlash kerakki, marg'ilonlik dutorchi o'zining zo'r mahorati, iqtidorining jilosi va san'atkorlarga xos o'zini tuta bilishi bilan o'zi ijro etayotgan xalq musiqiy asarlari mazmunining chuqurligini tinglovchiga etkaza oldi. Ijrochi tomonidan ifodalangan bu musiqa mohiyatining chukurligi, haqiqiy mahorat jilvasi bizdan Q.Madrahimov siymosida o'zbek xalq musiqachiligida nodir voqelikni ko'rishni va uning san'atini keng ommalashtirishni taqozo etadi"¹⁸.

XIX asrning 70-80 yillaridagi O'rta Osiyo tub joy aholisining hayoti (turmush tarzi, urf-odatlar, musiqiy madaniyati, marosimlari) rus va xorijiy etnografik-folklorshunoslarining diqqatini o'ziga jalb etgan. Xalq madaniyatining tarkibiy kismiga kirgan xalq cholg'ulariga bo'lgan qiziqishning boisi ham shunda. XIX asrning oxiri XX asrning boshlarida O'rta Osiyoga kelgan etnograf va sayyohlar Turkiston o'lkasining xalq musiqasini yozib olishda (notalashtirishda) muayyan ishlar qilishdi, bunda ular xalq cholg'ularini o'rganishga alohida e'tibor berishdi. Ular o'z ijodiy ishlarida musiqaning o'ta ommaviyligiga, uning xalq hayotida muhim rol o'ynashiga ahamiyat berishdi. Mazkur manbalar tufayli biz musiqa san'ati mundariyasi, ijrochilik turlari, musiqa

¹⁸ Alimbayeva K, Ahmedov M. O'zbekiston sozandalari va xonandalari. - T., 1974, 102-bet.

an'analari, cholg'ularining ta'riflari, o'zbek xalq kuylarining nota yozuvlari haqida ma'lumotga ega bo'ldik.

N.Likoshinning "Yarim umr Turkistonda" (SPB, 1917) kitobida va boshqa asarlarda xalqning boy badiiy merosi, an'analari va o'zbek xalq cholg'ularining ahamiyatiga muayyan o'rin ajratilgan.

Turkiston o'lkasining taniqli tadqiqotchisi V.Massalskiy yozadi: "Musika cholg'ulari (dutor va qobiz)ni deyarli barcha xonadonda uchratish mumkin edi..."¹⁹. Bu shundan dalolat beradiki, xalq turmushida oilaviy musiqachilik keng tarqalgan bo'lib, chalishga esa eshitish qobiliyatiga asoslanib o'rgatilgan.

N.Likoshinning guvohlik berishicha: "Toshkentda yangi, notanish gusli, simbalga o'xshash ko'p torli musiqa asbobida ikki xivchin yordamida sodda kuylar chaluvchi tunganlik kishi paydo bo'ldi: Uni g'aroyib yangilik sifatida to'xtovsiz yig'inlarga taklif eta boshlashdi. Keyin mahalliy cholg'uchilardan biri tungandan changni sotib olib, nafaqat uning kuylarini, balki boshqa ko'pgina, sof milliy kuylarni ham chala boshladi. Bu tinglovchilarda o'ta yoqimli taassurot qoldirdi. Shundan buyon simbalchi torli orkestr tarkibida barcha yig'inlarga taklif etila boshlandi"²⁰.

O'zbekistonda ilk musiqiy cholg'ular tadqiqotchisi, Sirdaryo viloyati harbiy kapelmeysteri Avgust Eyxgorn²¹ edi. U nemis millatiga mansub bo'lib, Toshkentga 1870-yillarning boshlarida kelgan. A.Eyxgorn O'rta Osiyo xalqlari musiqa cholg'ularining 2 ta kolleksiyasini yig'adi. Ulardan biri 1872- yilda Moskvaga Politexnika ko'rgazmasiga, 1 yildan keyin Butunittifoq ko'rgazmasiga Venaga jo'natiladi. 2-kolleksiya Peterburgga yuboriladi va uni keyin Moskva konservatoriyasi o'ziga oladi. Hozirgi kunda ushbu kolleksiya M.Glinka nomidagi musiqa madaniyati Davlat Markaziy muzeyida saqlanmoqda. A.Eyxgorn tomonidan tuzilgan Katalogda 37 ta musiqa cholg'ularining tavsifi yozilgan.

1896-yilda o'zbek musiqa cholg'ulari (dutor, g'ijjak, surnay, qo'shnay, nog'ora, doyra) butun Rossiya miqyosida Nijniy Novgorod shahrida o'tkazilgan ko'rgazmada namoyish etildi. Taniqli musiqa arbobi N.Findeyzen ko'rgazmada namoyish etilgan cholg'ularni maxsus maqolasida ta'riflaydi. O'zbek xalq cholg'ulari ko'rgazmada 4 kishidan tarkib topgan 2ta ansambl yordamida milliy asarlarning jonli ijrosi orqali namoyish etilgan²².

U qariyb barcha o'zbek xalq cholg'ularini to'plagan, Eyxgorn ularni quyidagicha ta'riflaydi: Ikki buralma torli yarim nok shaklidagi dutorni u

¹⁹ Odilov A. O'zbek xalq cholg'ularida ijrochilik tarixi. - T., 1995, 20-bet.

²⁰ Odilov A. O'zbek xalq cholg'ularida ijrochilik tarixi, 21-bet.

²¹ Avgust Eyxgorn 1844 yilda Avstriyaning Lasnits shahrida tug'ilgan, skripkachi, bastakor. U 1870-1883 yillarda Toshkentda yashab ishlagan.

²² Вызго Т, Петросьянц А. Оркестр узбекских народных инструментов. - Т., 1962 , 8-бет.

lyutnyalar guruhiga, g'ijjakni uch torli (fors kamonchasiga o'xshash) kamonchali cholg'ular guruhiga, rubobni esa (buxoro yoki afg'on ruboblari nazarda tutilgan) mandolinalar guruhiga kiritgan. Muallif surnayni qamish puflagichli qadimiy damli cholg'u, qo'shnayni qo'sh qamishli fleyta (Eyxgornning ta'kidlashicha, bunday fleyta (qo'shnay)larda o'zbeklar qo'shiqqa mohirona jo'r bo'lishgan, karnayni esa tantanali marosimlarda, harbiy yurishlarda xabar beruvchi vositachi, ya'ni to'g'ri shaklga ega bo'lgan O'rta Osiyo aholisining harbiy burg'usi deb ta'riflaydi. Chirmanda (doyra)ni musiqashunos qadimiy Misrliklarning qo'l litavralarini eslatuvchi chetlarida halqalari bo'lgan nog'oracha (tanburin) kabi qo'shiq va raqs ohanglariga jo'rlikda qo'llaniluvchi musiqa cholg'usi deb ta'riflaydi. Nog'orani Eyxgorn ikki kichik sopol hurmacha va ikki urma tayoqchadan iborat, deb ta'riflaydi. Safoilni u Qashqardan keltirilgan halqalari ko'rinadigan shiqildoqlar guruhiga kiritadi. Musiqashunos - etnograf changni qizlarning sevimli cholg'usi deb ataydi²³.

A.Eyxgorn har bir musiqa cholg'usiga batafsil ta'rif bergan XIX asrning ikkinchi yarmidagi ilk folklorshunoslaridan biridir. U musiqaning nazariy ilmi va folkloriga katta hissa qo'shgan.

O'zbek kuylarini mashhur harbiy kapelmeyster V.Leysek ham notaga yozib olib, ular asosida damli cholg'ular orkestri uchun "Osiyo popurrisi" asarini yozadi²⁴. Harbiy kapelmeysterlarning ma'rifatchilik faoliyati mahalliy ziyolilarga rus va jahon musiqasi namunalari bilan tanishish imkonini yaratdi. Shu bilan bir vaqtda teatr va musiqa san'ati bo'yicha havaskor to'garaklar vujudga keldi. Bu kishilarning ko'pchiligi, ommada estetik didni tarbiyalash uchun zarur bo'lgan kasbiy musiqiy bilimga ega edilar. V.Leysek ham jamiyat ishlarida juda faol qatnashdi. Harbiy kapelmeysterlar nafaqat xalq kuylarini yozib olish, musiqa cholg'ularini to'plashga va ayni paytda kuylarini yozib olish, musiqa cholg'ularini to'plashga va ayni paytda xalq cholg'ularida ijro etish mahoratiga ham shubhasiz hissa qo'shishdi.

Ko'rgazmada XIX asr oxirida xalq orasida mavjud bo'lgan cholg'ularning barcha turlari bir necha zallarda namoyish etilgan. O'sha davrning mashhur musiqa tarixchisi N.Findeyzen: "O'rta Osiyo bo'limi cholg'ularga eng boy bo'lim edi. Bu erda torli va urma zarbli cholg'ularning yaxshi nusxalarini uchratish mumkin"²⁵, deb yozgan edi. Taniqli musiqashunos T.Vizgo

²³ Odilov A. O'zbek xalq cholg'ularida ijrochilik tarixi, 21-bet.

²⁴ Leysek V. Turkistonga 1878 yil kelgan. Chex bastakori va dirijyori. Rus va Evropa kuylarining faol targ'ibotchisi. Toshkentdagi "Lira" xor jamiyatining asoschisi va bevosita rahbari. Rustam Hofiz, Hamroqul Qori, Qurbonboy Xoji, Xotan Qori, Erka Qori va boshqa cholg'uchilar, xonandalar bilan yaqindan ijodiy hamkorlikda bo'lib, 400 ga yaqin o'zbek xalq kuylari va qo'shiqlarini yozib olgan. Ular orasida "Karimqulbegi", "Istambul marshi", "Mustahzod", "Ufori", "Qashqarcha" kabi asarlar bor.

²⁵ Odilov A. O'zbek xalq cholg'ularida ijrochilik tarixi, 22-bet.

“Nijegorod ko‘rgazmasi Markaziy Rossiya aholisining turli tabaqalarini O‘rta Osiyo hududi cholg‘ulari bilan tanishtirishni boshlab berdi”²⁶, deb ta’kidlagan edi.

Bu davr Turkiston o‘lkasi musiqiy hayotida boshqa ijobiy voqealar ham yuz berdi. O‘rta Osiyoga Ovro‘pa cholg‘ulari kirib kela boshladi (simfonik orkestr, damli va urma zarbli cholg‘ulari orkestrining musiqa cholg‘ulari, fortepiano, do‘mbira nazarda tutilgan). Xorazmda Rossiyadan keltirilgan garmonika paydo bo‘ldi. Farg‘ona vodiysi va Toshkentda cholg‘ular g‘ijjakni skripka bilan almashtira boshladilar. O‘zbek cholg‘ulari ijrochiligi boshqa xalqlar musiqa madaniyati yutuqlari bilan ham boyidi.

XIX asrning 80-90-yillarida barcha harbiy qismlarda damli cholg‘ular orkestrlari mavjud bo‘lib, ular bir vaqtning o‘zida ko‘rgazmalar, yarmarkalar, tantanalar kabi turli xil jamoat tadbirlarida xizmat kilishgan.

XX asrning 30-40-yillarida uyushtirilgan arxeologik ekspeditsiyalar (S.Tolstov, V.Vyatkin, M.Masson va boshqalar rahbarligida) natijasida O‘rta Osiyo madaniyati, shu jumladan xalq cholg‘ularini o‘rganishda qimmatli ma’lumotlarga ega bo‘lindi. Topilgan madaniy yodgorliklar: nay, rubobsimon cholg‘u, hozirgi doiraga o‘xshash do‘mbra va shu singari cholg‘ularni chalayotgan mashshoqlar tasvirlangan. Bular Afrosiyob, Tuproqqal’a, Ayritom (Ayritom frizi deb ataladi) kabi shaharlardan topilgan sopol idishlardagi mashshoq haykalchalardir. Ularda turli hil musiqa asboblari: lyutnya, tanbur, rubobsimon cholg‘u, qonun, ud, rud, shemane (musiqor), chag‘ona, chiltor, nay, burg‘u, surnay, karnay, doirasimon cholg‘ularda mashq qilishlari tasvirlangan (1 rasm).

1-rasm

²⁶ Вызго Т. Музыкальные инструменты Средней Азии, 168-бет.

Xalq cholg'ulari O'rta Osiyo aholisining turmushi va mehnat faoliyatiga singib, inson faoliyatining ajralmas tarkibiy qismiga aylandi. Cholg'ular jo'rligida qo'shiq, o'yin va kuylar xalqning katta-katta marosimlari va oilaviy bayramlarida ijro etilgani bizga ma'lum. Bayramlar ko'proq yil fasllari bilan bog'liq bo'lgan. O'rta Osiyoda "Navro'z", "Lola sayli", "Hosil bayrami", "Qovun sayli", "Uzum sayli" kabi mavsumiy bayramlar keng tarqalgan. Bunday ommaviy bayramlarni xalq cholg'u ansambllari, xonanda va sozandalar hamda raqqosalarsiz tasavvur qilish qiyin. Bayramlarda, madaniy marosimlarda ayniqsa, karnay, surnay, doyra, nog'ora va chindoul kabi urma-zarbli cholg'ular keng qo'llanilgan. Xalq raqslari aslida qosh o'yini, elka o'yini, bosh o'yini kabilarni o'z ichiga olgan. Ular qarsak jo'rligida ham ijro etilgan.

5 – MA'RUZA: XX ASRNING 20-30-YILLARIDA O'ZBEK XALQ CHOLG'ULARIDA IJROCHILIK

20 asarning 20-yillarida o'zbek musiqa san'ati jadal ravishda taraqqiy etib boshladi. Musiqa o'quv yurtlari - Toshkentdagi Turkiston xalq konservatoriyasi (1918) va uning Samarqand, Farg'ona (1919) va Buxorodagi (1920) filiallarida katta ishlar amalga oshirildi. Ularda asosan o'zbek xalq cholg'ulari hamda ba'zi evropa musiqa cholg'ulari (fortepiano, skripka va damli cholg'ular)ni chalish o'rgatilar edi. Shu tufayli respublikaning ko'pgina shaharlarida musiqa havaskorligi keng quloch yoydi.

O'zbekistonda 1920-yillardan boshlab an'anaviy ijrochilik ansambllari asosida turli tarkibdagi o'zbek xalq cholg'u ansambllari tashkil etila boshladi. Viloyat markazlari: Marg'ilon, Andijon, Buxoro, Samarqand, Farg'ona va Qo'qonda milliy cholg'ular ansambli tuzildi va ular tarkibida xalq musiqa san'atining yirik namoyandalari - Mulla Tuychi Toshmuhammedov, To'xtasin Jalilov, Berkinboy Fayziev, Abduqodir Ismoilov, Hayit Oxun, Davlat Oxun, Zokir Eshon, Ahmadjon Umrzoqov, Rustam, Ashurali Yusupov va boshqalar birgalikda ijodiy faoliyatlarini boshlaganlar.

Jumladan, Usta Olim Komilov - Marg'ilon milliy ansamblida, T.Jalilov - Andijon milliy ansamblida ishtirok etishgan. Ansambllar dasturi xalq kuylaridan tashqari Hamzaning "Yasha sho'ro", "Xoy-xoy otamiz", "Xoy, ishchilar" kabi o'sha davr ijtimoiy qo'shiqlaridan ham tarkib topgan edi. Taniqli hofiz Shorahim Shoumarov 1918-yili "Namuna" maktabi qoshida musiqiy to'garak tashkil etdi. Yillar o'tib ushbu to'garak zaminida Toshkent musiqa texnikumining bitta bo'limi ochildi. Boshqa taniqli xalq sozandasi, mashhur doirachi Usta Olim Komilov XX asr 20-yillarining boshlarida Marg'ilon o'quv yurtlari va tashkilotlarda musiqiy

to'garaklar tashkil etdi. Bundan tashqari u milliy ansambl tarkibida bir necha bor chekka qishloqlarda konsert dasturini namoyish etgan.

Samarqandda xorazmlik musiqachi Matyusuf Xarratov bir necha to'garaklarga rahbarlik qilgan. O'sha davrda Respublikamizning barcha viloyatlarida badiiy havaskorlik to'garaklari paydo bo'la boshladi. Ularning musiqiy dasturi asosan o'zbek musiqa san'atining mashhur xalq ustalari tomonidan kuylanadigan qadimiy - "Bir keling", "Bog' aro" kabi lirik mazmundagi sevgi qo'shiqlaridan iborat edi. Shu bilan birga to'garak dasturi yangi hayotni madh etuvchi qo'shiqlar bilan to'lib bordi.

Shunday qo'shiqlardan biri noma'lum muallif tomonidan yaratilgan "Fabrika" qo'shig'i edi. U bir necha variantda mavjud bo'lib, katta mashhurlikka ega bo'lgan. O'zbek musiqa to'garaklarining faoliyati o'sha davrda yakkaxonlarga jo'r bo'luvchi an'anaviy milliy cholg'u ansambllariga yaqinlashtirilgan. Shuningdek alohida an'anaviy milliy cholg'u ansambllari ham faoliyat ko'rsatgan.

O'zbek badiiy havaskorlik to'garaklarining dasturi ham qo'shiq va cholg'u kuylaridan iborat edi, "Qari Navo", "Ilg'or", "Do'st yalli-yalli", "Mirza davlat", "Usmoniya", "Rohat" kabi xushchaqchaq, quvnoq kuylar tomoshabinlar tomonidan sevib tinglanardi. Ayniqsa, T.Jalilovning "Signal" kuyi badiiy havaskorlik to'garaklarida juda mashhur bo'lgan.

Asta-sekin o'zbek badiiy havaskorlik to'garaklari dasturidan qardosh respublika kompozitorlarining qo'shiqlari joy egallay boshladi. 30-yillarning o'rtasida milliy cholg'u ansambllari dasturida tez-tez uchraydigan I.Dunaevskiyning "Hushchaqchaq bolalar" filmidan marshi katta muvaffaqiyatga ega bo'ladi.

1923-yili T.Jalilov tashabbusi bilan xalq cholg'u kuylarini ijro etadigan 24 kishidan iborat "Milliy musiqa to'garagi" tashkil etildi. 1925-1927-yillari dasturining asosini xalq musiqasi tashkil etuvchi konsert-etnografik ansambli ijrochilik amaliyotini faol olib borgan. Tarkibi o'zbek xalq cholg'ularidan tashqari - fleyta, goboy va boshqa simfonik orkestr cholg'ularidan tuzilgan aralash ansambllar ham faoliyat yuritgan.

O'zbek teatr san'atining asoschisi, dramaturg, bastakor H.H.Niyoziy (1889-1929) musiqa san'ati rivojiga katta hissa qo'shdi. "Yasha Sho'ro", "Xoy ishchilar", "Ishchilar uyg'on", "Biz ishchimiz", "Ishchi bobo" kabi o'sha davrning ijtimoiy yo'nalishdagi ilk qo'shiqlarini yaratib e'tiborga tushgan. Hamzaning ko'p qirrali ijodiy va pedagogik faoliyati uning o'zbek cholg'ulari ijrochilik maktabining shakllanish va rivojlanish jarayonida muhim o'rin tutganligini tasdiqlaydi. U Farg'onada birinchi bo'lib damli cholg'ular orkestrining tashkilotchisidir (1916). 1918 yilda Hamza Farg'onada solistlar, xor va damli cholg'ular orkestridan iborat, sayyor musiqiy dramatik truppani tuzadi. Uning repertuari Hamza

qo'shiqlari va kuylaridan iborat edi (ularni kapelmeyster I. Grigorev orkestr uchun moslashtiradi). Hamza O'zbekistondagi musiqachilar orasida birinchilardan bo'lib, ko'p ovoqli xalq orkestrini tuzish uchun o'zbek xalq cholg'ularini takomillashtirish va xromatizatsiya qilish lozimligini aytadi (u chalgan tanbur hozirgi kunda O'zbekiston davlat konservatoriyasi "Milliy cholg'u" IChEL musiqa cholg'ulari muzeyida saqlanmoqda).

Hamza ijodi o'zining baynalminalligi bilan o'zbek xalqining madaniyat xazinasini boyitdi. Hamzaning faoliyati taniqli qo'shiqchi, aktyor, etuk musiqiy teatr arbobi Muhiddin Qoriyoqubov (1896-1957), ajoyib raqqosa - xonanda, baletmeyster, muallim, ko'zga ko'ringan musiqa arbobi Tamaraxonim (1906-1991), mohir doyrachi va nog'orachi, o'zbek xalq musiqasi va cholg'ularining bilimdoni Yusufjon qiziq Shakarjonov (1869-1939) kabi ko'zga ko'ringan ijrochi va cholg'uchilari bilan bog'langan edi.

O'zbek xalqining asrlar davomida an'ana bo'lib kelgan milliy musiqiy san'atining jozibali, kishini maftun etadigan, olam-olam zavq-shavq bag'ishlaydigan, estetik ruhni boyitadigan xalq hofizlarining xizmatlari beqiyosdir. Masalan, Toshkentda mashhur hofiz Shorahim Shoumarov 1918 yili "**Sanoyi Nafisa**" nomli birinchi kasaba uyushmasini tuzib, shahardagi jamiyki san'atkorlarni huquqlarini himoya qilish va musiqiy san'atni xalq orasida targ'ibot qilishda tashabbuskorlik qildi. Uning rahbarligida tuzilgan ansamblda, ustoz Mulla To'ychi Toshmuhammedov, Ilhomjon dutorchi, Karimbek xo'ja g'ijjakchi, Shoborot - tanburchi, Ilyosxo'ja - changchi va ularning shogirdlari: Yunus va Risqi Rajabiylar, g'ijjakchi bastakor Imomjon Ikromov, kamonchi bastakor Po'lat Rahimov, dutorchi Abdusoat Vahobov, hofizlar Shoqosim, Shoolim, Shoakbar Shojalilovlar kabi san'at ustalari xalqqa faol xizmat qildilar.

Ustoz Shorahim Shoumarovning Chorsu bozori yonida "Qizil choyxona"da joylashgan ansambli va Yunus Rajabiyning "Chaqaar" mahalla choyxonasida tuzgan ansambli yosh havaskor san'atkorlar uchun haqiqiy musiqa maktabi bo'ldi. Bu ikki dargohda Toshkent san'atkorlaridan tashqari Farg'ona vodiysidan, Buxoro, Samarqand, Xorazmdan mashhur san'at ustalari va ularning shogirdlari ham birgalikda xalqqa o'z san'atlarini namoyish qilishardi. Ularning konsert dasturlari asosan klassik maqom va mumtoz ashulalardan va o'zlari bastalagan kuy va qo'shiqlardan iborat edi. Bundan tashqari ustoz san'atkorlar o'zlari ham turli klub - maktablarda musiqiy havaskorlar to'garaklarini tuzib yoshlarga saboq berdilar va ko'p yosh sozanda va xonandalarni tarbiyaladilar.

Xuddi shunday "Sanoyi Nafisa" kasaba uyushmasini 1920-yili Andijon shahrida xalq orasida Orif - garmon tahallusi bilan tanilgan Orif Toshmatov

tashkil qildi. O‘zbek san’atkor va ziyolilaridan tuzilgan jamoada Muhiddin xo‘ja Najmiddinov, Sobirjon Siddiqov, Berkinboy Fayziev, Dehqonboy hofizlar, Yoqubjon changchi, Ashurali Oxun dutorchi, Nazir Oxun g‘ijjakchi, Zokir Eshon doirachi, Hayit Oxun tanburchi, Rustam Mehtar surnaychi, Ismat karnaychi, Sayfi qayroqchilar bor edi. Bu ansamblida g‘ijjakchi bastakor To‘xtasin Jalilov, Hayitxon tanburchilarni yonlarida: Komiljon Jabborov, Lutfullaxon Xo‘jaev, Rahmat Otaboev, G‘anijon Toshmatov, Ishoq Qori, Salohiddin hoji kabi havaskor yoshlarni ham ko‘rish mumkin edi.

Mazkur jamoani keyinchalik mashhur bastakor, O‘zbekiston xalq artisti To‘xtasin Jalilov ham boshqargan. U o‘zining ustози Orif Toshmatovning faoliyatini shunday ta’riflagan edi: “Bizning rahbarimiz Orif aka garmonda o‘zbek xalq kuylaridan “Abdurahmonbegi”, “Nasrulloi”, “Ajam”, “Tanovar”, “Ufor” kabi klassik musiqalardan tashqari, “Dunayskie volny”, “Amurskie volny”, “Krakovyak”, “Polka”, “Varshavyanka”, “Internatsional”, “Smelo mii poydyom” kabi ruscha va Hamzaning kuylarini va o‘zi bastalagan musiqalarni jo‘shqinlik bilan ijro etib, hammani lol qoldirar edi. Shular orasida uning “Andijon polkasi” juda ham mashhur bo‘lib ketdi. Shunisiga qoyil qolar edimki, ustoz o‘zbek xalqining mumtoz kuylarini dutorda qanday chalsa, garmonda ham shunday nozik mohirlik bilan ijro etar edi”. Bu holat o‘sha davr o‘zbek tomoshabinlari uchun ham qiziqarli, ham yangilik edi.

1920-1930-yillarda etim qolgan qiz bolalar uchun maxsus internat - maktablar ochiladi. Respublikamizda bunday internat - maktablar har bir viloyat markazlarida tashkil topdi. Bunday maktablarda umumta’lim fanlarni o‘qitishdan tashqari musiqa va badantarbiya darslari ham o‘qish dasturiga kiritilgan edi. Darslardan bo‘sh vaqtlarda qizlar xor, o‘zbek xalq cholg‘ulari va raqs to‘garaklariga qatnashar edilar. Mazkur internatlarning orasida Toshkentdagi Saodatxonim Enikeeva rahbarlik qilgan “Zebuniso” nomli qizlar internat - maktabida havaskorlar xori, drama va o‘zbek xalq cholg‘ularida ijrochilik to‘garaklari tashkil qilindi. Xor jamoasiga xormeyster V.Sakovich, unga Ali Ardobus yordam berdi. Drama - raqs to‘garaklariga Ali Ardobus rahbarlik qildi, Musiqiy cholg‘ularni qizlarga Shorahim Shoumarov va Abdusoat Vahobovlar o‘rgatishardi. Internatni mazkur jamoalari tez orada “San’atchi qizlar” nomi bilan Toshkent maktablarida, klublarida o‘z san’atlarini 1923-1924 yillardan boshlab namoyish qildilar, olqishlarga sazovor bo‘lib, barchaga o‘rnak bo‘ldilar. Huddi shunday havaskorlar jamoasi 1919 yilda “Namuna” nomli qizlar internat - maktabida Shorahim Shoumarov va I.Lutfullaevlar rahbarligidagi o‘zbek xalq cholg‘ulari ansambli ham mashhur bo‘lib ketgan edi. Mazkur jamoa 1923 yili Ozarbayjonga safarga borib, Baku shahrida Ozarbayjon maktab havaskorlari bilan birlikda konsertlarda faol qatnashib, hurmat-ehtiromga sazovor bo‘lib qaytganlar.

1920-yillarda o'quv yurtlari, zavodlar, fabrikalar qoshida, qishloq joylarda, "Ko'k ko'ylak", "San'atchi qizlar", "Sanoyi nafisa" kabi musiqiy jamoalar tuzildi. Tashkil etilgan ijodiy jamoalar tarkibida: nay, chang, dutor, tanbur, g'ijjak, doyra, nog'ora va qashqar rubobi sozandalaridan tarkib topgan xalq cholg'ulari ansambllari ham bor edi.

1920-yillarning ikkinchi yarmidan boshlab yoshlar tashabbusi bilan "Ko'k ko'ylak" umumiy nomi bilan ataluvchi, sahnada hamma ishtirokchilar bir xil rasmiy ko'k ko'ylak, qora shim, qizlar yubka (yozda oq shim va yubka) kiyib o'z san'at dasturlarini namoyish qiluvchi jamoalar paydo bo'ldi. Mazkur jamoa asosan sozanda, xonanda, raqqosa, badiiy so'z ustalari, akrobat yoki sirk artistlari, nayrangboz, masxarabozlar, shoir – yozuvchilar, konferanse kabi san'atkorlardan tuzilar edi. Ularni asosiy maqsadi - zamonaviy mavzular bilan sug'orilgan, yangicha xalq san'atini joriy etish, yoshlarni san'atga bo'lgan his – tuyg'ularini rivojlantirishga qaratilgan edi. Omma orasida konsert dasturlarini ijro etganlaridan so'ng, hamma tomoshabinlar ular bilan, musiqalar sadosida umumlashib raqs tushar edilar. Bunday kechalar bir necha soatlar davom etardi.

Mazkur uslubdagi "Ko'k ko'ylak"li havaskorlar jamoalari O'zbekistonda XX asrning 20 - yillari ikkinchi yarmidan boshlab bunyod etila boshladi. Respublikamizning hamma yirik shaharlarida bunday jamoalar ko'p edi, ayniqsa rusiy zabon yoshlar orasida. Ushbu jamoalar orasida respublika va butunittifoq miqyosidagi ko'rik – tanlovlar ham o'tkazilib turilar edi. O'lkamizda bunday jamoalar orasida 1927-yili Samarqandda mashhur san'atkor Ali Ardobus (Ibragimov, Qo'ldoshboev) rahbarligida tuzilgan "Ko'k kuylak" ansambli juda ham mashhur bo'lib ketdi. Bu jamoaning musiqa rahbari, O'zbekiston xalq artisti, atoqli kompozitor Tolibjon Sodiqov edi. Bu jamoa 98 ishtirokchilardan iborat bo'lgan va unda, kelgusida dong'i chiqqan quyidagi kompozitor, bastakor, sozanda, xonanda, dirijyorlar va raqs ustalarini ko'rish mumkin edi: Doni Zokirov, Manas Leviev, Mardon Nasimov, Nasim Xoshimov, Nabi Hasanov, Fazliddin Shamsiddinov, Bahrom Inoyatov, Olim Halilov, Ahmad To'xtamatov, Jalol Obidov, Mirbobo Ziyoev, Mixoel Kalontarov, yozuvchi – adabiyotshunos olim Vohid Abdullo va boshqalar. Mazkur to'garak qatnashchilari "Sharq" tomosha zali binosida haftada ikki marta, turli korxona va o'quv yurtlarida konsert berishardi. Konsert dasturini koferanse Xoji Siddiq olib borar edi.

O'zbekistonda musiqiy va teatr havaskorlik jamoalarini va iste'dodli shaxslarni san'atga bo'lgan qiziqishlarini rag'batlantirish uchun 1925, 1930, 1932, 1935, 1938-yillarda viloyatlarda va respublikada ko'rik - tanlovlar (o'sha davrda olimpiada deyilardi) o'tkazildi. Bu ko'riklarda juda ko'p turli

yoʻnalishdagi havaskorlar jamoalari, baynalminallik dasturlari bilan, faol qatnashadilar. Masalan, 1925-yilda respublika koʻrik – tanlovida 50 turli yoʻnalishdagi oʻzbek, rus, yahudiy, arman, tatar havaskorlar jamoalari qatnashgan, gʻoliblar munosib mukofotlanganlar. Ular orasida mashhur hofiz M.Qoriyoqubov rahbarligida “Etnografik ansambl” V.Leysek rahbarligidagi damli va simfonik orkestr, Samarqand shahrining “Sharq” mahallasida aka-uka Isroel, Mikoel va Gabriel Tolmasovlar rahbarligidagi ashula va raqs ansambli jamoalari gʻolib deb topildilar. 1930-yilda “koʻk koʻylak”lilar jamoalarini oʻrtasida oʻtkazilgan koʻrik – tanlovda 1927-yilda Samarqandda Ali Ardobus tashkil qilgan “Koʻk koʻylak”lilar havaskorlik jamoasi 1 – oʻringa sazovor boʻlgan. Naychilar ansambllari orasida oʻtkazilgan koʻrik – tanlovda 1928 yilda kompozitor M.Leviev Samarqand “Ofitserlar uyi”da tashkil qilgan changchilar ansambli gʻolib deb topilgan. Ayniqsa, 1938 yilda Toshkentda oʻtkazilgan koʻrik – tanlovda respublikaning hamma viloyatlaridan 700 ga yaqin, shulardan 250 tasi Toshkent viloyati va shaharidan qatnashgan. Turli yoʻnalishdagi havaskorlar jamoalari va yakka sozanda, xonanda, raqqosalar oʻz sanʼatlarini yorqin namoyish qilishdi. Qatnashganlardan 100 kishini musiqa oʻquv yurtlariga tavsiya qilindi.

XX asr boshlarida Oʻzbekistonda ommaviy musiqali harakat avj oldi. Keng xalq ommasini xor toʻgaraklari, xalq orkestri va damli cholgʻular orkestrlari, vokal-cholgʻu ansambllariga jalb etish boshlandi. 1920-yillarning boshlarida Toshkent zavod va fabrikalarining ishchi klublari qoshida ochilgan “Maorif institutlari” havaskorlik toʻgaraklari tuzila boshladi. Ularning negizida konsert faoliyatini jadal rivojlantira boshlagan havaskorlik jamoalari vujudga keldi.

Musiqaning xalq hayotidan kengroq joy olishi, ajoyib qoʻshiqchilar va sozandalar hamda ansambl ijrochiligining qadimdan mavjudligi – bularning hammasi ijrochilik sanʼatini ijtimoiy hayotning keng doirasiga olib chiqish uchun qulay omillar yaratdi.

Dastlibki oʻzbek konsert jamoalari, sanʼat xodimlari 1918-1919-yillarda “Sanʼatkorlar ittifoqi mahalliy boʻlimi” konsert tashkilotchiligi vazifasini oʻz zimmasiga olganida ilk konsert jamoalari vujudga keldi. Koʻplab xalq musiqachilari bu Ittifoqning aʼzosi boʻlib, uncha katta boʻlmagan konsert jamoalari tarkibida ishchi klublari va korxonalarida konsertlar berdilar. Xalq ansambllari konsertlarda, bayram namoyishlarida ishtirok etib, faol madaniy xizmat koʻrsatdilar. Ushbu ansambllarning repertuari asosan oʻzbek xalq musiqa namunalaridan iborat edi. Asta-sekin unda ijtimoiy qoʻshiqlar, rus marsh hamda vals kuylari, arman va ozarbayjon qoʻshiq va kuylari kiritila boshladi.

Ayniqsa, umumtaʼlim maktablarida havaskorlik toʻgaraklarining tashkil etilishi muhim tashabbus boʻldi. 1919-yilda A.Makarenko tashkil qilgan Toshkent

erkaklar “Namuna” maktabi o‘zbek musiqa havaskorligining o‘choqlaridan biri bo‘lib qoldi. Bu erda mashhur xalq musiqachilari Sh.Shoumarov va L.Lutfullaevlar rahbarligida tarkibi kuchli bo‘lgan musiqa to‘garagi vujudga keldi.

1927-yili Toshkent radioeshittirish qo‘mitasi huzurida Yunus Rajabiy rahbarligida o‘zbek xalq cholg‘ulari ansambli o‘z faoliyatini boshlaydi. O‘n ikki kishidan iborat ushbu ansamblga Yu.Rajabiy (nay), Sh.Shoumarov (dutor), I.Ikromov (g‘ijjak), X.Ubaydullaev (qo‘shnay), R.Rajabiy (tanbur), N.G‘oziev (dutor), D.Qodirov (dutor), N.Do‘stxo‘jaev (chang), Z.Sodiqov (g‘ijjak), A.Haydarov (dutor va hofiz), M.Toshmuhamedov, K.Zokirov, G‘.G‘aniev (hofiz) kabi etuk sozanda va xonandalar jalb etilgan bo‘lib, ular dastlabki (1927-1930) yillari asosan radio orqali beriladigan eshittirishlarni musiqiy “bezash”da faoliyat olib borganlar.

Toshkent radioeshittirish qo‘mitasi huzurida tashkil etilgan o‘zbek xalq cholg‘ulari ansambli. 1927y.

1930-yillardan boshlab esa ansamblning faoliyat doirasi Madaniyat saroylari, turli kolxoz klublari va viloyatlardagi alohida konsert chiqishlari hisobiga yanada kengayadi. Ayni paytda ansambl safiga bir qator mashhur san‘atkorlar - Domla Halim Ibodov, Hoji Abdurahmon Umarov, Safo Mug‘anniy, Matyusuf Xarratov, Nazira Ahmedova va boshqalar kelib qo‘shiladilar. Ansamblning shu davrdagi konsert dasturi xususida musiqashunos olimi Karima Olimboeva quyidagilarni ma’lum qiladi: “Ansambl repertuari o‘zbek xalq musiqasi va maqomlarning ayrim vokal-cholg‘u qismlaridan iborat edi”²⁷.

Asta-sekin ansambl ishtirokchilarining safi oshib qirq kishiga etadi. Shunga mos tarzda ansambl dasturi rang-barang tus olishi barobarida muayyan ijrochilik muammolari ham yuzaga kela boshlaydi. Chunki mavjud cholg‘ularning ijrochilik imkoniyatlari keskin rivojlanib borayotgan taraqqiyot

²⁷ Ahmedov M. Doni Zokirov. - T., 1995, 125-bet.

mezoniga dosh bera olmayotgani bois turfa tovushli yangi sozlarga, ayniqsa turli balandliqdagi tovushlarga ega bo'lgan cholg'ularga ehtiyoj sezila boshlaydi. Natijada ansamblning ovoz imkoniyatlarini boyitish maqsadida turli tembrga ega bo'lgan cholg'ularni yaratish fikri tug'iladi. Shu masalani amaliy hal etish niyatida ansambl rahbari Yunus Rajabiy taniqli sozgarlardan biri - Usta Usmon Zufarovga murojaat etib, yo'g'on (bas) ovoz tarannumiga ega bo'lgan "katta dutor", "katta tanbur", "katta g'ijjak", cholg'ularini yasash taklifini o'rta tashlaydi. Tez orada Usta Usmon Zufarov bu ishni amalga oshiradi. Yunus Rajabiy bu cholg'ularning o'ziga xos tembrlariga muvofiq holda ansambl tarkibida qo'llay boshlaydi.

Shu tariqa 1934-yilga kelib son tarkibi yanada ko'paygan ansamblning ijro imkoniyatlari ham tobora ortib boradi. Bu esa uning ijodiy faoliyatini ancha faollashishiga imkon yaratadi. Ansambl tarkibiga yangi qo'shilgan cholg'ular uning (ansambl) ovoz ko'lamini kengaytirishi barobarida jozibali tarannumini ham ta'minlaydi. Natijada yangi ko'rinishdagi ansambl xalq orasida tez tanilib, ommalashib boradi. Ammo shuni ham e'tiborga olish kerakki, har xil ovoz balandligiga ega bo'lgan cholg'ular, odatda, ijroda ham o'ziga xos garmonik rivojda talqin etilishi lozim. Lekin ansambl tarkibiga kiritilgan cholg'ular asosan kuy chizig'idagi (melodik) uslubga tayanganligi pirovardida doim ham natija kutilgandek bo'lmadi.

Shu bois 1936-yili bas tembrli cholg'ular ansambl tarkibidan chiqarib tashlandi. Aslida, Yu.Rajabiy ansamblni har tomonlama boyitish maqsadida uning tarkibiga bas tembrli cholg'ularni kiritilgan. Chunki mavjud cholg'ular xonaki sharoitda chalishga mo'ljallangan bo'lib, ular katta konsert va "ochiq" sahnalarda chalish imkoniyatigi ega emas edi. Shu sababli cholg'ular ovozi kuchaytirish va ijro imkoniyatlarini kengaytirish maqsadida bas cholg'ulari ansambl tarkibiga kiritilgan bo'lishi mumkin. Qolaversa, bu masalalar o'sha davrda o'z echimini kutayotgan eng dolzarb muammolardan biriga aylangan edi.

Usmon Zufarov cholg'ularning ovozi kuchaytirish maqsadida dutor va tanbur qopqog'ining tagiga qo'shimcha uch qatordan sado berib turuvchi simlar tortgan, tanbur dastasiga va g'ijjak kosasining tagiga yog'och karnaylar o'rnatgan edi. Bu karnaylar ovozi kuchaytirish uchun qo'llanilgan. Cholg'ular ham o'z shakliga nisbatan ancha kattalashtirilgan bo'lishiga qaramay ijrochilik amaliyotida ko'zlangan natijani bermagan edi. Usta Usmon Zufarov cholg'ularning hajmi, xususan, kosaxonalarni kattalashtirish yo'li bilan ularning ovozlari o'zgarmasligi haqida muhim xulosaga keladi²⁸.

²⁸ Hozirgi kunda usta U.Zufarov yasagan kosasi 2-3 qavatli dutorlar, tanburlar va turli hajmdagi g'ijjaklar O'zbekiston davlat konservatoriyasi huzuridagi "Milliy cholg'u" ilmiy-ishlab chiqarish eksperimental laboratoriyasida saqlanmoqda, ammo karnay o'rnatilgan g'ijjak va tanbur cholg'ulari ayrim sabablarga ko'ra hozirgi kungacha yetib kelmagan, lekin rasmlarda bu cholg'ular tasviri saqlanib qolgan.

1936-yili ansambl Butunittifoq festivalida qatnashib, birinchi o'rinni egallaydi va shu bois 1937-yili Moskvada bo'lib o'tadigan – O'zbekiston adabiyoti va san'ati dekadasida ishtirok etish sharafiga muyassar bo'ladi. Ushbu dekada doirasida jamoa o'z ijrosi orqali keng xalq ommasiga o'zbek milliy musiqasining yorqin namunalarini namoyish etishga erishadi. Shundan keyingina ko'p ovozi o'zbek xalq cholg'ulari orkestri tuzish fikri paydo bo'ladi va shu yili bir ovozlilik (unison)dan ko'p ovozlilikka o'tish harakati boshlanadi. Buning uchun orkestr jamoasi tarkibiga mos cholg'ular yaratilishi talab etiladi. Shu bois turli balandlikka ega bo'lgan torli-mizrobli, torli-chertma va torli-kamonli cholg'ular oilasini yaratish vazifasi yuzaga chiqadi. Ana shu davrdan boshlab o'zbek xalq cholg'ularini takomillashtirish, ya'ni zamonaviy ijrochilik talab darajasiga moslashtirish ustida ishlar boshlanadi va bu ishga mutaxassislar jamoasi jalb etiladi.

1941-yilning boshida ansambl safiga simfonik orkestr tarkibidan violonchel, kontrabas, truba, valtorna, klarnet, goboy, litavra kabi cholg'ular kiritiladi. Ijro repertuari masalasida ham ancha ishlar amalga oshiriladi. Xususan, jamoaga O'zbekiston kompozitorlari bir qator xalq kuylarini qayta ishlab, ularning ijrolari uchun moslashtirib beradilar. Jamoaning ushbu tarkibdagi ish faoliyati sezilarli darajada rivojlangan saviyasini ko'rsatadi. Shundan so'ng olib borilgan ishlarni kengaytirish ishtiyoqi yanada oshadi. Biroq, milliy cholg'ulardan tashkil topgan ansambl tarkibiga simfonik orkestrdan qo'shilgan cholg'ular sadosi pirovardida kutilgan natijani bermadi. Shu sababli ham simfonik orkestr cholg'ularidan voz kechishga to'g'ri keldi.

1945-yilga kelib ansambl yana Yunus Rajabiy rahbarligida ijodiy faoliyatini davom ettira boshlaydi. Jamoaga o'z davrining taniqli xonandalari – Berta Davidova, Barno Is'hoqova, Qobulqori Siddiqov, Karim Mo'minov, sozandalar – Shoqosim (tanbur) va Shoolim (dutor) Shojalilovlar, Abdumutal Abdullaev (tanbur), Karim Aliev (g'ijjak), Mahmud Yunusov (dutor), Fahriddin Sodiqov (chang), Karim Tursunov (dutor) taklif qilinadi. Ansambl repertuari milliy kuy va qo'shiqlar bilan birga zamonaviy bastakorlarning davr talabiga mos kuy va qo'shiqlari hisobiga boyib boradi.

1948-yili o'zbek xalq cholg'u ansambli mashaqqatli va murakkab jarayonlarni boshidan kechirdi. Shu yili ansamblga D.Zokirov, G'.Toshmatov, K.Xasanov, K.Jabborov, S.Kalonov va F.Sodiqovlar taklif qilingan hamda ansambl jamoasi orkestrga aylantirilgan edi. Orkestrga takomillashtirilgan cholg'ularning kiritilishi jamoaning unison, ya'ni bir ovozlilikdan ko'p ovozlilikka o'tishdagi birinchi qadamlari edi.

Jamoaning cholg'ular tarkibi 1952-yili orkestrlarda mavjud bo'lgan damli, torli-urma, torli-cherta, zarbli va torli-kamonli cholg'ular oilasidan iborat edi.

Orkestrning asosiy qismini kamonli cholgʻu(gʻijjak)lar oilasi (beshlik) tashkil etardi. Shu bilan birga chang I, II va torli-chertma cholgʻulardan - tanbur (tanbur anʻanaviy, prima) va dutorlar (dutor anʻanaviy, bas, kontrabas) ham kiritilgan edi. Shu tariqa ushbu ansambl Oʻzbekiston teleradiokompaniyasi qoshidagi xalq cholgʻulari orkestrining shakllanishiga zamin yaratdi.

6- MA'RUZA: O'ZBEK XALQ CHOLG'ULARINI MODERNIZATSIYALASHTIRISHNING G'OYAVIY ASOSLARI

Oʻzbek xalq cholgʻularini zamonaviy ijrochilik talab darajasiga moslashtirishning ilk qadamlari (tajribalari) oʻtgan asrning 20-yillari va 30-yillarining boshlariga toʻgʻri keladi. Ushbu gʻoya birinchi boʻlib toshkentlik mashhur hofiz Shorahim Shoumarov, xorazmlik ustoz sozanda Matyusuf Xarratov, toshkentlik mashhur sozgar Usta Usmon Zufarovlar tomonidan amalga oshirildi. Ularning oʻz oldiga qoʻygan asosiy maqsadlari - musiqiy cholgʻularning ovoz jarangdorligini oshirish hamda xas pardalar yordamida cholgʻu diapozonini (eng past tovushdan eng yuqori tovushgacha boʻlgan oraliq) kengaytirishdan iborat edi.

Hammamizga maʼlumki, milliy musiqiy cholgʻularimiz azal-azaldan faqatgina xona sharoitida ijro etishga moʻljallangan boʻlib, ularning tembr xususiyati ham aynan shunga mos edi. Asta-sekin cholgʻularda keng davralar va katta sahnalarda ijro etishga toʻgʻri keladi. Mavjud cholgʻular esa davr talabiga javob bermay qoladi. Shunda sozanda, hofiz va sozgar ustalar cholgʻular tovushini kuchaytirish kerakligini tushunib etadilar va oʻzlarining ilk gʻoyalarini amalga oshira boshlaydilar. Natijada dutor, tanbur va gʻijjaklarning bir necha tajribaviy turlari yaratildi.

Shorahim Shoumarov

Oʻzbekistonda xizmat koʻrsatgan sanʼat arbobi, taniqli hofiz va ustoz sanʼatkor **Shorahim Shoumarov** (1876-1958) oʻzbek xalq cholgʻularini ijrochilik talab darajasiga moslashtirish tashabbusi bilan chiqqan ilk sozandadir. Oʻsha paytda u Turkiston xalq konservatoriyasida oʻzbek xalq cholgʻulari boʻyicha murabbiylik qilardi (1919-1920). Sozanda konservatoriyada nihoyatda isteʼdodli sanʼatkor ekanligini namoyish qildi. U murabbiy sifatida shogirdlaridagi mustaqil ijobiy yoʻlga intilishni qadrladi va har tomonlama

ragʻbatlantirdi. Uning shogirdlari orasida Yu.Rajabiy (nay), I.Ikromov (gʻijjak), P.Rahimov, F.Sodiqov (chang), M.Abdullaev (tanbur), Z.Sodiqov (dutor), A.Maqsudov (nay)lar bor edi.

Sh.Shoumarov uzoq vaqt mobaynida mashhur xalq sozandalari - R.Rajabiy, I.Ikromov bilan Oʻzbekiston radiosi qoshidagi xalq cholgʻulari ansamblida ishladi. Ansamblida ishlagan davrda u gʻijjak, dator, tanbur kabi cholgʻularning tovush va tebranish sifatlarini yaxshilashga doir qizgʻin izlanishlarni boshlab yubordi. Cholgʻularni davr talabiga moslashtirishda koʻpgina ijodiy taklif va tashabbuslar koʻrsatdi.

Laboratoriyada oʻzbek xalq cholgʻularini modernizatsiyalashtirish jarayonida u aynan gʻijjaklarning kosasini har xil xom ashyodan, yaʼni kokos yongʻogʻidan, qovoqdan, misdan va yogʻochdan turli shakllarda yasadi. Jonli ijro orqali ularning ovoz tarovatlari tinglab koʻrildi hamda bir-biriga qiyoslanishi natijasida kosasi yogʻochdan yasalgan cholgʻu maqsadga muvofiq, deb topildi.

Kosasi kokos yongʻogʻidan

qovoqdan

metalldan yasalgan gʻijjaklar

Soʻngra yogʻochdan yasalgan gʻijjak kosasining shakli boʻyicha izlanishlar olib borildi. Natijada Sh.Shoumarov tomonidan bir qator turli shakldagi kosasi choʻzinchoq va orqa qismida quyosh shakli mavjud, kosasi 8 qirrali hamda kosasi dumaloq gʻijjaklar yasaldi, ularning ovoz tarovati va tembr xususiyatlari tekshirildi. Soʻngra barcha tajribaviy cholgʻular orasidan kosasi tut daraxtidan yarim shar shaklida oʻyma ravishda yasalgan gʻijjak tanlab olindi, chunki undan taralayotgan ohang eng yoqimlisi boʻlib, gʻijjak tembriga mos edi.

Sh.Shorahimov tomonidan yasalgan, turli shakldagi yog'och kosali g'ijjaklar

Matyusuf Xarratov

Matyusuf Xarratov (1889-1953) changni takomillashtirish ustida ishladi. O'sha paytda mavjud chang kichik diapazon va diatonik tovushqatorga ega bo'lib, unda professional kompozitorlar asarlarini ijro etish imkoni ancha mushkul edi. U changni takomillashtirish, ya'ni davr talabiga moslashtirish ustida o'ylay boshlaydi. Izlanishlar natijasida changning yuqori registrini qo'shimcha torlar bilan boyitish hisobiga kengaytiradi. Cholg'udagi bunday o'zgarishlar musiqa jamoatchiligi tomonidan maqullanadi.

1935-yili Matyusuf Xarratov O'zbekiston radiokomiteti qoshidagi ansamblga ishga kiradi.

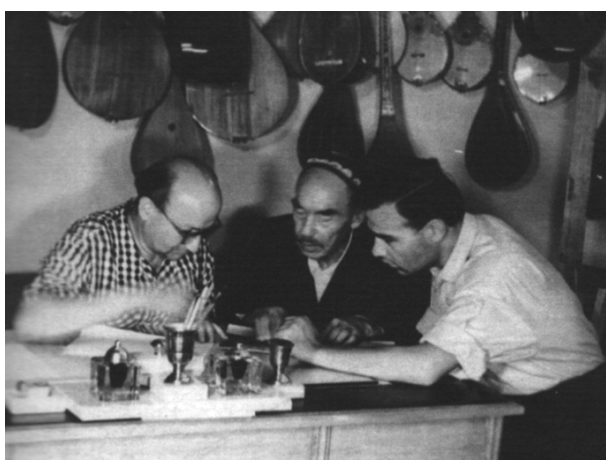
Chang sozi uning eng sevimli musiqa cholg'ularidan biri edi. Lekin, bu cholg'u diapazonining kichikligi va diatonik tuzilishi unda turli xalqlarning asarlarini ijro etishga imkon bermas edi. Aytib o'tish joizki, oldingi changlar diatonik tovushqatorda va ixcham shaklda ishlangan edi. Cholg'uning noqulaylik tomonlaridan yana biri – har bir yangi asarni ijro etishdan oldin uni qaytadan (nayga qarab) sozlash kerak edi.

M.Xarratovning yaxshi xislatlaridan biri shu ediki, u doim yangi narsalarni o'rganish, malakasini oshirish ustida ishlardi. Mashhur sozanda bo'lishiga qaramay, u 1936-yili Toshkent davlat konservatoriyasiga kompozitsiya sinfi bo'yicha tayyorlov bo'limiga o'qishga kiradi. Natijada serqirra ijodkor nafaqat mohir sozanda va sozgar usta, balki chiroyli kuylarni bastalash mahoratiga ham ega bo'ladi. 1982-yili O'zbekiston radiosi orqali mahoratli changchilar Rustam

Ne'matov va Fazilat Shukurova ijrosida yangragan "Yoshlik valsi" shular jumlasidandir.

Matyusuf Xarratov 1937-yilda Moskvada bo'lib o'tgan O'zbekiston adabiyoti va san'ati kunlari munosabati bilan N.Mironov rahbarligida xalq cholg'ulari orkestri tarkibida changchi sozanda sifatida ishtirok etadi. SHuningdek, Belorussiya respublikasida bo'lib o'tgan konsertlarda ham qatnashadi. "Sayil va kolxoz to'yi" inssenirovkasidagi "Mustahzod ufori" raqsi uning musiqasi asosida sahnalashtirilgan. M.Xarratov o'z ijodini keyingi yillarda O'zbek davlat opera va balet teatri qoshidagi sozandalar ansamblida sozanda sifatida davom ettiradi.

Benazir ustoz, serqirra ijodkor M.Xarratov 1944-yilda o'zbek madaniyati-ning taraqqiyotidagi barakali xizmatlari va yosh sozandalarni tarbiyalashdek

A.Petrosyans, R.Isaboev va N.Ryuxin ish ustida

mashaqqatli va shu bilan birga sharaflı mehnatlari uchun "O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan san'at arbobi" faxriy unvoni bilan taqdirlanadi.

O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan san'at arbobi, mohir sozanda va sozgar, jonkuyar ustoz **Usta Ro'zi- matxon Isaboev** (1885-1964) Namangan shahrida dunyoga keladi. U yoshligida- noq musiqaga mehr qo'yib, dutor

chalishni juda erta o'rganib oladi. Tog'asi uni shogirdlikka va o'z tarbiyasiga oladi.

Bir kuni tog'asi yosh Ro'zimadni dutor chalayotganini ko'rib, qizib turgan otashkurakni elkasiga bosib, "Kimsan falon kishini jiyanı mashshoq bo'libdi desa, qanday bosh ko'tarib yuraman", deya koyib beradi. Tog'asining qarshiligi R.Isaboevni san'atni tashlashga emas, balki mohir sozanda bo'lishiga turtki bo'ladi. Boshqa sozandalar kabi u ham bir necha cholg'ularni (dutor, tanbur, chang) chalishni o'rganadi.

Ro'zimat aka nafaqat soz chalishni, balki barcha milliy cholg'ularni maromiga etkazib yasashga erishadi. 1902-yillarda Qashqardan kelgan sozanda Ramazonoxunning choyxonalarda chang chalishidan ilhomlanib, uning bu cholg'uga qiziqishi o'yg'onadi. O'sha paytda bu cholg'u hajmi ham, shakli ham boshqacharoq bo'lgan. Qashqarlik sozanda o'z cholg'usining tuzilishini sir ushlashiga qaramay, uddaburon Usta Ro'zimat aka bu cholg'uni yaqindan ko'rishga muyassar bo'ladi va o'ziga chang yasab oladi. Usta yasagan changning hajmi kattaroq bo'lib, u har bir tovush balandroq eshitilishi uchun to'rtadan tor taqadi - bu urinish aynan cholg'uning ovoz jarangdorligini oshirish maqsadida qilingan bo'lishi mumkin.

Ustozi Jalolxon Mirzarahimovning: “Soz yasashni bilmagan sozanda, sozanda emas” - degan gaplariga amal qilib, o‘zbek musiqa cholg‘ularini barchasini bejirim yasashga erishadi. R.Isaboev bir necha yarim xromatik changlar yasab, birinchi bo‘lib Namanganda bu cholg‘uni ansambl jamoasiga qo‘shgan inson edi²⁹. Usta Ro‘zimat shogirdlar qalbiga ham yo‘l topa olgan ustozdir. Uning shogirdlari ustozlari haqida shunday deyishadi: “Usta Ro‘zimat aka shogirdlariga juda mehribon edilar, ularning nihoyatda quvvai hofizasi kuchli edi, yangi kuyni bir marta eshitdilar, eslaridan chiqarmasdi. Shashmaqomni qayeridan so‘rasangiz o‘sha joydan darrov xirgoyi qilib berardilar. U kishi jonli nota edi”³⁰. Usta Ro‘zimat Isaboev butun umri davomida o‘zbek musiqa madaniyatining taraqqiyotiga, qolaversa sozgarlik san’atining ravnaqiga o‘z hissasini qo‘shgan betakror insondir.

Usta Usmon Zufarov

O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan san’at arbobi, mohir sozgar **Usta Usmon Zufarov** (1894-1981) 1943-yildan 1949-yilga qadar sohaviy ilmiy - tadqiqot eksperimental laboratoriyasida faoliyat olib borgan. Ushbu davr mobaynida bir qator o‘zbek xalq cholg‘ularini zamonaviy ijrochilik talab darajasiga moslashtirishga muvaffaq bo‘ldi. Asosiy maqsad - cholg‘ularning ovoz tarovatini kuchaytirish va xas pardalar yordamida diapazonini kengaytirishdan iborat edi. Natijada turli shakldagi rubob lar, kosasi ikki va uch qavatdan iborat bo‘lgan dutorlar yaratildi. Shuningdek, g‘ijjak va chang cholg‘ulari ustida ham izlanishlar olib borildi.

²⁹ Abduvaliyev A. Ohanglarda yaralgan olam. O‘zbekiston san’ati. № 10, 1978,13-bet.

³⁰ O‘sha manba.

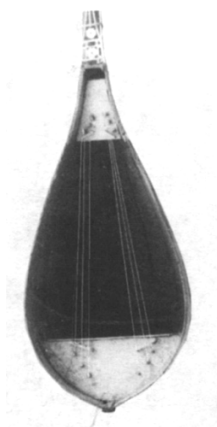

Tajribaviy ruboblar

Tajribaviy dutorlar

Usta Usmon Zufarov cholg'ularning ovozini kuchaytirish maqsadida dutor va tanbur qopqog'ining tagiga ikki tomonidan uch qatordan qo'shimcha sado berib turuvchi simlar tortgan. Bu tajriba ijro paytida qopqog' tagidagi torlar aks-sado berishi natijasida tovush tembri yanada kuchayadi degan maqsadda amalga oshirilgan edi.

Usmon Zufarov tomonidan yaratilgan "Milliy cholg'u" IChEL "Davlat noyob ilmiy ob'ekti"da saqlanayotgan 21-sonli an'anaviy dutor va 54-sonli tanbur.

Shuningdek tanbur dastasi va g'ijjak kosasining tagiga yog'och karnaylar o'rnatgan. Bu ham bo'lsa ovoz tarovatini kuchaytirish maqsadida qilingan izlanishlardan biri edi. Bu cholg'ular ham o'sha paytda ansambl tarkibida qo'llanilgan, lekin bizgacha etib kelmagan. Cholg'ular ham o'z shakliga nisbatan

ancha kattalashtirilgan bo'lsada, ammo ijrochilik amaliyotida ko'zlangan natijani bermagan edi.

U.Zufarov birinchilardan bo'lib, Yu.Rajabiy buyurtmasiga asosan ansambl jamoasi uchun past registrli cholg'ular, ya'ni "katta dutor", "katta tanbur" va "katta g'ijjak"larning bir necha turlarini yasaydi. Ular 1934-1936 yillar davomida Yu.Rajabiy rahbarligidagi ansambl tarkibida qo'llaniladi va kutilgan natajaga erishilmagandan so'ng jamoa tarkibidan chiqarib tashlanadi. Shundan so'ng U.Zufarov faqatgina cholg'uning hajmi uning tembr o'zgarishiga ta'sir ko'rsatmasligini tushunib etadi.

Usta butun umri davomida cholg'ularning yangi turlarini o'ziga xos betakror bezak va nafis yog'och o'ymakorligi san'ati bilan hamohang ravishda yasash bilan shug'ullangan. Bu cholg'ular bugungi kunda U.Zufarov ijodiy faoliyatining mahsuli sifatida O'zbekiston davlat konservatoriyasi "Milliy cholg'u" ilmiy-ishlab chiqarish eksperimental laboratoriyasining "Davlat noyob ilmiy ob'ekti"da nodir eksponat sifatida saqlanmoqda.

Usta Usmon Zufarov tomonidan yaratilgan katta dutorlar va katta g'ijjaklar

Usta U.Zufarovning ishlari milliy musiqiy sozlarimizning sifat darajasini oshirishga katta yordam berdi va hozirgi kunga qadar bu cholg'ular barcha sozgar ustalarga namuna (etalon) sifatida xizmat qilmoqda. Usmon Zufarovning noyob va betakror cholg'ularida nafaqat O'zbekistonning, balki xorijiy mamlakatlarning ham mutaxassislari va musiqa ixlosmandlari sevib ijro etmoqdalar. Ularning dutorlari (hamda tanburlari) boshqa ustalarning ishlaridan farqlanishi uchun

bo'g'zida (dasta va kosani birlashtiruvchi qismida) gul va bulbul siymosining yog'och o'ymakorlik san'ati orqali aks ettirilgan. Bu esa faqatgina ustaning o'ziga xos bo'lgan ramziy belgisi hisoblanadi.

Usta Usmon Zufarov shogirdi X. Muhitdinov bilan

O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan san'at arbobi Usta Usmon Zufarov taniqli xalq ustalari qatoridan joy olgan. Ustaning nomini nafaqat O'zbekiston sozandalari-yu xonandalari balki xorijiy hamkasblarimiz ham faxr bilan tilga oladilar. Qo'qonda usta Mo'minbek va usta Haydarning nomlari mag'rurlik bilan tilga olinardi.

XIX asrning oxiri XX asrning boshlarida ijod qilgan ustalar-usta

Umarali va uning shogirdi usta Toshboy Sultonovning nomlari toshkentlik musiqa shaydolarining dilida abadiy barhayotdir. Ularning yasagan cholg'ulari muzeylarda va sozandalarning uylarida ardoqlanib saqlanmoqda. Bu ustalar cholg'ularning badiiy bezagiga alohida e'tibor berishgan, yasagan dutor va tanburlari o'zining go'zalligi bilan ajralib turadi. Usta Usmon Zufarovning ustozlari - usta Toshboy Sultonov elga tanilgan zamonaviy ustalarning biri edi. Uning mohir qo'llari bilan yuzlab dutor, tanbur va boshqa musiqa cholg'ulari yasalgan.

Sozgar usta U. Zufarov 1894-yili Toshkentning Ko'kcha mahallasidagi Tor ko'chada dunyoga kelgan. U 6 yoshida otasidan etim qoladi. Uni va to'rt nafar ukasini onasi tarbiyalaydi. Onalarining aytishlariga qaraganda: "Usmon bolalik paytida ko'chada bir to'da bolalarning dutor chalayotganini ko'rib qoladi. U katta qiziqish bilan musiqani tinglab, ko'zini dutordan uzmas edi. Shundan keyin Usmon kichkina yog'ochni olib undan kichkina o'yinchoq dutor yasabdi va torining o'rniga otning yolini taqibdi. O'yinchoq cholg'u zo'rg'a eshitiladigan darajada tovush chiqarib, kichkina musiqachini quvontiribdi. Yillar o'tishi bilan uning musiqaga bo'lgan qiziqishi ortib boribdi. Bir kuni Usmon Qashqar mahallada usta Tosh yashashligidan xabar topib, uning yoniga boradi va uni shogirdlikka olishini so'raydi. Shunday qilib, u 12 yoshidan boshlab toshkentlik usta Toshboy Sultonovdan cholg'u yasashni o'rgana boshlaydi.

"8 yillik mehnatimdan so'ng, mening ustozim mahorat sirlarini o'rgata boshladi, keyin ko'p vaqt temirchilik qildim va faqatgina 15 yildan keyin dutor va

boshqa musiqa cholg'ularini yasay boshladim"³¹, deb eslaydi usta Usmon Zufarov. Boshqa ustalarning ham tarjimai holi shundaydir. Chunki azal-azaldan ustozlar o'z shogirdlariga sozgarlik sirlarini darhol o'rgatmay, balki ularni izlanishga o'rgatar edi. Faqatgina sabr-toqatli shogirdlarga cholg'u yasash sirlarini egallay olishi mumkin. Zero, sozgarlik san'ati eng sharafli, shu bilan birga o'ta mashaqqatli kasbdir.

Cholg'u yasash uchun xomashyoni ajrata bilish va qayta ishlash qanday muhim ahamiyatga ega ekanligini bilgan yosh usta, o'tkir zehnlilik bilan yog'ochni qayta ishlashni o'rganadi va naqsh bezagi sirlarini egallaydi. 1920-yili Usmon Zufarov o'ziga kerakli bo'lgan barcha asbob-uskunalarni yig'ib, kichkina uy ustaxonasini tashkil etadi va katta bo'lmagan duradgorlik dastgohi olib, mustaqil ravishda ishlay boshlaydi.

Tez orada Usmon Zufarov cholg'ulari nafaqat O'zbekistonda, balki boshqa Respublikalarda ham dong taratadi. Musiqa ihlosmandi, betakror sozanda – Usta Usmon bu hurmatga sazovar bo'lishi uchun tinimsiz va ishtiyoq bilan ishladi. Doimo cholg'u ovozining jarangdorligi ustida ish olib borgan usta 1922-yili taniqli Toshkentlik yog'och kesuvchilar – Abdumutal Tursunboev va uning o'g'li Nabijon bilan tanishadi, ulardan yog'och kesish sirlarini o'rganadi. U birinchi bo'lib, dutor va tanburlar bo'g'izida nozik naqshlar ishlatishni boshlaydi.

1920-yillarning oxirida Gorpromsoyuz tomonidan musiqa cholg'ulari yasaydigan artel ochiladi. Bu erga barcha malakali va tajribali ustalar yig'ilgan edi. Ulardan birinchi bo'lib Usta Usmon Zufarov ham ishga kiradi, o'zining bor mahoratini yosh shogirdlarga o'rgatadi. Usta Usmon aytishiga qaraganda o'sha davrda artelda yasalgan cholg'ular barchaga ma'qul edi. Bu davrda boshqa Respublikalar qatori O'zbekistonda ham yangi tuzumli davr boshlangan edi. Ustalar ham an'anaviy cholg'ularni takomillashtirish kerakligini tushunishadi. Bu ish bilan Usta Usmon taniqli xorazmlik musiqachi Matyusuf Xarratov, toshkentlik hofiz Shorahim Shoumarovlar ham astoydil shug'ullana boshlaydilar. Ular o'z tajribalariga tayanib cholg'ularning ovozini kuchaytirishni o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi.

Cholg'ularning ovoz tarovati va tembr xususiyatlarini kuchaytirish yo'lida Usta Usmon Zufarov katta korpusda bir qancha g'ijjak, dutor va tanburlarning majmuasini yasaydi. Bu uning cholg'ularni takomillashtirish yo'lida qilgan birinchi ishi edi. Usta Usmon yasagan yo'g'on tembrga ega bo'lgan bas cholg'ular avval 1927-yilda radio qoshida tashkil etilgan xalq cholg'ulari ansambli tarkibiga

³¹ Muallifning Usta Usmonning o'g'li To'xtamurod Zufarov bilan 2000 yil 15 sentabrda bo'lgan suhbatidan yozib olingan.

o'zbek musiqa madaniyatining arbobi, taniqli xalq sozandasi, akademik Yunus Rajabiy tomonidan kiritiladi.

1934-yili san'atshunoslik ilmiy tadqiqot instituti qoshida maxsus cholg'ularni takomillashtiradigan tajriba laboratoriyasi ochilgandi, u erga usta Usmon va uning bir qancha shogirdlari, toshkentlik Usta Hoji Oxun, Buxorodan Usta Toir Mahmudov va boshqalar taklif etiladi. Bu laboratoriya O'rta Osiyo xalqlari musiqa madaniyatining yirik tadqiqotchisi V.Uspenskiy taklifi bilan ochildi.

So'ngra, 1936-yilda To'xtasin Jalilov rahbarligida tashkil etilgan 98 nafar sozandadan iborat "etnografik" ansambl, ya'ni unison orkestr tarkibida Usta Usmon yasagan katta g'ijjak, katta tanbur va katta dutorlar ham amaliyotda sinovdan o'tkaziladi. 1937-yili Moskvada bo'lib o'tgan o'zbek san'atining birinchi dekadasida Usta Usmon Zufarov yasagan dutor, tanbur, doyra va boshqa cholg'ular poytaxt teatri sahnasida yangraydi. Shuningdek, ular dekada ko'rgazmasida ham namoyish etiladi.

Ko'p tajribalar shuni ko'rsatadiki, - deydi Usta Usmon – cholg'uning ovozigina korpus emas, balki uning kosasi va qopqog'ining qalinligi ham katta rol o'ynaydi, korpus qanchalik ingichka bo'lsa, tovush shunchalik baland bo'ladi. Dutorning tembri va tovushini yaxshilash uchun, deydi Usta Usmon, avvalambor yaxshi xomashyo topish kerak, qopqoqni yaxshilab kuydirib quritish va kosa devorlarini nihoyatda ingichka qilib yasash va uni ichkari tomonidan kuydirish kerak. Shuningdek, usta dutor torlari toza shoyi ipdan bo'lishi kerakligini va u chiroyli, kuchli sado berishini ta'kidlaydi.

Usta Usmon aytadiki, musiqa cholg'usini yasaydigan ustaning o'zi ham cholg'uchi bo'lishi kerak, shundagina u cholg'uda chiroyli tovushni topa oladi. Bundan tashqari, chiroyli bezak va tembrga ega bo'lgan cholg'u sozandani ilhomlantiradi, deydi. Usta Usmon cholg'ular yasashda katta tajribaga ega bo'ldi. Chunki u barcha cholg'ularni yasay oladigan sozgar usta edi va shu bilan birga zarbli, damli va barcha turdagi torli cholg'ularni o'zi chalishni bilardi. Uning sozgarlik san'atidagi siri ham balkim shundadir. U xalq cholg'ulari to'g'risida ko'p narsalarni bilardi. Ulardan biri-dutor cholg'usiga taalluqlidir. Bu shunday boshlanadi. Qadimda buyuk donishmand Aflotunga birinchi yasalgan dutorni berishadi. Dutor xunuk va og'ir edi. Chunki bu dutor yaxlit yog'ochdan o'yib olingan ovozi ham past, ham kuchsiz edi. Aflotun dutorning ovozi ham chiroyli, ham jarangdor bo'lishini xohlardi, lekin nima qilish kerakligini bilmasdi. Donishmand har kuni cho'ponlarni kuzatar ekan, ertalabki kuchli nonushtadan so'ng cho'ponlar mollarni yig'ish uchun u eshikdan bu eshikka o'z qo'shiqlarini aytib kelar ekan. Lekin ularning ovozlari kuchsiz va past tovushda yangrarkan. Kechqurun cho'ponlar qorinlari ochqab qaytganda esa ularning ovozlari jarangdor

va baland chiqarkan. Nihoyat Aflotun dutorning ham ichi bo'sh bo'lsa ovozi baland va jarangdor bo'lishini aytadi. Shundan boshlab, dutorlar engil, chiroyli va ingichka o'yilgan korpusga ega bo'ldi.

Usta Usmon yog'ochlarni ajratishga katta ahamiyat berardi. U dutor qopqog'ini tut daraxtidan yasardi. Tut yog'ochini quruq joyda 2-3 yil ba'zida esa 5 yilgacha qurutar edi. Duxovkada ko'p vaqt quritilgandan keyin va olovda kuydirilgandagina qopqoq jigarrang tusga kiradi. Qopqoqni yasagan vaqtda usta qonun-qoidalariga asoslanardi: ya'ni qopqoqning o'rtasi qalinroq va chekkalari ingichkaroq bo'lishi kerak. Oldingi ustalar tovush chiqaradigan teshiklar, ya'ni rezanatorni kuydirish yo'li bilan yasashgan, Usta Usmon esa buni astalik bilan kesish orqali va har xil ko'rinishdagi o'ymakorlik san'ati orqali yasagan. Dutor korpusi va grifi oldindan tayyorlanib qo'yilardi. Birinchi o'rik daraxtidan bo'g'iz tayyorlanadi, so'ngra bo'g'izga 10-12 ta qovurg'a yopishtiriladi. Shuning o'zi chuqur rezanatorni hosil qilardi. Tanbur, g'ijjak, qashqar rubobining kosa qismini esa usta o'yma qilib yasardi.

Usta Usmon Zufarov tomonidan yasalgan 30 dan ortiq musiqa cholg'ulari hozirgi kunda O'zbekiston davlat konservatoriyasi "Milliy cholg'u" ilmiy-ishlab chiqarish eksperimental laboratoriyasi "Davlat noyob ilmiy ob'ekti" muzeyida eksponat sifatida saqlanmoqda. Shuningdek, U.Zufarov tomonidan 1948-yili yasalgan 21-sonli cholg'u an'anaviy dutorlarni yasashda hozirgi kunga qadar ham etalon-namuna sifatida xizmat qilmoqda. Shogirdlari shu kunga qadar konservatoriya ustaxonasida boshlangan ishni davom ettirib, sulolasi bilan birgalikda sozgarlik san'atini nafaqat davom ettirishmoqda, balki uni yuqori cho'qqilarga ko'tarish bilan birga mahoratli sozandalarni etishtirib chiqarishda o'z hissalarini qo'shmoqdalar. Sifatli va yoqimli tembrga ega bo'lgan cholg'ulari orqali professional sozandalar va musiqa ixlosmandlarini ilhomlantirib kelmoqdalar.

"Milliy cholg'u" ilmiy-ishlab chiqarish eksperimental laboratoriyasida tajribalar o'tkazish natijasida dutor, g'ijjak, rubob va changlarning 60dan ortiq turlari mavjud. Ulardan usta Usmon Zufarov tomonidan yasalganlari e'tiborga loyiq. Bular: g'ijjak, katta g'ijjak, sato, ud, dutor (bolalar, ayollar va erkaklar uchun), katta dutor, chang, rubob ("Tamaraxonim"), tanbur va boshqalardir. Ular hozirgi kunda muzeyning noyob eksponatlari qatoridan joy olgan.

7- MA'RUZA: PETROSYANS RAHBARLIGIDA XALQ HOLG'ULARINI TIZIMLI RAVISHDA MODERNIZATSIYALASHTIRISH

1930-yillarning o'rtalarida A.Petrosyans rahbarligi ostida bir guruh musiqa ustalari (V.Romanchenko, A.Kevxoyans, S.Didenko) V.Andreev ish tajribasiga tayangan holda (torli-chertma) cholg'ularni 12 bosqichli teng temperatsiyalangan prinsip asosida ijrochilikning zamonaviy talab darajasiga moslashtirishga, ya'ni modernizatsiyalashtirishga kirishdilar. Modernizatsiya- lashtirishdan asosiy maqsad: ko'p ovozli ansambl va orkestr jamoalarini tuzishdan iborat edi. Shu paytning o'zida A.Petrosyansda cholg'ularning oilasini yaratish fikri paydo bo'ladi. Natijada nota orqali ijro etadigan orkestrning shakllanishiga asos solindi.

A.Petrosyans S.Didenko bilan dutor cholg'usini muhokama qilmoqda

Usta-konstruktor S.Didenko musiqa cholg'ulari ustaxonasida qashqar rubobini muhokama qilmoqda

1940-yillarning boshlarida laboratoriyaning musiqiy ustaxonasida usta-konstruktorlar A.Petrovsky va S.Didenko, soz ustalari V.Romanchenko va A.Kevxoyanslar ishlar edilar. 1940-yillarning oxiri va 1950-yillarning boshlarida ularning tarkibiga X.Muxitdinov, A.Abdug'ofurov, A.Tarasov, V.Shitikov, N.Ryuxin, M.Turdiyev va F.Bortniklar kelib qo'shiladilar.

Torli-chertma cholg'ularning tovush qatorlariga 12 bosqichli teng temperatsiyalashgan xromatik tovushqatorlarni joriy etish, cholg'ularning oilalarini yaratish, torli kvintet, ya'ni torli-kamonli cholg'ular, xromatik chang ustida ilk tajribalar o'tkazadilar. Bularning hammasini A.Petrovsky bir guruh milliy ustalarimiz bilan birgalikda o'zbek xalq musiqa cholg'ularida ijrochilik ta'limini umummaqbul nota sistemasiga muvofiq tarzda yo'lga qo'yish maqsadida amalga oshiradi.

An'anaviy g'ijjak

Modernizatsiyalashtirilgan g'ijjak

G'ijjaklarni takomillashtirishda asosan ularning dastalariga e'tibor qaratilgan. An'anaviy g'ijjaklarda dasta yumaloq shaklda bo'lib, yuqori qismi qalin, pastki qismi ingichka qilib ishlangan. Chunki ularda asosan o'zbek xalq kuylari va maqomlardan parchalar ijro etilgan. Tez sur'atdagi asarlar ijro etilmagan. Modernizatsiyalashtirilgan g'ijjaklarda esa o'zbek xalq kuylari bilan bir qatorda O'zbekiston kompozitorlarining maxsus asarlari va jahon klassikasi durdonalari ham ijro etilgan. Shuning uchun ham dastaning yuqori qismi ingichka pastki qismi qalin hamda dastasining barmoq bosib ijro etiladigan qismi yassi qilib ishlangan. Zero, bunday holat texnik asarlarni ijro etishga qo'l keladi. Boshqacha qilib aytganda g'ijjaklar modernizatsiyalashtirilgandan so'ng ularning ijrochilik imkoniyatlari kengaydi. Shuningdek, g'ijjak kamoni skripka qamoni bilan almashtirildi hamda uning ushlash holati g'ijjak ijrochiligi amaliyotga keng joriy etildi.

So'ngra g'ijjak asosida - g'ijjak-alt, g'ijjak-bas va g'ijjak-kontrabaslar, ya'ni g'ijjaklar oilasi yaratildi. Ushbu oila asosida g'ijjakchilar orkestri tashkil etildi. Bunga O'zbekiston davlat konservatoriyasi "Xalq cholg'ularida ijrochilik" kafedrasi professori Murod Toshmuhamedov tomonidan tuzilgan "Sayqal" g'ijjakchilar orkestri yaqqol misol bo'la oladi. Bu turdagi orkestr O'zbekiston musiqa madaniyatida o'ziga xos o'ringa ega va hozirgi kunga qadar o'z faoliyatini davom ettirib kelmoqda. Turli festival va ko'rik-tanlovlarda faol ishtirok etib, orkestr ijrochiligi san'atining rivojiga o'z hissasini qo'shib kelmoqda.

G'ijjak bas

G'ijjaklar oilasi: g'ijjak, g'ijjak alt, qobuz bas va kontrabas

A.Petrosyans pardali cholg'ularni modernizatsiyalashtirishda 5 ta asosiy masalani kun tartibiga qo'ydi:

- 1 – dastada joylashgan boylanma diatonik tovushqatorni 12 bosqichli teng temperatsiyalangan va dastaga o'rnatilgan xromatik tovushqator bilan almashtirish;
- 2 – cholg'ular oilasini yaratish;
- 3 – tovush sifatini yaxshilash, kuchini oshirish va cholg'ular diapazonini kengaytirish;
- 4–tovush chiqarish, ya'ni ijrochilik imkoniyatlarini qulaylashtirish;
- 5 – cholg'ularni yangi texnologiya asosida yaratish.

An'anaviy dutor

Modernizatsiyalashtirilgan dutor

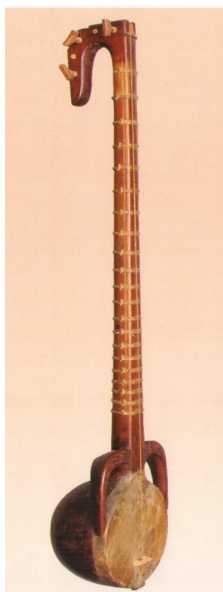
Shu tariqa an'anaviy dutor asosida dutor-tenor (900mm.li) cholg'usi yaratildi. Bunda birinchi bo'lib dastada joylashgan boylanma diatonik tovushqator 12 bosqichli teng temperatsiyalangan va dastaga o'rnatilgan xromatik tovushqator bilan almashtirildi. Shuningdek dutor-tenor asosida dutor-prima, dutor-sekunda,

dutor-alt, dator-bas va dator-kontrabasdan tashkil topgan datorlar oilasi yaratildi. G'ijjaklar singari datorlar oilasidan ham orkestrlar tashkil etildi. Bunday jamoalar o'quv jarayonida ko'p qo'llanilgan, hozirgi kunga qadar bolalar musiqa va san'at maktablarida, shu bilan birga akademik litsey, musiqa kollejlari hamda oliy o'quv yurtlarida orkestr ijrochiligi amaliyotida qo'llanilmoqda.

Dutorlar oilasi

Qashqar ruboblari ham xuddi shu tarzda modernizatsiyalashtirilgan. Qashqar rubobi dastasidagi boylanma pardalar, dastaga o'rnatilgan mustahkam parda bilan, diatonik tovushqator xramatik tovushqator bilan almashtirilgan. Shuningdek qashqar rubobi asosida prima-rubobi, metsosoprano-rubabi, kichik-rubob hamda alt-rubobi yaratilgan. Ushbu cholg'ular hozirgi kunda yakkanavoz va jo'rnavoz sifatida amaliyotda keng qo'llanulmoqda. Shu bilan birga dator bas va dator kontrabaslar qo'shilgan holda rubob orkestri, datorlar oilasi qo'shilgan holda dator-rubob orkestri tuzish mumkin. Bunday jamoalar hozirgi kunda o'quv amaliyotida keng qo'llanilmoqda.

An'anaviy rubob

zamonaviy rubob

Ruboblar oilasi

Afg'on rubobi ham shu tarzda modernizatsiyalashtirildi. Kosaning yog'och dekali qismi ijroga qulay bo'lishi uchun ancha ixchamlashtirildi. Dasta qismi uzaytirildi hamda dastaga xromatik tovushqatorlar o'rnatildi. Natijada afg'on rubobida nafaqat o'zbek va qardosh xalqlar kuy-qo'shiqlari, balki O'zbekiston kompozitorlarining maxsus asarlari hamda jahon durdona asarlarini ijro etish imkoniyati paydo bo'ldi. Shuningdek afg'on rubobi ham ruboblar oilasi bilan birga ansambl va orkestrlarda yakkanavoz va jo'rnavoz sifatida qo'llanilmoqda.

An'anaviy afg'on rubob

Modernizatsiyalashtirishgan afg'on rubob

An'anaviy chang

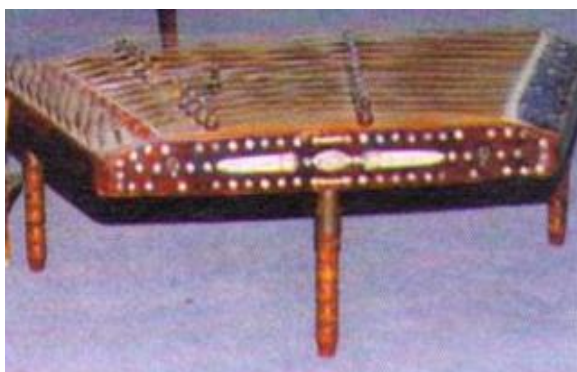
An'anaviy chang diatonik tovushqatorga ega bo'lib, uning 40 ta metal torlari mavjud edi. Ulardan birinchisi toq va qolgan 13 tasi uchlangan torlardan iborat. Cholg'uda chordona qurib o'tirgan holatda ijro etilardi. Takomillashtirish, ya'ni modernizatsiyalashtirish natijasida uning diatonik tovushqatori o'n ikki bosqichli teng temperatsiyalashtirilgan xromatik tovushqator bilan almashtirildi. Torlarning soni 72 – 75taga yetdi. Natijada cholg'uning diapazoni kengaytirildi, sozandalar uchun qulaylik hamda keng ijrochilik imkoniyatlari yaratildi. Ushbu changlarda

nafaqat o‘zbek xalq kuy-qo‘shiqlari va maqomlardan parchalarni, balki O‘zbekiston kompozitorlarining maxsus asarlarini ham ijro etish mumkin.

Xromatik chang

So‘ngra changga uchta kichik oyoqchalar o‘rnatildi. Sozanda esa tizza bo‘kib o‘tirgan holda ijro eta boshladi, keyinchalik zamonaviy changlarga uchta uzun oyoqlar va pedal mexanizmi o‘rnatildi. Modernizatsiyalashtirilgan changda nafaqat milliy kuy-qo‘shiqlar, balki jahon durdona asarlarini ijro etish imkoniyatlari paydo bo‘ldi. Shuningdek, sozandalarga ham stulda o‘tirib chalishlari uchun qulaylik yaratildi. Keraksiz tovushlarni o‘z vaqtida so‘ndirish uchun pedal mexanizmi mavjud.

Modernizatsiyalashtirishgan changlar

Barcha boshqa cholg'ular qatori changning ham chang-pikkolo, chang-prima, chang-tenor, chang-alt, chang-basdan tarkib topgan oilasi yaratildi. Natijada ko'p ovozli changchilar ansambl va orkestri tuzish uchun zamin yaratildi.

Changlar oilasi

Changlardan ham orkestr tashkil etish imkoniyati mavjud bo'lib, O'zbekiston davlat konservatoriyasi "Xalq cholg'ularida ijrochilik" kafedrasida dotsenti Fazilat Shukurova bunga muyassar bo'ldi. Ayrim sabablarga ko'ra ushbu jamoa o'z faoliyatini to'xtatib qo'ydi. Hozirgi davrda ham changchilar jamoasi ustida ilmiy-ijodiy izlanishlar olib borilmoqda, jamoa ijrochiligi yangi ko'rinishda yana amaliyotga kirib keladi, albatta.

1996-yili mahoratli pedagog, cholg'ushunos olim, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan madaniyat xodimi, professor Anvar Xakimovich Liviev g'oyasi asosida laboratoriya ustalari tomonidan maktabgacha ta'lim muassasalari uchun maxsus milliy musiqiy cholg'ular majmuasining 1-namunasi yaratildi. So'ngra 2000-yilda ilrochilik talab darajasidan kelib chiqqan holda majmuaning 2-namunasi yaratildi. Majmua: qonun, tanbur, dutor, qashqar rubobi, soz, doyra, nog'ora, safoil va yog'och qutichalardan iborat. Majmua uchun A.Liviev maxsus metodik qo'llanma yozib, nashr ettirdilar.

Ushbu cholg'ular majmuasini ilk bor Toshkent shahridagi Uch tepa tuman 360-sonli bolalar bog'chasi musiqa rahbari Venera Ro'zimetova amaliyotga joriy etdi. Bolajonlar 3-5 yoshidan boshlab nota orqali ijro etish ko'nikmasini egallashdi. Ular hozirgi kunga qadar O'zbekiston davlat konservatoriyasida 1996-yildan boshlab har yili Respublika miqyosida o'tkaziladigan "Navro'z sadolari" nomli festivalni o'z ijrolari bilan ochib bermoqdalar. 2015-yildan e'tiboran ushbu festival Xalqaro miqyosga aylandi va 2 yilda bir marotaba o'tkazilmoqda. Ushbu

majmuaning 2- va 3- namunalari ham yaratilgan. Ular hozirgi kunda barcha maktabgacha ta'lim muassasalariga joriy etilgan.

Majmuaning 1-namunasi (1996 y.)

Majmuaning 2-namunasi (2000 y.)

Bolalar musiqa va san'at maktablari uchun yasalgan cholg'ular

Bolajonlarimizning nafaqat ma'naviy rivojlanishlari, balki jismonan sog'lom bo'lishlari uchun bolalar musiqa va san'at maktablari o'quvchilariga mo'ljallab maxsus milliy cholg'ular yaratildi. Qashqar ruboblari, dutor bas, an'anaviy dutor va qonun shular jumlasidandir. Ushbu cholg'ular orqali ular o'z ijro mahoratlarini bimalol namoyon eta oladilar.

BMSM uchun yasalgan qashqar ruboblar
(usta B.Inoyatov)

Dutor-bas
(usta A.Islomov)

An'anaviy dutor
(usta T.Mirzaev)

BMSM uchun yasalgan qonun (usta O.Melixo'jaev)

Shuningdek, O'zbekistonda cholg'u ijrochiligi san'atining yanada rivojlanishi, milliy sozlarimizning dunyoga targ'ib etish hamda yoshlarimizning Xalqaro ko'rik-tanlovlarda g'oliblikni qo'lga kiritishlari uchun Oliy toifali ustalar: B.Inoyatov, T.Mirzaev, A.Islamovlar oliy o'quv yurti talabalari va professional sozandalar uchun bir qator cholg'ularni yaratdilar. Ushbu cholg'ular mutaxassislar tomonidan yuqori baholanib, amaliyotga keng joriy etilgan.

Talabalar va professional sozandalar uchun yaratilgan cholg'ular

Prima-ruboblari (usta B.Inoyatov)

Afg'on ruboblar (usta T.Mirzaev)

Prima-ruboblarning menzurasini kengaytirildi va bu sozandalarning ijro mahoratini namoyon etishlari uchun qulaylik yaratdi, shuningdek chiroyli va yoqimli tembr tarovatiga ega bo'ldi. Natijada ushbu cholg'u ansambl va orkestrlar tarkibidagi boshqa cholg'ulardan keskin farq qilmay, balki ular bilan uyg'unlashib

ketdi. Afg'on rubobining esa yangi, ya'ni 4 torli turi yaratili va u hozirgi kunda amaliyotda keng qo'llanilmoqda.

Dutor-bas (usta A.Islamov)

Qashqar rubobi plastik terili (usta A.Kovirnov)

Qonun (usta T.Mirzaev)

Yuqorida qayd etilgan cholg'ularni yasashda hamda ularni modernizatsiyalashtirishda O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan madaniyat xodimlari, o'zbek milliy musiqa cholg'ularining betakror ustalari Xirojiddin Muhitdinov, Abdunabi Abdug'ofurov, Faxriddin Muhitdinov, Xasan Muhitdinov, Olimxo'ja Melixo'jaev, Bahtiyor Inoyatov, Tohir Mirzaev, Azamat Islomov va boshqalar jonbozlik ko'rsatdilar.

Xrojiddin Muhitdinov

Abdunabi Abdug'ofurov

Faxriddin Muhitdinov

Xasan Muhitdinov

Olimxo'ja Melixo'jaev

Baxtiyor Inoyatov

Tohir Mirzaev ud yasamoqda

Saydamin Isaxonov sato yasamoqda

Hozirgi kunda laboratoriyada Baxtiyor Inoyatov, Tohir Mirzaev, Saydamin Isaxonov, Azamat Islomov kabi malakali ustalar bilan bir qatorda - Shokir

Yunusov, Rustam Xojiev, Akbarxo‘ja Melixo‘jaev, Nurmuhammad Muhitdinov, O‘ral Safarov va Mahmud Inoyatov kabi iqtidorli yangi avlod vakillari ham ishlab kelmoqdalar. Yoshlarning ushbu ishga jalb etilishi sozgarlik san‘atining davomiyligini saqlab qolish maqsadida amalga oshirilmoqda.

Yirik cholg‘ushunos olim, xalq cholg‘ulari orkestri asoschisi, ko‘zga ko‘ringan dirijyori, ajoyib murabbiy **Ashot Ivanovich Petrosyans**ning (1910-1978) nomini nafaqat respublikamizda, balki undan tashqarida ham juda yaxshi bilishadi. U 1910-yil 10-mayda Turkmanistonning Mari shahrida tug‘ilgan. Bolaning qobiliyati juda yoshligida, umumiy ta‘lim maktabida musiqiy to‘garaklarda qatnashib yurganida namoyon bo‘lgan ekan. Ota-onasi bilan Toshkentga ko‘chib kelgan (1928) yosh sozanda musiqa texnikumiga skripka ixtisosligi bo‘yicha D.Pikarskiyning sinfiga o‘qishga kiradi. O‘qish davrida u “Ishchi yoshlar teatri”da musiqiy bo‘lim mudiri va dirijyor vazifalarini ham bajaradi.

Musiqa texnikumini tugatgach, A.Petrosyans armiya safida xizmat qiladi (1932-34). Harbiy xizmatdan qaytgach, uni bolalarni badiiy tarbiyalash uyiga ishga taklif qilishadi. Bu erda Ashot Ivanovich iste’dodli bolalardan rus xalq cholg‘ulari orkestrini tuzadi. Bolalar bilan bir yil davomida o‘zbek, rus va qardosh

A.Petrosyans va S.Didenko ish ustida

xalqlar kuylarini (“Qashqarcha”, “Do‘lancha”, “Chamanda gul”, “Vo sadu li v ogorode”, “Oy divchina, divchina”, “Svetit mesyas” va boshqalar) o‘z ichiga olgan butun boshli konsert dasturini zo‘r qiziqish bilan tayyorlagan.

1936-yilda A.Petrosyans Hamza nomidagi musiqa bilim yurtida dars beradi. U erda ham, boshqa joylarda bo‘lgani kabi,

o‘zini iste’dodli, ijodkor, tashabbuskor, serg‘ayrat, tashkilotchi shaxs sifatida yorqin namoyon etadi. S.Didenko, A.Kevxoyans, V.Romanchenko, U.Zufarov singari bir guruh ustalar o‘zbek xalq cholg‘ularini zamonaviy ijrochilik talab darajasiga moslashtirish, ya‘ni modernizatsiyalashtirishdek murakkab vazifani hal etishga kirishadilar.

Musiqa bilim yurtida ijrochilarni tayyorlashga doir faol ish boshlanadi. O‘qituvchilik faoliyati ham A.Petrosyans uchun ijodiy jarayon bo‘lib, u bu ishga butun muhabbati va ishtiyoqini bag‘ishlaydi. Uning sinfiga hamisha ko‘tarinki ijodiy muhit hukm surar edi. Musiqa bilim yurti o‘quvchilari musiqashunos

I.Xamzin rahbarligida nota sabog'ini va musiqa nazariyasini o'rganishar edi. Mahoratli ijrochilarning kamol topishi - yangi turdagi o'zbek xalq cholg'ulari orkestrini tuzishga ko'maklashdi. 1940-yilda xalq cholg'ulari orkestrining O'zbekiston bo'ylab ilk bor katta konsert gastrol safari bo'lib o'tadi. Orkestr Xo'jand, Qo'qon, Marg'ilon, Farg'ona, Namangan shaharlarida konsertlar o'tkazadi.

1948-yilda A.Petrosyans Toshkent davlat konservatoriyasida yangi tashkil qilingan o'zbek xalq cholg'ulari kafedrasining mudiri etib tayinlanadi. Shu vaqtdan boshlab mashhur musiqachining ijodiy, ilmiy-metodik faoliyati konservatoriya bilan chambarchas bog'lanadi. Konservatoriyada, o'zbek davlat filarmoniyasida ishlagan yillarida A.Petrosyans o'zbek xalq cholg'ularida ijrochilik san'ati rivojiga salmoqli hissa qo'shdi. Mahoratli sozandalarni tayyorlash, ilmiy ishlar va ilmiy-metodik qo'llanmalarni yaratish, kafedraning professor-o'qituvchilar tarkibini shakllantirish, maxsus sinflar ochish va eng asosiysi kompozitorlar tomonidan o'zbek xalq cholg'ulari va orkestrlar uchun maxsus asarlarning yaratilishi professor, Davlat mukofoti sohibi, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan san'at arbobi, Qoraqalpog'istonda xizmat ko'rsatgan madaniyat xodimi Ashot Ivanovich Petrosyans nomi bilan uzviy bog'liqdir.

8- MA'RUZA: O'ZBEK XALQ CHOLG'ULARIDA PROFESSIONAL TA'LIMNING YUZAGA KELISHI

O'zbek xalq cholg'ularida ijrochilik madaniyatining o'sishi, jahon klassik kompozitorlari asarlarining o'zlashtirilishi, O'zbekiston kompozitorlarining xalq cholg'ulari uchun maxsus asarlar yaratishi o'zbek xalq cholg'ularida ijrochilik san'atini yanada yuksalishi uchun muhim zamin bo'ldi. Shu bilan birga yuqori malakali ilmiy-pedagogik va ijrochi kadrlarni tayyorlash masalasi ham kun tartibiga qo'yildi. O'zbek xalq cholg'ularida ijrochilikning keyingi davrlardagi yuksalishi Toshkent (hozirda O'zbekiston) davlat konservatoriyasi faoliyati bilan chambarchas bog'liq bo'lgan.

1948-yildan boshlab mamlakatimizdagi musiqa oliy o'quv yurtlarida, shu jumladan M.Ashrafiy nomidagi Toshkent (hozirda – O'zbekiston) Davlat konservatoriyasida ham xalq cholg'ulari ijrochiligi bo'yicha ta'lim berish boshlandi. O'zbek xalq cholg'ulari bo'limiga rahbarlik qilish, o'quvchilarni saralab yig'ish, o'quv rejalarini tuzish A.Petrosyans tomonidan amalga oshirilgan. Bilim yurtida o'zbek xalq cholg'ulari ijrochiligi bo'yicha professional ta'limni yo'lga ko'yishda V.Uspenskiy,

M.Ashrafiy, A.Petrosyans, I.Blagoveshchenskiy, B.Gienko, G.Sabitovlarning xizmatlari beqiyosdir.

1948-49-o'quv yilida konservatoriyaga O'zbekiston davlat filarmonmiyasi Xalq cholg'ulari orkestrining 13 nafar sozandasi o'qishga qabul qilindi. Shulardan 10 kishi: N.Nig'matov (qo'shnay), A.Bahromov, A.Evdokimova (prima rubob), M.Mirzaev, B.Mirzaahmedov (qashkar rubobi), L.Sultonova (dutor), N.Savinov (afg'on rubobi), M.Asilov, O.Holmuhamedov (g'ijjak), A.Liviev (doyra)lar 1-kursga qabul qilindilar. Hamza (hozirda-V.Uspenskiy) nomidagi Toshkent davlat musiqa bilim yurtining bitiruvchilari A.Odilov (chang), V.Borisenko (prima-rubobi), F.Vasilevlar (qashkar rubobi) esa 2-kursga qabul qilingan³².

Kafedra faoliyatining ilk davrida mutaxassislar etishmaganligi sababli ular torli cholg'ular, kompozitsiya, opera-simfonik dirijyorligi kafedralaridan, shuningdek badiiy jamoalardan taklif etilgan. Jumladan, taniqli bastakor, folklorshunos V.Uspenskiy o'zbek xalq musiqasi asoslaridan saboq bergan. A.Petrosyans chang, dator, prima rubobi, qashqar rubobi doyra, qo'shnay ixtisosliklari bo'yicha mashg'ulotlar olib borgan va o'zbek xalq cholg'ularidan tashkil topgan talabalar orkestriga bevosita rahbarlik qilgan edi.

Ixtisoslashtirilgan kafedraning tashkil etilishi xalq cholg'ulari bo'yicha berilayotgan ta'limni tubdan o'zgartirib, bir qator vazifalarni bajarishga undadi:

— professional ijrochilar, orkestr dirijyorlari, yuqori malakali o'qituvchilarni tayyorlash hamda ular bilan madaniyat va san'at muassasalarini, musiqa o'quv yurtlarini ta'minlash;

— darsliklar, o'quv va uslubiy ko'llanmalar, maxsus sinflar uchun dasturlar ishlab chiqish, musiqa o'quv yurtlari uchun badiiy repertuarlar yaratish;

— musiqa bilim yurtlarida o'qitilishi lozim bo'lgan o'zbek xalq cholg'ularining asosiy turlarini aniqlash;

— modernizatsiyalashtirilgan o'zbek xalq cholg'ulari bilan o'quv yurtlarini ta'minlash va turli tarkibdagi orkestrlar tuzishni yo'lga qo'yish.

1952-yilda fakultetni ilk bor A.Odilov (chang), V.Borisenko (prima rubobi), F.Vasilev (qashkar rubobi)lar tamomlashdi. Ilk bitiruvchilarning Davlat imtihoni uch qism: yakka dastur ijrosi, orkestrga dirijyorlik qilish va ijodiy ishni ko'rsatishdan (bitiruvchilarni o'qituvchi rahbarligida musiqa asarini orkestr ijrosiga cholg'ulashtirish) iborat edi. 1953-yili fakultetni yana 10 kishi bitiradi. Shu tariqa bitiruvchilar soni yil sayin ortib boradi.

1950-yillardan boshlab Respublikamizning barcha musiqa bilim yurtlarida

³² Odilov A. O'zbek xalq cholg'ularida ijrochilik tarixi, 52-bet.

damli cholg'ulardan - nay, nay pikkolo, qo'shnay, surnay, bo'laman, torli-urma cholg'ulardan – chang, torli-mizroblilardan - prima rubobi, qashqar rubobi, afg'on rubobi, ud, dutor, dutor-bas, torli-noxunli cholg'ulardan - tanbur, zarbli cholg'ulardan - doyra, nog'ora va simfonik orkestrda qo'llaniladigan zarbli cholg'ular, torli-kamonlilardan g'ijjak, g'ijjak-alt, g'ijjak-bas, g'ijjak-kontrabas va bayanlarda ijro etish o'rgatila boshlanadi.

O'zbek xalq cholg'ularida professional ta'limning yuzaga kelishi uchun maxsus sinflar tashkil etish va malakali pedagog kadrlar tayyorlash masalasi yuzaga keldi. Shu tariqa 1948-yilda qo'shnay, chang, prima-rubobi, qashqar rubobi, dutor, dutor-bas, doyra, g'ijjak, 1949-yilda nay, g'ijjak-alt, qobuz-bas, qobuz-kontrabas, 1950-yilda bayan, 1951-yilda surnay, 1963-yilda afg'on rubobi hamda tanbur sinflari ochilgan³³.

1955-yilda o'kuv jarayonini malakali boshqarish maqsadida maxsus cholg'ular, dirijyorlik, orkestrga cholg'ulashtirish va partitura o'qish bo'limlari vujudga keldi. A.Odilov (chang, bayan, damli va urma-zarbli cholg'ular), F.Vasilev (torli-mizrobli va noxunli cholg'ular), O.Holmuxa-medov (torli-kamonli cholg'ular), I.Tretyakova (xalq cholg'ulari orkestri dirijyorligi), B.Gienkolar (orkestr uchun cholg'ulashtirish va partitura o'qish sinflariga) rahbarlik qilishgan.

Fakultetni tugatgan talabalar hozirda respublikamizning ijodiy jamoalari, akademik litsey, musiqa kollejlari va oliy o'quv yurtlarida ijrochilik hamda pedagoglik faoliyatini olib bormoqdalar. 60-yillar oxiriga kelib, o'zbek xalq cholg'ulari ijrochilik tarixida konservatoriya bitiruvchilari alohida ahamiyat kasb etgan. Ulardan eng mashhurlarini quyida ta'riflab o'tamiz.

O'zbek musiqa madaniyatining atoqli namoyondalaridan biri, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan san'at arbobi, professor, mohir sozanda **Ahmad Odilovich**

Ahmad Odilov

Odilov O'zbekiston kompozitorlarining turli janr va shakldagi asarlarining ilk ijrochisidir. Shuningdek, u konservatoriya changchilar ansamblining tashkilotchisi hisoblanadi.

A.Odilov 1928-yil 21-iyulda Toshkentning Sirli masjid mahallasida, ishchi Odil Bobomammedov oilasida dunyoga keldi. U o'zining intiluvchangligi, ziyrakligi va tirishqoqligi bilan boshqa bolalardan ajralib turar edi. Mohir sozanda Nuriddin aka Halilov Ahmad akani Muqimiy nomidagi teatrga o'zlari bilan tez-tez olib borardilar. U erda yosh musiqa ixlosmandi

³³ Odilov A. O'zbek xalq cholg'ularida ijrochilik tarixi, 64-66 betlar.

“Tohir va Zuhra”, “Nurxon”, “Oftobxon” kabi spektakllarni zavq bilan tomosha qiladi. Orkestr sozandalari joylashgan maxsus o‘radan taralayotgan yoqimli navolarga mahliyo bo‘lib, sirli ohanglar og‘ushida o‘z kelajagini musiqa san’ati bilan bog‘lashga ahd qiladi”³⁴.

Changchi Rahim Nurmuhamedovning juda ustalik bilan kuylarning yoqimli va ravon ijro etishi, chang cho‘plarini aniq mo‘ljal bilan cholg‘uning torlarga urushi Ahmadning nazarida juda sehrli edi. Ahmad changdan ko‘zini uzmas undan taralayotgan ohanglarga mahliyo bo‘libgina qolmay, uning pardalarini, torlarining nomini eslab qolishga harakat qilardi. Rahim akadan ruxsat so‘rab changda cho‘p tashlashni mashq qila boshlardi.

1943-yilning boshlarida Ahmadni Hamza nomli musiqa bilim yurtiga akasi Komil o‘zi bilan birga olib boradi. U erda Ahmadni shu bilim yurti o‘qituvchisi Abdusamad Ilyosov: “Qani mana bu chang oldiga yaqinroq kel. Bu cho‘plar mohir qo‘l va qaynoq qalb egasida sehrli sadolar taratishi mumkin. Endi changda o‘zing chalib ko‘rginchi senda qanday taassurot qoldirar ekan? ”, dedi. Oz muddat o‘tmay yosh Ahmad bilim yurti o‘quvchisi bo‘ldi.

U o‘zbek kuylari bilan bir qatorda, boshqa xalqlar musiqasini hamda rus va Evropa mumtoz kompozitorlari asarlarini o‘rgandi. Jumladan, milliy kuylarimizdan “Tanovar”, “Jonon”, “Farg‘onacha”, S.Boboevning ijodidan chang va orkestr uchun “Konsertino”, I.Admonining chang va fortepiano uchun “Kuy”, A.Spendiarovning “Haytarma”, I.S.Bax ijodidan skripka va orkestr ijrosi uchun yozilgan “Konsert”, F.Shopen yozgan “Vals” kabi asarlarni mahorat bilan ijro etganida ko‘plab tomoshabinlar lol qolganlar.

Ahmad Odilovning oliy maqsadi - konservatoriyada o‘qish va malakali ustozlar bilimidan bahramand bo‘lish edi. Taqdir taqozosi bilan u 1948-yilda konservatoriyaning ikkinchi kursiga qabul qilindi. Ixtisoslik bo‘yicha A.Petrosyans, N.Goldman, Sh.Shpitalniy, A.Davidovlardan ta’lim oldi, musiqa nazariyasini N.Koralskiy, musiqa adabiyoti tarixini S.Veksler, F.Karomatov, V.Uspenskiy, I.Blagoveshchenskiy kabi ustozlardan o‘rgandi. O‘zbekiston kompozitorlari asarlaridan S.Boboevning Chang va xalq cholg‘ulari orkestri uchun “Konsertino”, Fattoh Nazarovning “Qo‘shiq va raqs”, G‘.Qodirovning “Syuita”si, M.Ashrafiyning “Farg‘onacha yalla”, “So‘zsiz qo‘shiq”lar A.Odilov konsert repertuaridan mustahkam o‘rin egallagan.

Uning ijrosidagi chang taronalari O‘zbekiston radiosi “Oltin fondi”da alohida o‘rin tutadi. U chang cholg‘usi ijrochilik imkoniyatlarini nafaqat O‘zbekistonda balki, barcha xorijiy mamlakatlarda, jumladan, Suriya, Livan

³⁴ Lutfullayev A. O‘zbek xalq cholg‘ularida ijrochilik tarixi, 2006, 15-6et.

(1971), Birma, Laos, Vetnam (1974, 1986), Vengriya (1978), Polsha (1980), Bolgariya (1983) da targʻib etgan. Ahmad Odilov oʻqituvchilik faoliyatini 1944-yili Hamza nomidagi bilim yurtida boshlaydi. Keyinchalik 1957-1960-yillarda mazkur bilim yurtining direktori boʻlib ishlaydi.

Ahmad Odilov konservatoriyada oʻqib yurgan kezlari dayoq birinchi kurs talabalariga chang sinfidan dars bera boshlaydi. Uning shogirdlari yuzdan ortiq boʻlib, birinchisi Farruh Mirusmonovdir. Ular Respublikamizning barcha viloyatlarida, shuningdek Tojikiston, Qirgʻiziston respublikalarida ustozdan olgan saboqlarini yangi zamonaviy bilimlar bilan boyitgan holda hayotga tadbiq etdilar.

Kamtarin inson, ajoyib sozanda, mohir murabbiy hamda jamoat arbobi Ahmad Odilov tomonidan chop ettirilgan darsliklar va oʻquv qoʻllanmalar Respublikamizda yosh isteʼdod sohiblarini tarbiyalashda, musiqa taʼlimining barcha sohalarida muhim omilga aylangan. Ular Oʻzbekistonda cholgʻu ijrochiligi sanʼatining rivojlanishiga va uning ommalashuviga hamda kompozitorlik ijodiyotini targʻib qilishga xizmat qilmoqda.

Feoktist Vasilev

Feoktist Nikiforovich Vasilev (1919-1987) ilk professional darajadagi qashqar rubobi ijrochilaridan biri boʻlgan. U 1937-yili Hamza nomidagi Toshkent davlat musiqa bilim yurtiga oʻqishga kiradi. Oʻqishni amaliyot bilan bogʻlagan xolda 1938-yildan boshlab Oʻzbekiston davlat filarmoniyasi qoshidagi Xalq

cholgʻulari orkestrida sozanda sifatida ishlaydi.

2-jahon urushi yillarida Turkiston harbiy okrugining ashula va raqs ansamblida faoliyat olib borgan. Konservatoriyaning qashqar rubobi boʻyicha A.Petrosyans sinfini bitirgan (1952) birinchi talabalardan biridir.

F.Vasilev oʻz shogirdlari bilan

Oʻquv jarayonini pedagoglik faoliyati bilan chambarchas bogʻlagan holda u 1949 yildan Toshkent davlat konservatoriyasida qashqar rubobi, afgʻon rubobi, dutor va tanbur ixtisosliklari boʻyicha dars bera boshlaydi. Uning ilk shogirdlari - Sulaymon Taxalov, Ari Boboxonov, Gʻulomqodir Ergashev, Tohir Rajabov, Qobul Usmonovlar nafaqat respublikamizda, balki xorijda ham dong taratgan mashhur sozandalardir. Shuningdek, u koʻp yillik pedagogik amaliyoti davomida yuzlab respublika va xalqaro koʻrik-tanlovlar gʻoliblarini tarbiyaladi.

Feoktist Nikiforovich nafaqat o'qituvchilik amaliyotida, balki ilmiy-uslubiy ishlarni yozishda ham faol ishtirok etgan. F.Vasilev tomonidan yaratilgan "Rubob maktabi" darsligi, "Qashqar rubobi uchun etyud va mashqlar" o'quv qo'llanmalari hozirgi kunga qadar o'z qiymatini yo'qotmagan va mutaxassislik darslarida keng qo'llanilmoqda. Shuningdek ushbu qo'llanmadan andaza olgan holda yosh o'qituvchilar o'zlarining kitoblarini nashr etmoqdalar. 1983-yildan F.Vasilev professor vazifasini bajaruvchi 1986-yildan professor lavozimida ishlagan. O'zbek xalq cholg'ularida professional ta'limning yuzaga kelishida Feoktist Nikiforovich Vasilevning xizmatlari cheksizdir. Uning nomi o'zbek musiqa madaniyati hamda respublikamizda ijrochilik san'atining shakllanish va rivojlanish jarayoni bilan bevosita bog'liqdir. U o'zining qirq yilga yaqin murabbiylik faoliyati davomida O'zbekistonda faoliyat olib borayotgan Madaniyat hamda Xalq ta'limi vazirliklari tasarrufidagi barcha bo'g'in o'quv yurtlarini malakali va professional kadrlar bilan ta'minlashga o'z hissasini qo'shgan. Hozirgi kunda uning shogirdlari ustozlari boshlagan ishni davom ettirmoqdalar.

Valentono Borisenko

Valentina Yakovlevna Borisenko (1919-1990) o'zining ijodiy yo'lini 1939-yili O'zbekiston davlat filarmoniyasi qoshidagi Xalq cholg'ulari orkestrida sozanda bo'lib ishlashdan boshlaydi. Prima rubobi ixtisosligi bo'yicha professional ijrochi bo'lish niyatida u 1944-yili Hamza nomidagi Toshkent davlat musiqa bilim yurtiga o'qishga kirib, chuqur bilim va ko'nikmalarga ega bo'lib, uni muvaffaqiyat bilan bitiradi. 1948-yildan boshlab V.Borisenko orkestrning torli-mizrobli cholg'ular guruhida konsertmeyster bo'lib ishlaydi.

Shu yili Toshkent davlat konservatoriyasining "O'zbek xalq cholg'ulari" bo'limiga prima rubobi ixtisosligi bo'yicha 2-kursga I.Blagoveshchenskiy sinfiga qabul qilinadi, orkestrda ham ishlashni davom ettiradi. Ustozidan ijrochilik sirlarini mukammal darajada o'rganishga harakat qiladi. O'z ustida tinimsiz izlanadi, ijro texnikasi va mahoratini oshiradi. 1952-yili konservatoriyani prima rubobi va xalq cholg'ulari orkestri dirijyori mutaxassisliklari bo'yicha bitiradi.

Kafedra yangitdan ochilganligi hamda malakali kadrlar tanqisligi tufayli Valentina Yakovlevna 1950-yildan boshlab Toshkent davlat konservatoriyasida o'qituvchi, 1962-yildan esa "xalq cholg'ulari" kafedراسи dotsenti bo'lib ishlaydi. O'qituvchilik jarayonida Valentina Borisenko ustozlaridan olgan saboqlari va bilimiga tayangan holda yosh iqtidorli sozandalarni tayyorlashga kirishadi. Ularni

ijro ko'nikmalari va mahoratini egallashga va o'z ustida mustaqil ravishda ishlashga o'rgatadi. Natijada bir qator respublika va xalqaro ko'rik-tanlov g'oliblari etishib chiqadi. A.Malikov, G.Salaeva (Obidova), B.Yo'ldoshev, M.Raximov, B.Azimov, Sh.Janaydarov, F.Abdurahimova, Sh.Ziyaev, A.Dadamuhamedovlar shular jumlasidandir. Uning shogirdlari hozirgi kunga qadar ustozining ishini davom ettirib, respublikamiz o'quv yurtlarini iqtidorli kadrlar bilan ta'minlamoqdalar. Shuningdek, ustozlari yaratgan maktabni kelgusi avlodga etkazishda jonbozlik ko'rsatishmoqda.

G'ulomqodir Ergashev

Cholg'u ijrochiligi san'atining yirik namoyandalardan biri - O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artist, O'zbekiston davlat konservatorisi professori **G'ulomqodir Ergashev** serqirra ijodkor, mahoratli yakkanavoz va ansambl sozandasi sifatida yodimizda saqlanib qoladi. G'.Ergashev repertuari rang-barang bo'lib, u maqom, sharq xalqlari musiqasi, kompozitorlik ijodiyoti, shuningdek shaxsiy asarlari - afg'on rubobi va ansambl uchun qayta ishlangan va moslashtirilgan xilma-xil asarlardan iborat bo'lgan.

G'.Ergashev nafaqat respublikamizda, balki xorijiy mamlakatlarda ham (24 ta davlatda) yakkanavoz sifatida afg'on rubobi uchun yozilgan murakkab asarlarning mohirona ijrosi bilan konsertlarda ishtirok etgan. G'.Ergashev O'zbekiston xalq xofizi M.Tojiboev, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artist M.Ermatovlar bilan hamkorlikda konsertlarda qatnashgan. Shuningdek, chet ellik artistlar, jumladan Shveysariyalik Kati Datje, Hindistonlik Ilmas Xusayn Xon, Afg'onistonlik Nosir Ahmad Said Hamid va AQShlik Pol Liklar bilan ham konsertlarda muvaffaqiyatli ishtirok etgan.

G'.Ergashev ijro etgan asarlar O'zbekiston teleradiokompaniyasi "Oltin fondi"da saqlanmoqda. Uning konsertlari asosida uchta telefilm suratga olingan. Uning ijro uslubi chiroyli tembrlarning taralishi, dinamik belgilardan o'rinli foydalana olishi, nozik va mayin nolalar va chuqur ma'noga ega bo'lgan ovoz tarovati bilan ajralib turardi. Afg'on rubobi uning qo'lida tinglovchilar qalbiga etib boradigan darajada o'zgacha ohang va jo'shqinlik bilan sadolanardi.

O'zbekistonda zamonaviy afg'on rubobi ijrochilik san'atining asoschisi sifatida G'.Ergashev o'z maktabini ham yaratdi. O'zbekiston davlat konservatoriyasidagi ko'p yillik va samarali faoliyati davomida u 100 dan ortiq shogirdlar etishtirdi va o'zining boy tajribasini ularga hadya etdi. Bir qator o'quv dasturlari, o'quv qo'llanmalar va afg'on rubobi uchun to'plamlar hamda "Afg'on rubobi darsligi" muallifidir. Uning 1983-yilda nashr etilgan afg'on rubobi uchun

G'.Ergashev shogirdlari bilan

qayta ishlangan va moslashtirilgan “Gullar raqsi” nomli to‘plami katta amaliy ahamiyatga egadir. Undan ijro bilan bog‘liq uslubiyot qismi bilan bir qatorda nota matnlari ham joy olgan. 2004-yili G'.Ergashev tomonidan O‘zbekistonda ilk bor

“Afg‘on rubobi darsligi” nashr etilishi musiqa pedagogikasida

muhim ahamiyat kasb etdi. Ushbu darslikdan tarixiy, nazariy ma’lumotlar, uslubiy tavsiyalar va nota misollari joy olgan.

Darslik G'.Ergashevning qiqotchi-olim, sozanda, pedagog, amaliyotchi, uslubiyotchi, bastakorlik kabi qirralarini namoyon etdi. G'.Ergashev shuningdek afg‘on rubobi konstruksiyasiga ham o‘zgarishlar kiritdi. Dastasini qisman o‘zgartirib oltinchi sadolanuvchi torini qo‘shdi. Natijada cholg‘uning tovush ko‘lami ozgina kengaydi, sadolanishi boy tembrga ega bo‘ldi.

Sozanda-targ‘ibotchi G'.Ergashev qadimiy sharq musiqa cholg‘ularidan biri bo‘lgan - afg‘on rubobida ijrochilik san‘atining rivojlanishiga o‘zining bebaho hissasini qo‘shdi. Ushbu cholg‘u hozirgi kunda ham insonlarning ma’naviy dunyosini boyitishda badiiy-estetik vosita sifatida o‘z ahamiyatini saqlab qolgan. Ijodining gullagan pallasida bevaqt o‘lim uni bu dunyoni tark etishiga sabab bo‘ldi. Lekin shunga qaramay u bizning qalbimizda barhayotdir. Uning boshlagan ishlarini shogirdlari davom ettirmoqda. G'.Ergashevning sevimli cholg‘usi - afg‘on rubobi u orzu qilgandek kelgusida rivojlanadi va taraqqiy etadi.

Taniqli sozanda, serqirra ijodkor, musiqiy targ‘ibotchi, cholg‘ushunos **Boqijon**

Boqijon Rahimjonov

Xoshimjonovich Rahimjonov 1945-yili ziyolilar oilasida dunyoga keladi. Oilaviy muhit orqali unda musiqaga bo‘lgan qiziqish paydo bo‘ladi. Boqijon aka bolaligidan amakivachchasi Xirojiddin Muhitdinov ish jarayonini qunt bilan kuzatib, yog‘ochga jon ato etib, bejirim cholg‘ularni yaratayotganini kuzatib, unda sozgarlik san‘atiga mehr uyg‘onadi. Shu tariqa u ushbu sohani batafsil o‘rganishga kirishadi.

1963-yili Boqijon Rahimjonov Toshkent davlat konservatoriyasiga (hozirda O'zbekiston davlat konservatoriyasi) xalq cholg'ularida ijrochilik bo'yicha o'qishga kiradi. Dutor sinfi bo'yicha F.Vasilev sinfiga tahsil oladi va undan ijro mahorati sirlarini o'rganadi. Shuningdek, ushbu cholg'u bo'yicha dars berish sir-asrorlarini o'zida kashf etadi. Badiiy jamoalar tuzish va dirijyorlik ko'nikmalarini egallashda O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan madaniyat xodimi A.Livievning xizmatlari cheksizdir.

Boqijon Rahimjonov 1968-yili Toshkent davlat konservatoriyasini tugatib, shu yildan e'tiboran dator ixtisosligi bo'yicha dars bera boshlaydi. O'z ijro mahoratini mukammal darajaga etkazish ustida tinimsiz mashq qiladi. Natijada o'zbek xalq cholg'ulari va bayan bo'yicha o'tkazilgan I va II Respublika sozanda ijrochilar ko'rik-tanlovlarining (1971, 1974 yy.) sohibiga aylanadi.

Tinib-tinchimas sozanda Boqijon Rahimjonov ustoz - san'atkor O'zbekiston xalq artisti Orif Qosimov ijrosini soatlab maroq bilan tinglardi va qiziqarli savollar bilan murojaat etardi. Qiziqarli suhbatlar natijasida Boqijon akada ustozining ijro etgan kuylarini notaga tushirish g'oyasi paydo bo'ladi va u buni amalga oshiradi. Boqijon Rahimjonovning metodik qo'llanmalari ichida taniqli dutorchi Orif Qosimov repertuaridan yozib olingan to'plam alohida diqqatga sazovordir. Ushbu dator taronalari ikkita kitob shaklida nashr ettirildi va bugungi kunga qadar talabalar tomonidan zavq bilan ijro etiladigan kuylar qatoridan joy olgan.

O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan madaniyat xodimi X.Muhitdinovdan sozgarlik sirlarini o'rganib, o'zi mustaqil ravishda sozning yangi konstruksiyasini (1978 y.) yaratdi. Ushbu cholg'u hozirgi kunda sozandalar tomonidan keng qo'llanilmoqda. Kelgusida ushbu cholg'u bo'yicha maxsus sinf ochish maqsadida 2005-yili Bahodir Mirfayozov tomonidan "Soz darsligi" yozildi. Shuningdek, 1994-yili barcha millat vakillari ijro eta oladigan "Diaxordino" cholg'usini kashf etdi va uni amaliyotga keng joriy etish maqsadida hozirgi davrda ham izlanmoqdalar.

Boqijon Rahimjonov ilmiy-tadqiqot eksperimental laboratoriya- siga rahbarlik qilgan davrda bir qator cholg'ushunoslikka oid ilmiy maqola va uslubiy qo'llanmalar yaratishga muyassar bo'ldi. "Traditsionniy dutar i ego rekonstruksiya" nomli maqola (T.,1985), "Metodika izucheniya, sbora i sovershenstvovaniya narodnyx muzikalnix instrumentov" (M., 1987), "Tablitsa A.Petrosyansa po instrumentovedeniyu v praktike muzikalnogo obucheniya" (T., 2005) o'quv-uslubiy qo'llanmalar shular jumlasidandir.

Shuningdek, talabalar, sozandalar, musiqiy-targ'ibotchilar va keng qamrovli o'quvchilarning ma'naviy dunyosini boyitish maqsadida Boqijon Rahimjonov tomonidan "Musiqi haqida aforizm va hikmatli so'zlar" nomli uchta (2008, 2009, 2010) kitobchani nashr ettirdi. Uning shogirdlari ham O'zbekiston va

Qozog‘istonda dutor ijrochiligi san’atining rivojlanishiga o‘z xissasini qo‘shib kelmoqdalar.

G‘ijjak ijrochiligi san’atiga hamda bu sohadagi professional ta’limning yuzaga kelishiga katta hissa qo‘shgan inson – **Obid Muhamedovich Holmumamedovdir** (1928-1990). U Toshkent davlat konservatoriyasini g‘ijjak sinfi bo‘yi cha tamomlagan dast labki bitiruvchilardan hisoblanadi. I.Blagovennenskiyning sevimli shogirdlaridan biri bo‘lgan. U g‘ijjakda ilk bor murakkab skripka asarlarini ijro etgan sozandadir. O.Holmumamedov 20 yildan ortiq vaqt davomida O‘zbekiston davlat filarmoniyasi xalq cholg‘ulari orkestrida konsertmeyster va yakkanavoz sozanda bo‘lib xizmat qilgan (1946-1967).

O.Holmumamedov shogirdlari bilan dars o‘tmoqda

U o‘zining pedagoglik faoliyatini 1951-yilda konservatoriyada “Xalq cholg‘ularida ijrochilik” kafedrasida boshlagan. G‘ijjak va g‘ijjak-alt sinfi bo‘yicha avval o‘qituvchi, so‘ngra dotsent sifatida faoliyat olib borgan. Bir qator mahoratli sozandalarni etkazib berishga o‘z hissasini qo‘shgan. Ular ustozlari boshlagan ishni davom ettirib, hozirgi kunda madaniyat va san’at yo‘nalishidagi oliy o‘quv yurtlarida, akademik litsey, kollejlarda va bolalar musiqa va san’at maktablarida yosh iqtidor egalarini tarbiyalab voyaga etkazmoqdalar. O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan artist, mahoratli sozanda, o‘zbek “Paganini”si taxallusini olgan Shuhrat Yo‘ldoshev hamda Botir Rasulov kabi taniqli g‘ijjakchilar ham aynan Obid Xolmumamedovning shogirdlari hisoblanadilar.

O‘zbek xalq cholg‘u orkestrlari uchun professional kadrlarni tayyorlash maqsadida barcha talabalar mutaxassislik sinfi bilan bir qatorda “Dirijyorlik” fani bo‘yicha ham saboq olishardi. Dastlab dirijyorlik sinfi bo‘yicha ishga V.Ashkinazi, N.Goldman, A.Dolgushin, Ya.Elyashkeevich, P.Shpitalniy kabi taniqli

mutaxassislar taklif etildi. Keyinchalik ushbu sinfni A.Petrosyans, R.Felitsiant, A.Davidov, M.Nasimov F.Nazarov, S.Aliev, A.Liviev, R.Ibragimov, F.Sodiqov, A.Yurgaev, F.Abdurahimova, R.Xo‘jaev va boshka o‘qituvchilar davom ettirishdi.

Hozirgi kunda esa malakali professor-o‘qituvchilar K.Azimov, F.Abdurahimova, F.Shukurova, M.Akmaljonova, D.Mutalov, Sh.Umarov, G‘.Abrorov, I.Quvvatov va boshqalar dirijyorlik sinfi bo‘yicha talabalarga saboq bermoqdalar.

9-MA‘RUZA: XALQ CHOLG‘ULARIDA IJROCHILIK SAN‘ATINING IKKI ASOSIY YO‘NALISHDA RIVOJLANISHI.

Hozirgi kunda O‘zbekistonda yakka va jamoaviy ijrochilik san‘atida ijrochilikning ikki madaniyati ma’lumdir. Bulardan biri – asarlar davomida bizgacha ustoz-shogird an‘anasi orqali og‘zaki tarzda etib kelgan - an‘anaviy ijrochilik bo‘lsa, ikkinchisi XX asrning 30-yillarida paydo bo‘lgan yozma an‘anadagi akademik ijrochilikdir. O‘zbekiston davlat konservatoriyasi “Sharq musiqasi” fakultetida ham “An‘anaviy ijrochilik” va “Xalq cholg‘ularida ijrochilik” kafedralari mavjud bo‘lib, o‘quv jarayoni ham ushbu kafedralarda mustaqil ravishda olib borilmoqda.

Ma’lumki, Sharq musiqasi azaldan, asrlar davomida ustozdan-shogirdga og‘zaki tarzda o‘tib kelgan, ya’ni ustoz biror bir kuyni ijro etadi, shogird esa uni yaxshilab tinglab, ustozidan so‘ng xuddi ustoz chalgandek qaytarishga harakat qiladi, toki kuyni ustozidek chala olgunga qadar. Buning uchun bir necha yillar talab etiladi. Undan keyingina u ustoz hisoblanib, o‘ziga shogird olib, o‘zidagi ijro san‘atini shogirdlar keyingi avlodga o‘rgata boshlaydi. Shu tariqa xalq kuy-qo‘shiqlari va maqomlar ustozdan-shogirdga o‘tib, hozirgi kunga qadar etib keldi.

O‘zbek xalq cholg‘u ijrochiligi amaliyotida ansambllarning tarkibi va ijro repertuarlari turlicha bo‘lib, ulardan biri 1936 yili O‘zbek davlat filarmoniyasi qoshida To‘xtasin Jalilov rahbarligida tashkil etilgan 98 kishidan iborat o‘zbek xalq cholg‘ulari ansambli edi. Ansambl shakl jihatdan orkestrga o‘xshasa-da, sifat jihatdan, ya’ni ijro yo‘nalishi bo‘yicha an‘anaviy bir ovozli musiqani ijro etardi. Shu sababli, ushbu jamoa haqidagi ma’lumotlar ba’zi bir manbalarda ansambl, ba’zilarida esa “unison orkestr” deb berilgan. Qizig‘i shundaki, o‘sha paytdayoq T.Jalilovda bas ovoz tarannumiga ega bo‘lgan cholg‘ularni unison ansambl tarkibiga kiritish fikri paydo bo‘ladi va shu maqsadda Usta Usmon Zufarov tomonidan yasalgan “katta g‘ijjak”, “katta tanbur” va “katta dutor”lar qo‘llaniladi³⁵.

³⁵ Ташматова А. Проблемы формирования и развития оркестрового исполнительства на народных /реконструированных/ инструментах в Узбекистане. (nomzodlik dissertatsiyasi) Т., 1998, с.34.

To'xtasin Jalilov rahbarligidagi 98 kishilik an'anaviy ansambl. 1936 y.

Ansambl T.Jalilov rahbarligida konsert faoliyatini qizg'in tarzda olib boradi. Ular o'zbek xalq musiqasini katta muvaffaqiyat bilan nafaqat O'zbekistonda, balki undan tashqarida ham keng targ'ib etadi. Ansambl tarkibida Abduqodir Ismoilov, Ahmadjon Umrzoqov, Ashurali Yusupov kabi mashhur xalq sozandalari bilan bir qatorda respublikada faoliyat olib borayotgan badiiy havaskorlik to'garaklaridan kelgan iqtidorli yoshlar ham bor edi.

Jamoa o'z konsert ijrochiligini nafaqat O'zbekistonda, balki undan tashqarida ham keng targ'ib etadi. 1936 yili unison orkestr Xalgaro festivalda qatnashib, birinchi o'rinni egallaydi va shu bois 1937 yilda ilk bor respublikamizdan tashqarida, ya'ni Moskvada o'zbek san'ati dekadasida ishtirok etadi. Keng qamrovli tinglovchilar ularning chiqishlarini qo'llab-quvvatlaydilar. Xalq sozandalarining o'ziga xos yorqin ijrolari Moskvalik tinglovchilarning olqishlariga sazovor bo'ladi.

O'sha davrdagi asosiy masalalardan biri sozandalarning nota savodini o'stirish hamda ularning ongiga ko'p ovozli ijrochilikni singdirishdan iborat edi. Filarmoniya o'z faoliyatining boshlang'ich davridanoq o'quv ishlariga katta urg'u beradi. Taniqli musiqa arbobi N.Mironov, pianinochi A.I.Podgorniy va yosh kompozitor Mutal Burxonovlar filarmoniya badiiy jamoalari artistlariga muntazam ravishda musiqa nazariyasidan dars bera boshlaydi.

O'zbek xalq cholg'ulari orkestri oldida turgan dolzarb vazifalardan biri xalq sozandalarini ijrochilikning yangi turi bo'lmish ko'p ovozli jamoaviy ijroga jalb etishdan iborat edi. Ushbu jarayonda o'zbek xalq kuy va qo'shiqlari, qardosh xalqlar musiqasining qayta ishlashlangan namunalari, O'zbekiston kompozitorlarining kichik shakldagi marsh va raqs kabi maxsus asarlari as qotdi.

1937-yilning oxirida N.Mironov T.Jalilov rahbarligidagi unison ansambl ishtirokchilaridan 24 nafar yosh iqtidorli sozandalarni tanlab olib, ularni nota orqali ijro etadigan orkestr deb nomlaydi va ular bilan aynan shu tarkib uchun yozilgan murakkab bo'lmagan, orkestr uchun moslashtirilgan va qayta ishlangan xalq kuylarini nota orqali ijro eta boshlaydi. Jamoa tarkibi an'anaviy o'zbek xalq cholg'ulari hamda fortepiano, truba, trombondan iborat edi. Bunday orkestrlarda bas cholg'ulari yo'qligi tufayli, jamoa rahbarlari simfonik orkestr cholg'ularidan: fortepiano, fagot va trombonlarni qo'shishga majbur bo'lishardi. N.Mironov rahbarligidagi "notali" orkestr alohida bir konsert jamoasi bo'lmay, balki T.Jalilov ansambli tarkibida bo'lib, konsertlarda faqatgina bir necha asarlarni alohida ijro etardi xolos.

1939-yilda O'zbek davlat filarmoniyasi qoshida Yunus Rajabiy va Lutfixonim Sarimsoqovalar tashabbusi bilan ilk bor dutorchi qiz-juvonlar ansambli tashkil etiladi. Dutor chalib qo'shiq kuylovchi o'ttiz ijrochidan iborat havaskor ayollar ansambliga badiiy rahbar etib L.Sarimsoqova, musiqiy rahbarlik lavozimiga esa F.Sodiqov tayinlanadi. Ushbu ansamblda F.Sodiqov muallimlik qilish bilan birga bastakorlik faoliyatini ham jamoa ijrochiligi bilan uzviy bog'lagan holda olib boradi.

Jamoaning musiqa rahbari F.Sodiqov ansambl ishtirokchilariga dutor chalishni o'rgatish bilan birga xalq termalari, qo'shiq va yalla, lapar va ashulalardan saralab olib, ularni ayollar jo'rovozlari va jo'rnavezligiga moslashtirish kabi ijodiy harakatlarni boshlab yuboradi. Shuningdek ularga xos va mos keladigan zamonaviy kuy-qo'shiqlar bilan yangi badiiy jamoa ijro dasturini boyitishga harakat qiladi. Ansambl bilan yangi asarlar ustida ishlab, aholiga madaniy xizmat ko'rsatishda jonbozlik qiladi.³⁶

Yunus Rajabiy rahbarligida maqomchilar ansambli. 1959 y.

³⁶ Yunusov R. Fahriddin Sodiqov. T., 2005, 34-bet.

1959-yili O'zbekiston radiosi qoshida Yunus Rajabiy rahbarligida maqomchilar ansambli tashkil etiladi. Ushbu ansamblga xalq orasidan etishib chiqqan etuk sozanda va xonandalar jalb qilinadi. Akademik Yunus Rajabiy badiiy rahbarligidagi maqom ansamblida jonkuyar, zahmatkash musiqa rahbari bo'lib umrining oxirigacha xizmat qilgan Fahriddin Sodiqovning ish faoliyatini 1980-yillardan boshlab Abduxoshim Ismoilov namunali davom ettirib kelmoqda. Shashmaqomning ashula va cholg'u bo'limini zamonaviy yangi talqinda ijro etishga katta ahamiyat berilmoqda. Sozandalar ansambli tarkibiga ud, qonun, nog'ora, afg'on rubobi kabi cholg'ular qo'shildi. Natijada ansamblning sadolanishi yanada boyidi. Ayniqsa, yakka cholg'ularda sozandalar ansambli jo'rligida mumtoz musiqa merosining yirik namunalari, maqom ashulalarining turli cholg'ulardagi ijrosi keng targ'ib etildi.

“Maqomlarni magnit tasmalariga, gramplastinkalarga yozishda ansambl faoliyatida maqom ijrochilik an'analari va mashhur ustozlar Hoji Abdulaziz Abdurasulov, Mulla To'ychi Toshmuhammedov, Levi Boboxonov, Mixail Tolmasov, Ibrohim Shoumarov, Gabriel Mullaqandov ijrochilik uslublaridan unumli foydalanildi. Ayniqsa, Shashmaqomning badiiy qiymatini ochib berish va uning yo'llarini o'zlashtirish borasida katta izlanishlar olib borildi”³⁷, deb yozadi professor R.Qosimov.

1972-yili konservatoriyada tashkil etilgan “Sharq musiqasi” kafedrasida (1992-yildan ushbu kafedra ikkiga bo'linib, “An'anaviy ijrochilik” va “Musiqiy sharqshunoslik” kafedralari deb nomlandi, 2016-yildan “An'anaviy xonandalik” 3-yo'nalish bo'lib ajralib chiqdi) har tomonlama savodxon sozanda va xonandalarni tarbiyalashda muhim omil bo'lib kelmoqda. Ushbu dargohda ilk bor ansambl ijrochiligi mashg'ulotlarini O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan san'at arbobi Faxridsin Sodiqov boshlagan. Dastlabki davrning o'zidayoq ustoz ansambl o'quv dasturidan joy olgan - Shashmaqom cholg'u yo'llarini Farg'ona-Toshkent ijro uslublariga amal qilgan holda yosh sozandalarga o'rgatgan. Ustozning ansambl ijrochiligida tahsinga sazovor bo'lgan uslublari hozirgi kunda shogirdlarining ish faoliyatlarida yaqqol sezilib turadi.

1980-yildan boshlab o'zbek milliy cholg'u ansamblariga qadimiy cholg'ularimizdan bo'lmish - ud va qonunlarning kiritilishi nafaqat jamoa tarkibini, balki ovoz tarovatini ham betakror tembrlar hisobiga boyitdi. Mazkur cholg'ularni o'rgatish va targ'ib qilish konservatoriyaning “An'anaviy ijrochilik” kafedrasida keng yo'lga qo'yildi.

Bugungi kunda ushbu kafedralar o'z ijodiy faoliyatlarini yuqori malakali maqom san'ati bilimdonlari, xalq hofizlari va xalq sozandalari bilimlariga tayanib

³⁷ Qosimov R. An'anaviy ijrochilik. T., 2007, 1-bet.

davom ettirmoqdalar. Bu esa o'z navbatida davr talabiga mos keladigan professional mutaxassislarni tayyorlashga qo'l keladi. Kafedralar professor-o'qituvchilari respublika oliy o'quv yurtlari akademik litsey va musiqa kollejlari hamda bolalar musiqa va san'at maktablarini yuqori malakali, mahoratli kadrlar bilan ta'minlab, milliy mumtoz musiqamizning rivojiga o'z hissalarini qo'shib kelmoqdalar.

Fahriddin Sodiqov nomidagi O'zbekiston davlat konservatoriyasi "An'anaviy cholg'u ijrochiligi" kafedrasi maqomchilar ansambli

Shuningdek, 1978-yilda dutorchi qizlar ansambli qaytadan tashkil etiladi. Ushbu jamoaga qator yillar davomida mohir sozanda, bastakor, O'zbekiston xalq artisti G'anijon Toshmatov rahbarlik qildi. Ansambl dasturi o'zbek xalq qo'shiqlari, yallalar va laparlardan iborat edi. Jamoa o'zining betakror konsert dasturlari bilan xalqning dilidan joy oldi. Shuningdek, davlat miqyosida o'tkaziladigan turli tadbir va bayramlarda faol ishtirok etdi. Hozirgi kunda dutorchi qizlar ansambli yangi tarkibda o'z faoliyatini davom ettirib, musiqa ixlosmandlarini xushnud etib kelmoqda.

G'anijon Toshmatov nomidagi dutorchi qizlar ansambli. 1978y.

Ayni paytda O'zbekiston davlat konservatoriyasi, akademik litsey va musiqa kollejlari, xattoki bolalar musiqa va san'at maktablarida ham an'anaviy ijrochilik

bo‘limlari va sinflari mavjud. Ushbu yo‘nalish bo‘yicha faoliyat olib borayotgan o‘qituvchilar buyuk bobokalonlarimizdan bizgacha etib kelgan bebaho milliy merosimizni yanada boyitib, uni yosh avlodga targ‘ib etib, milliy kuy va qo‘shiqlarimizni professional xalq musiqasidagi ijrochilik an‘analariga amal qilgan holda o‘rgatib kelmoqdalar. Ushbu yo‘nalish bo‘yicha Respublika miqyosida bir qator ko‘rik-tanlovlar olib borilmoqda. Bunday tadbirlarning o‘tkazilishi o‘quvchi va talabalarda o‘z kasbiga bo‘lgan qiziqishini yanada orttiradi.

O‘zbek xalq cholg‘ularida ijrochilik amaliyotining ikkinchi yo‘nalishi bu - yozma an‘anadagi akademik ijrochilikdir. Ushbu yo‘nalishda O‘zbekiston musiqa madaniyatida tizimida o‘z o‘rniga ega bo‘lgan hamda 80 yildan buyon samarali faoliyat olib borayotgan bir qator turli tarkiblardan tashkil topgan o‘zbek xalq cholg‘ulari orkestrlari mavjud. Ularning asosiy vazifasi O‘zbekiston kompozitorlarining turli janr va shakldagi asarlarini, kompozitorlar tomonidan qayta ishlangan o‘zbek xalq kuy-qo‘shiqlari hamda jahon durdona asarlarini ijro etishdan iboratdir.

O‘zbek davlat filarmoniyasi qoshidagi xalq cholg‘ulari orkestri. Dirijyor A.Petrosyans. 1938 y.

Ana shunday jamoalardan biri, 1938-yili O‘zbek davlat filarmoniyasi qoshida A.Petrosyans rahbarligida tashkil etilgan To‘xtasin Jalilov nomidagi davlat akademik xalq cholg‘ulari orkestridir³⁸. Ushbu orkestr nufuzli xalqaro musiqa festivallarida qatnashib o‘zbek musiqa san‘atini munosib namoyish etdi. “Kiev bahori”, “Sochi oqshomi”, “Belorussiya kuzi”, “Musiqali Sari-Arka”, “Sharq taronalari”, “Ostona Serper-2006” va boshqalar shular jumlasidandir.

Orkestr konsertlarida yakkaxonlardan: O‘zbekiston xalq artistlari: Saodat Qobulova, Vyacheslav Grinchenko, Farrux Zokirov, Muyassar Razzoqova, Nasiba Abdullaeva, O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan artist Avaz Rajabov, Nasiba Sattorova, Normumin Sultonov, Yunus Turaev, Bahrom Mavlonov, Dilorom

³⁸ T.Jalilov orkestri haqida ushbu darslikning 21- 22-darslarida batafsil ma’lumot berilgan.

Rahmatullaeva, Xalqaro ko'rik-tanlov g'olibi Ne'matilla Sinxabibi, shuningdek yakkanavozlardan: O'zbekiston san'at arbobi Ofeliya Yunusova, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artistlar Mirza Toirov, Shukirilla Ahmadjonovlar ishtirok etishgan.

Toshkent radioeshittirish qo'mitasi huzuridagi o'zbek xalq cholg'ulari orkestri. Dirijyor D.Zokirov. 1960y.

Shuningdek, Toshkent radioeshittirish qo'mitasi huzurida 1957 yilda Doni Zokirov (bosh dirijyor, Yunus Rajabiy badiiy rahbar) rahbarligida o'zbek xalq cholg'ulari orkestri³⁹ tashkil etildi. Ushbu jamoa kompozitorlardan: Muxtor Ashrafiy, Sulaymon Yudakov, Sobir Boboev, Mutal Burxonov, Sayfi Jalil, Fattox Nazarov, Boris Gienko, Sergey Varelas, Boris Zeydman, Hayri Izomov, Mardon Nasimov, Telman Hasanov, To'liqin Toshmatov, Mustafu Bafoev, Farhod Alimov, Habibulla Rahimovlarning asarlarini radio magnit tasmasiga yozishga muvassar bo'ldi.

Orkestr konsertlarida yakkaxonlar: O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artistlar Malohat Dadaboeva, Hadya Yusupova, Xurriyat Isronlova, Tursunboy Xusanov, Respublikada xizmat ko'rsatgan madaniyat xodimi Dehqonboy Xusanov, Valijon Abdullaev, Mahammadjon Qozoqboevlar, yakkanavozlardan: Respublikada xizmat ko'rsatgan artistlar: Tohir Rajabov, Qobiljon Usmonov, A.Xudoykulov (qashqar rubobi), Halimjon Jo'raev (nay) Qahramon Komilov, Shuhrat Yo'ldoshev (g'ijjak), Respublikada xizmat ko'rsatgan artist Abdusalom Mutalov, Respublikada xizmat ko'rsatgan madaniyat xodimi Fazilat Shukurova (chang) va M.Yunusov (dutor) ijrochilik mahoratlarini namoyish etib, san'at ixlosmandlari e'tiborini qozonganlar.

Shuningdek 1948 yilda Toshkent (hozirda O'zbekiston) davlat konservatoriyasi hamda Respublikamizdagi barcha musiqa va san'at kollejlari (hozirda musiqa kolleji va akademik litsey)da ham turli tarkibdagi ko'p ovozli ansambl va orkestrlar tashkil etila boshladi hamda o'quv jarayoniga keng joriy

³⁹ D.Zokirov orkestri haqida ushbu darslikning 25-26-darslarida hamda Doni Zokirov nomidagi davlat xalq cholg'ulari orkestri monografiyasida batafsil ma'lumot berilgan.

etildi. Hozirgi kunga qadar konservatoriyada “Xalq cholg‘ularida ijrochilik” kafedrasida katta, kichik va kamer tarkibidagi turli o‘quv orkestrlari faoliyat olib bormoqda. Talabalar dars jarayonida ko‘p ovozli ijrochilik ko‘nikmalarini egallash bilan birga yakkanavoz, jo‘rovoz va jo‘rnavoz sifatida ham o‘z malakalarini oshirmoqdalar. Quyida O‘zbekiston san‘at arbobi, professor F.Abdurahimova rahbarligidagi talabalar katta orkestrining dars jarayoni namoyon etilgan:

O‘zbekiston davlat konservatoriyasi talabalar katta orkestri. Dirijyor F.Abdurahimova.

Shuningdek ushbu o‘quv dargohida talabalar kichik orkestri ham o‘z faoliyatini olib bormoqda. Orkestr sozandolari katta tarkibdagi jamoa singari barcha vazifalarni sidqidildan ado etib kelmoqdalar. Ular faqatgina o‘quv jarayoni bilan chegaralanib qolmay, balki orkestr sinfida olgan bilimlarini o‘z konsert dasturlari bilan chiqishlari hamda turli tadbirlardagi ishtiroki orqali namoyon etishmoqda.

O‘zbekiston davlat konservatoriyasi talabalar kichik orkestri. Dirijyor Sh.Umarov.

Shuningdek, 1956-yilda A.Petrosyans rahbarligida, tajriba sifatida Toshkent (hozirda O‘zbekiston) davlat konservatoriyasi xalq cholg‘ulari kafedrasining yosh o‘qituvchilaridan dutor orkestri tuzildi. Orkestr tarkibi: dutor prima – 2, dutor

sekunda – 2, dutor alt – 3, dutor bas – 2 va dutor kontrabasdan iborat edi⁴⁰. Ushbu tarkibdan andaza olgan holda 1960-yilda Hamza (hozirda Uspenskiy nomidagi RIMAL) nomidagi musiqa bilim yurtida xalq cholgʻulari boʻlimida ham dutor orkestri tashkil etildi. Ushbu orkestrga Anvar Liviev rahbarlik qilgan.

Dutor orkestri faqatgina oʻquv jarayoni bilan chegaralanib qolmay, balki respublika miqyosida oʻtkaziladigan tadbirlar hamda turli tashkilotlarda konsert berib, oʻz ijro mahorati bilan tinglovchilar qalbini rom etgan. Bunday jamoalar hozirgi kunga qadar bolalar musiqa va sanʼat maktabi, akademik litsey va musiqa kollejlari hamda oliy oʻquv yurtlari oʻquv amaliyotida qoʻllanilmoqda.

Oʻsha davrda dutor orkestri bilan bir qatorda, prima rubobi, qashqar rubobi, afgʻon rubobi, dutor bas va dutor kontrabasdan iborat rubobchilar orkestri hamda dutorlar va ruboblar oilasidan tarkib topgan dutor-rubob orkestri ham tashkil etilgan. Bunday jamoalar hozirgi kunda ham bolalar musiqa va sanʼat maktablari, akademik litsey va musiqa kollejlari oʻquv jarayonida keng qoʻllanilmoqda. Chunki katta orkestrga nisbatan dutor va rubob orkestrlarini tuzish hamda ularni ijrochilik amaliyotiga jalb etish bir muncha qulaydir.

XX asarning 60-70-yillarida oʻzbek xalq cholgʻularida ijrochilik keng quloch yoydi. Orkestrlar nafaqat oʻquv dargohlarida, balki zavod, fabrika, kolxoz klublari va madaniyat saroylarida ham badiiy havaskorlik orkestrlari tashkil etildi. Jumladan, 1959- yilda “Krasnaya zarya” tikuv fabrikasi qoshida rubob orkestri, 1968-yilda Toshkent shahridagi 162-sonli umumtaʼlim maktabida R.Xodjaev tomonidan koʻp ovozli xalq cholgʻulari ansambli, xotin-qizlar pedagogika bilim yurtida 1965-yili konservatoriyaning V kurs talabasi Kimsanxon Rahmonova, 169-sonli umumtaʼlim maktabida B.Rahimjonov, 73-sonli oʻrta maktabda Arkadiy Yurgaev va Foruq Sodiqovlar havaskorlik dutor orkestrlarini tuzib, qizgʻin faoliyat olib bordilar. 1973-yilda Samarqand madaniyat saroyida F.Abdurahimova tomonidan xalq cholgʻulari orkestri tashkil etildi.

Shuni taʼkidlab oʻtish joizki, 1966-yili Oʻzbekiston xukumati tomonidan Respublikaning 20 ta oʻrta umumtaʼlim maktablariga xalq cholgʻulari orkestri komplekti tarqatildi. Bu komplektlar 56 cholgʻudan iborat boʻlib, dutor orkestri cholgʻulari bu komplektning asosini tashkil etgan⁴¹. Zero, cholgʻu tuzilish jihatdan oddiyligi, unda ijro etishga oʻrgatish osonligi, zarblarning rang-barangligi va chiroyli tembr boʻyoqlari oʻquvchi va talabalarni boshqa cholgʻularga nisbatan oʻziga koʻproq jalb etgan. Shu sababli ham dutor orkestri boshqa orkestrlarga nisbatan koʻproq tashkil etilgan. Yuqorida qayd etilgan jamoalar ham aynan shuning natijasida vujudga kelgan.

⁴⁰ Akmaljonova M. Dutor orkestri. - T., 2004, 8-bet.

⁴¹ Akmaljonova M. Dutor orkestri. - T., 2004, 8-bet.

O'zbekiston davlat konservatoriyasi "Sayqal" g'ijjakchilar orkestri. Dirijyor M.Toshmuhamedov.

1984-yilda O'zbekiston davlat konservatoriyasida "Xalq cholg'ularida ijrochilik" kafedrasida professori Murod Toshmuhamedov tashabbusi bilan g'ijjaklar oilasi asosida "Sayqal" nomli g'ijjakchilar orkestri tashkil etildi. Bu turdagi orkestr O'zbekiston musiqa madaniyatida o'z o'rnini va mavqeiga ega bo'lib, hozirgi kunga qadar o'z faoliyatini davom ettirib kelmoqda. Ushbu jamoa respublika miqyosida o'tkaziladigan turli tadbirlarda, Xalqaro va respublika ko'rik-tanlovlari hamda festivallarda faol ishtirok etib, orkestr ijrochiligi san'atining rivojiga o'z hissasini qo'shib kelmoqda.

1996-yili O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan madaniyat xodimi, professor Anvar Xakimovich Liviev maktabgacha ta'lim muassasalari uchun maxsus milliy musiqiy cholg'ular majmuasini yaratdilar. Shuningdek, majmua uchun o'quv qo'llanma ham yaratildi. Ushbu cholg'ular majmuasini ilk bor Uch tepa tumanidagi 217-sonli bolalar bog'chasi musiqa rahbari Venera Ro'zimetova amaliyotga joriy etdi. Bolajonlar 3-5 yoshidan boshlab nota orqali ijro etish ko'nikmasini egallashdi. Ular hozirgi kunga qadar O'zbekiston davlat konservatoriyasida Xalqaro miqyosda o'tkaziladigan "Navro'z sadolari" nomli festivalni o'z ijrolari orqali ochib berishadi.

A.Liviev g'oyasi asosida "Milliy cholg'u" IICHEL ustalari tomonidan maktabgacha ta'lim muassasalari uchun maxsus yasalgan musiqa cholg'ulari majmuasi (1996y. va 2000y.)

Toshkent shahar, Uchtepa tuman № 217-sonli maktabgacha ta'lim muassasi xalq cholg'ulari ko'p ovozli bolalar ansambli. Rahbar V.Ro'zmetova.

Shuningdek sozgarlik san'atida ham cholg'ularni yasash bo'yicha ikki yo'nalish mavjud. Lekin hozirgi kundagi cholg'ular ikkala yo'nalishda ham birdek qo'llaniladi. Aan'anaviy ijrochilikda cholg'ular oilasidan fydalanilmaydi, changning tepkisiz turi qo'llaniladi, g'ijjakning kamoni esa tepadan emas pastdan ushlanadi. Faqatgina dutor va tanbur o'zining an'anaviy ko'rinishi bilan ajralib turadi.

10-MA'RUZA: O'ZBEKISTONDA XALQ CHOLG'ULARI ORKESTRI – IJROCHILIKNING YANGI SHAKLI

O'zbekistonda professional kompozitorlik ijodiyotining paydo bo'lishi o'zbek xalq cholg'ularida avval mavjud bo'lmagan yangi, ya'ni an'anaviy ijrochilikdan farqli o'laroq, nota yozuvi orqali ijro etish yo'nalishining paydo bo'lishiga turtki bo'ldi. Bu o'z navbatida Respublikamizda musiqa amaliyotida qo'llanilayotgan cholg'ularni zamonaviy ijrochilik talab darajasiga moslashtirish, ya'ni modernizatsiyalashtirish va ularning asosida orkestr tarkibini tashkil etuvchi cholg'ular oilalarining yaratilish jarayoni natijasida vujudga keldi.

1943 yili ilmiy-tadqiqot eksperimental laboratoriyasining tashkil etilishi o'zbek xalq cholg'ularida ijrochilik imkoniyatlarini kengaytirish borasida asosiy vazifalardan biri bo'lmish – butun dunyoda qabul qilingan umummaqbul nota tizimi orqali kompozitorlik ijodiyotini ijro etish uchun – o'zbek xalq cholg'ulari amaliyotiga 12 bosqichli teng temperatsiyalashtirilgan tovushqatorni joriy etdi. Bu ushbu yo'nalishdagi eng asosiy imkoniyatlardan biri bo'ldi⁴². O'zbekistonda xalq cholg'ulari orkestri taniqli musiqa targ'ibotchisi, rus xalq cholg'ulari orkestrining tashkilotchisi Vasiliy Andreev ish tajribasiga tayangan holda tashkil etildi.

⁴² Ливиев А. Исполнительская культура народных музыкальных инструментов в Республике Узбекистан. Т., 2010, 13-бет.

O'zbek xalq cholg'ulari orkestrlarining paydo bo'lish manbai turli-tuman bo'lib, ulardan asosiysi "unison orkestr" deb nomlanuvchi katta milliy cholg'u ansambllari⁴³ va evropacha turdagi harbiy-damli orkestrlar edi. Xalq cholg'ularining ijrochilik texnikasi va xalq musiqasi faoliyati haqida juda kam tarixiy ma'lumotlar saqlanib qolgan. Afsuski musiqiy arxeologik tarixiy ma'lumotlar o'tmish ijrochilik san'atining ijodiy jarayonini aniq yoritib bera olmaydi.

Jamoa bo'lib ijro etishning yangi shakli bo'lgan - xalq cholg'ulari orkestri, nafaqat O'zbekistonda, balki Markaziy Osiyo va Kavkaz orti respublikalari musiqa madaniyati rivojining o'ziga xos chuqur badiiy-tarixiy ildizga ega bo'lgan ma'lum davri bo'ldi. O'tgan asrning 30-yillarida Qozog'iston, Tojikiston, Turkmaniston, keyinchalik Qirg'iziston va Qoraqalpog'istonda professional xalq cholg'ulari orkestrlari tashkil etildi.

XX asr boshlarida O'zbekiston musiqa ijodiyotining ko'p ovozli ijrochilikka faol kirib borishi, yangi shakllarning rivojlanishiga hamda Sharq va G'arb o'rtasidagi yangi o'zaro munosabatlarning paydo bo'lishiga turtki bo'ldi. Bularning barchasi o'z navbatida kutilmagan ezgu natijalarning yuzaga kelishiga, shu jumladan o'zbek xalq cholg'ulari orkestrlarining shakllanishiga olib keldi. Ko'p sonli orkestrlar, shu jumladan o'zbek xalq cholg'ulari orkestrlari ham yangi ommaviy musiqa san'ati shaklini o'zida namoyon etdi.

XX asrning 20-yillaridagi o'zbek musiqa madaniyati misli ko'rilmagan darajada rang-barangligi bilan ajralib turardi. Ushbu jarayonda yangi davr musiqasini to'xtovsiz targ'ib etuvchi fidoiylarning o'rni beqiyos edi. Ularning tashabbusi bilan madaniyatning ayrim unsurlarining o'ta harakatchan va o'zgaruvchanligi namoyon bo'ldi. Professionallik jihatdan etuk bo'lmasa-da, o'sha davrdagi orkestrlar ijrosi ommaviy-tashviqotchilikka oid san'at sifatida, musiqiy-jamoatchilik va o'ziga nisbatan katta qiziqish uyg'otadigan, yangilikka intiluvchi yoshlarni ko'proq o'ziga jalb etdi. Badiiy jarayonning ajralmas qismi sifatida ular turli madaniyatlar o'rtasida tengsiz darajada axborot almashuv ramzi bo'lib xizmat qildi.

O'zbekistonda jamoaviy ijrochilikning yangi shakli bo'lgan o'zbek xalq cholg'ulari orkestrining shakllanishi 30-yillarning o'rtalariga to'g'ri keladi. Ushbu davrda O'zbekiston musiqa madaniyati har tomonlama rivojlanadi. Respublikamiz poytaxti va viloyatlarida musiqali drama teatrlari o'z faoliyatlarini boshlaydi. 1936-yilda Markaziy Osiyoda yagona bo'lgan birinchi musiqa oliy o'quv yurti, ya'ni Toshkent konservatoriyasi ochiladi. Musiqa san'ati yutuqlarini keng targ'ib etish maqsadida, 1936-yilda O'zbek davlat filarmoniyasi tashkil etilib, uning

⁴³ Кароматов Ф. Узбекская инструментальная музыка (наследие). Т., 1972, 234-б. (дис. 26-б.)

qoshida o'sha paytlarda "sexlar" (orkestr, xor, balet) deb nomlanuvchi turli ijodiy jamoalar tuziladi.

O'zbekistonda 30-yillarning oxirida katta cholg'u jamoalarining ikki yo'nalishi aniqlandi. Birinchisi etnografik orkestr bo'lib unga T.Jalilov rahbar etib tayinlandi. Ikkinchisi "notali", ya'ni nota orqali ijro etadigan xalq cholg'ulari orkestri edi. Ushbu jamoada N.Mironov boshlagan ish A.Petrosyans tomonidan davom ettirildi. Shu tariqa jamoalar o'z ijodiy faoliyatini boshladilar.

Shundan keyingina ko'p ovozli yozma uslubga tayangan o'zbek xalq cholg'ulari orkestrini tuzish fikri ilgari surilgan edi. Shu tariqa jamoaviy ijrochilikning bir ovozlilik (unison) uslubidan ko'p ovozlilikka o'tish harakatlari boshlab yuboriladi. Bu o'rinda eng avvalo yangi turda shakillantirilayotgan orkestr jamoasi maqsadlariga mos bo'lgan cholg'ularga ehtiyoj sezila boshlaydi. Aniqroq aytganda, turli ovoz balandligiga ega torli-mizrobli, torli-chertma va torli-kamonli cholg'ular oilasini yaratish zarurati yuzaga kelgan edi. Xullas, shu paytdan e'tiboran o'zbek xalq cholg'ularini yangi talablar kesimida modernizatsiyalashtirish sa'yi-harakatlari boahlanadi va bu ishga mutaxassislar jamoasi jalb etiladi.

Ansambl jamoasini orkestrga aylantirish uchun eng avvalo soz masalasini hal etish lozim edi. Chunki orkestr tuzish uchun birinchi galda barcha cholg'ularni bir umumiy soz tizimiga bo'ysindirish zarur edi. Shuningdek, xalq cholg'ularni orkestr xususiyati talablaridan kelib chiqqan holda cholg'ularni zamonaviy talab darajasiga moslashtirish, ya'ni modernizatsiyalashtirish va ularning oilaviy turlarini yaratish masalasi ko'ndalang turardi. Bularning barchasi esa orkestrda mavjud cholg'u garuhlarining muvozanatini muvofiqlashtirishga qaratilgan edi. An'anaga ko'ra, orkestr tarkibida ikkita teng guruhlar, ya'ni torli-kamonli va torli-mizrobli cholg'ular oilasiga mansub garuhlar bo'lishi taqozo etiladi. Ular sozlarning diapazon kengligini va mutanosibligini ta'minlashi lozim. Aks holda ko'p ovozlilik sifatiga erishish mushkuldir. Bu borada eng avvalo cholg'ularni modernizatsiyalashtirish lozim edi. Ushbu muammo nafaqat ustalarni, balki xonanda va sozandalarni ham ijodiy yondashishlariga undadi.

Bunga xalq cholg'ularida yangi an'ana, ya'ni qabul qilingan nota yozuvi asosida ijro etishni o'rgatish tizimining joriy etilishi hamda 30-yillarda shakllangan orkestr ijrochiligi sabab bo'ldi. Shu tufayli davr talabi va hayot taqozosi bilan 1920-yillarning oxiri va 1930-yillarning boshlarida Sh.Shoumarov, M.Xarratov, R.Isaboyev va U.Zufarovlar cholg'ularni modernizatsiyalashtirish yo'lida ilk tajribalar o'tkazgan edilar. Ular asosan cholg'u diapazonini kengaytirish uchun dutor va tanbur dastalariga qo'shimcha xas-pardalar o'rnatib, ovozni kuchaytirish va yo'g'on ovozga ega bo'lish uchun cholg'ularning kosasi va dastasini

kattalashtiradilar. M.Xarratov esa changing nisbatan to'liqroq va kengroq tovushqatorga ega bo'lgan namunasini yasaydi.

1934-yilda Toshkentdagi San'atshunoslik ilmiy-tadqiqot instituti qoshida tajriba ustaxonasi ochiladi va qisqa vaqt ichida Sh.Shoumarov va U.Zufarovlar samarali natijalarni qo'lga kiriyadilar. Ular g'ijjakning yangi oilayiv guruhini, ya'ni, ikkita kichik, ikkita o'rta va bitta kata turini yaratadilar. Bunda g'ijjakning dastasi skripka dastasiga o'xshash holda yassi qilib ishlanadi. Bu esa uning ovoz tarovati va ijro texnikasiga ma'lum darajada qulaylik yaratadi. Shuningdek, ustalar yaxshi jaranglaydigan ikkita rubob hamda ikkita hog'ora turlarini yaratishda muyassar bo'ladilar.

Avvallari cholg'ular xalq ustalari tomonidan buyurtma bergan sozandaning gavda tuzilishidan kelib chiqqan holda hech qanday chizmasiz yasalardi⁴⁴. Ular faqatgina cholg'u shakli va unga ishlanadigan bezaklarni qog'ozga tushirishgan xolos⁴⁵. Shunga qaramay Usta Usmon Zufarovning erkaklar uchun mo'ljallab yasagan № 21-sonli an'anaviy dutori hozirgi kunda ham zamonaviy ijrochilik amaliyoti talablariga to'liq javob berib, sozgar ustalar uchun etalon-namuna sifatida xizmat qilmoqda.

Keyinchlik cholg'ularning o'n ikki bosqichdan iborat xromatik tovushqatorli (teng temperatsiyalashtirilgan) turlarini va ularning oilasini yaratish masalasi tug'iladi. Chunki o'zbek xalq kuy va qo'shiqlarini ijro etish uchun mo'ljallangan milliy cholg'ularda professional kompozitorlar yaratgan asarlarni ijro etish imkoni mavjud emas edi. Aniqroq aytganda, o'zbek xalq cholg'ularidan ko'p ovozli orkestr tuzish va turli millatga mansub bo'lgan asarlarni ijro etish uchun bu cholg'ularda temperatsiyalashgan jihatlar yetishmas edi. Shu tufayli bir xil o'lchov va bir xil tovushqatorga ega bo'lgan cholg'ular va ularning oilasini yaratish masalasi davr talabiga aylangan edi.

Bu masalani 1930-yillarning o'rtalaridan boshlab O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan san'at arbobi, professor, cholg'ushunos olim A.Petrosyans rahbarligi ostida usta-konstruktorlar S.Didenko, V.Romanchenko va A.Kevxoyanslar amalga oshira boshlaydilar. Ular har bir cholg'uning chizmalarini yaratadilar va shu chizmalar asosida cholg'ular yasashni boshlab beradilar.

Natijada 1938 yilning noyabr oyida, yuqorida qayd etilgan orkestr asosida o'n ikki bosqichli teng temperatsiyalashtirilgan hamda nota orqali ijro etadigan orkestr tashkil topdi. Orkestrning badiiy rahbari va bosh dirijyori etib O'zbekiston san'at arbobi, Davlat mukofotini sovrindori, Qoraqalpog'istonda xizmat ko'rsatgan

⁴⁴ Usta Usmon Zufarovning shu tarzda bolalar, ayollar va erkaklar uchun maxsus yasagan uch xil o'lchovdagi dutorlari laboratoriya qoshidagi "Davlat noyob ilmiy ob'ekti"da saqlanmoqda.

⁴⁵ Usta Usmon Zufarovning han ana shunday chizmalari katta o'g'illari To'xtamurod Zufarovning shaxsiy uy arxivida saqlanmoqda.

madaniyat xodimi, professor Ashot Ivanovich Petrosyans tayinlanadi. Ko'p vaqt o'tmay orkestr jamoasi Ikkinchi jahon urushi tufayli o'z faoliyati vaqtincha to'xtatishga majbur bo'ladi. Qanchadan-qancha qiyinchiliklar bo'lishiga qaramay, orkestr 1943 yildayoq yana o'z faoliyatini tiklaydi.

1943-yili ilmiy-tadqiqot eksperimental (tajriba) laboratoriyasi tashkil etiladi va yuqorida nomlari tilga olingan ustalar bilan bir qatorda usta U.Zufarov, T.Maxmudov va Z.Sodiqovlar ham bu ishga jalb etiladilar. Asta-sekin laboratoriyaga sozgarlik san'atiga qiziqqan X.Muhiddinov, A.Abdug'ofurov va M.Turdiyev kabi yoshlar ham shogird bo'lib ishga kirishadi. Shu tariqa ustalar safi kengayishi munosabati bilan orkestr tuzish uchun zarur bo'lgan barcha cholg'ular oilasi yaratiladi.

1965 yili Toshkent shahrida musiqiy sozlarini ko'plab miqdorda o'quv jarayoni uchun etkazib berish maqsadida Milliy musiqiy chilg'ular tajriba fabrikasi ish boshlaydi. Fabrikaga laboratoriya ustalari tomonidan yasalgan barcha cholg'ulardan etalon sifatida bir nusxadan (chizmalari bilan birga) namuna olib kelinadi. Fabrika ustalari ham o'z navbatida har bir cholg'udan bir donadan yasab, laboratoriyaga sifatini amaliyotda sinab ko'rish uchun taqdim etadilar. Laboratoriya usta-konstruktorlari yasalgan cholg'ularni chizmalar bilan solishtirib ko'rib, ularning sifati va ijrochilik imkoniyatlari davr talabiga to'liq javob bergan holdagina ko'plab (konveyr usulida) miqdorda ishlab chiqarishga ruxsat berilardi.

Shuning uchun ham laboratoriya nazorati ostida fabrikada ishlab chiqarilgan ilk cholg'ular estetik jihatdan bezaklarga boy bo'lmasada, tembri, ovoz tarovati va ijro imkoniyati bo'yicha buyurtma orqali yasalgan cholg'ulardan qolishmas edi. Keyinchalik, fabrika laboratoriya bilan o'z hamkorligini to'xtatib qo'yganidan so'ng, ularning ish sifati pasayib, natijada inqirozga uchraydi.

Orkestrga modernizatsiyalashtirilgan cholg'ularning kiritilishi jamoaning unison, ya'ni bir ovozlilikdan ko'p ovozlilikka o'tishdagi birinchi qadamlari edi. O'sha davrda orkestr oldida turgan dolzarb masalalardan biri - bu ijro repertuarini yaratishdan iborat edi. Kompozitorlar: B.Gienko, X.Izomov, M.Nasimov, S.Jalil, S.Hayitboev, F.Nazarov, I.Hamroev va boshqalar o'zbek xalq kuylarini qayta ishlash, qardosh xalqlar kuy-qo'shiqlarini orkestrga moslashtirishga hamda kichik shakldagi asarlarni yozishga kirishdilar.

O'sha davrda orkestrning ijrochilik vazifalari quyidagilardan iborat edi:

- bir ovozli (unison) ijrodan asta-sekin ko'p ovozli ijroga o'tish;
- kuy ohangini guruhlar bilan jo'r bo'lib chalish orqali murakkab bo'lmagan va qayta ishlangan, ya'ni orkestr uchun moslashtirilgan asarlarga murojaat qilish;
- kichik hajmdagi asarlarni hamda turli janrdagi syuita, poema, fantaziya va rapsodiyalarni ijro etish;

- ko‘p ovozli asarlarni ijro etish mahoratini egallash, yakka va jo‘rnavezlikni his etgan holda chalish;
- asarlarni kuy tuzulishiga, jumlasiga, zarblar bir xilligi va rang-barang unsurlariga e‘tibor bergan holda ijro etish.

Tabiiyki, orkestr tashkil etilgandan keyin bir qator ijodiy muammolar yuzaga keladi. Bularning ichida eng asosiysi yangi turdagi, ya‘ni nota yozuvi orqali ijro etadigan sozandalarni tayyorlashdan iborat edi. Bu jarayonga o‘zbek musiqachilari tezda kirisha olmadilar, chunki ularda musiqa savodi va professional daraja etishmas edi. Yangi cholg‘u ijrochiligi madaniyatini egallash, ko‘p ovozli ijroni o‘zlashtirish uchun asosan musiqa ma‘lumotiga ega bo‘lish lozim edi. Shuning uchun o‘sha davrdagi asosiy muammolardan biri orkestr ijrochilarining musiqiy nazariy va amaliy savodini o‘stirishdan iborat bo‘lgan.

Shu bois, asarlarni nota orqali ijro etish uchun juda katta savodxonlik ishlarini olib borish davr talabiga aylandi. Ushbu ishni amalga oshirish uchun kompozitor G‘.Qodirov (Toshkent radioeshittirish qo‘mitasi huzuridagi xalq cholg‘ulari orkestriga), taniqli musiqa arbobi N.Mironov, pianinochi A.Podgorniy va yosh kompozitor Mutal Burxonovlar (o‘zbek davlat filarmoniyasi qoshidagi xalq cholg‘ulari orkestriga) jalb etildi. Ular haftasiga uch marotaba orkestr ijrochilariga nota savodini va nota orqali ijro etish qoidalarini o‘rgatishga kirishdi⁴⁶. Shu tariqa orkestr jamoasi asarlarni nota orqali ijro etish va ularni boshqarib boradigan dirijornini qo‘l harakatiga e‘tibor berish ko‘nikmalarini egallay boshlaydi.

O‘zbek xalq cholg‘ulari orkestrining sharllanib borishi bilan birga ijro etiladigan asarlar ham reja asosida tanlana boshlandi. Repertuar tinglovchilarning ehtiyoji va qabul qilish idroki hamda jamoaning ijrochilik imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda, jamoaga tanish bo‘lgan xalq kuylaridan tanlangan. Ammo bu jamoani, ko‘rinishi va cholg‘ularning xilma-xilligidan qat’iy nazar, rosmiyan orkestr deb bo‘lmasdi, chunki u ko‘proq tarkibi kengaytirilgan ansamblga o‘xshardi. Uni yagona bir organizmga, ya‘ni tarkibidagi cholg‘ularning tovushqatorini bir xillashtirish natijasida musiqiy-estetik yo‘nalishga ega bo‘lgan yangi turdagi professional jamoaga aylantirish xarur edi.

Shu tariqa o‘zbek davlat filarmoniyasi hamda Toshkent radioeshittirish qo‘mitasi huzurida xalq cholg‘ulari orkestrlari tashkil etildi. Ularning rivojlanish tarixida o‘zbek xalq cholg‘ularida orkestr ijrochiligining shakllanishidagi qiyinchiliklar o‘z aksini topgan. 1940-yillarning boshlarida orkestr – ijrochilikning yangi shakli sifatida shakllana boshlaydi va asta-sekin konsert ijrochiligi me‘yoriga yaqinlashib boradi.

⁴⁶ Muallifning kompozitor X.Izomov bilan 1996-yil 25-aprelda bo‘lgan suhbatidan yozib olingan.

Aynan shu davrga kelib o'zbek xalq cholg'ulari orkestri ijrochiligi to'la shakllangan edi. Amaliyotda musiqa ijrochiligi mezoniga ta'sir eta oladigan professional va o'ziga xos ijro uslublari joriy etila boshlaydi. Butun jamoani mukammal ijroga jalb etish bilan birga o'z maqsadi sari yo'naltira oladigan dirijyorning ham vazifasi oydinlashadi. Asosiy muammo - orkestr ijrochilarining badiiy didini o'stirish va ularda ko'p ovozli musiqani tushunib talqin eta olish ko'nikmalarini shakllantirishdan iborat edi.

Sozandalarni nota orqali chalishga o'rgatishdek murakkab jarayonga erishish natijasida tinglovchilar muammosi ham yuzaga keladi. Chunki asrlar davomida bir ovozli ijroni tinglab kelgan tinglovchilarni ko'p ovozli musiqani qabul qilishga jalb etishning o'zi murakkab masalalardan biri bo'lgan. Tinglovchilar yangi yo'nalishdagi ijroni tinglab hamda qabul qilishlari uchun juda ko'p vaqt talab qilingan. Ko'p ovozli musiqani tinglash ko'nikmasini hosil etishda esa o'zbek xalq cholg'ulari orkestrida o'zbek xalq kuylarini ijro etish amaliyoti katta ahamiyat kasb etgan. Aynan shu cholg'ular bir ovozli va ko'p ovozli musiqa o'rtasida ko'prik vazifasini bajargan va keng omma tinglovchilarini yangi turdagi ko'p ovozli musiqani qabul qilishlariga katta yordam bergan.

Ushbu bosqichning ilk jarayonida kompozitorlar D.Zokirov, X.Izomov, B.Gienko, S.Jalil, F.Nazarov, S.Xayitboev va I.Hamroevlar o'zbek xalq kuy va qo'shiqlarini qayta ishlaganlar va orkestr uchun moslashtirganlar hamda jamoaning ijrochilik imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda o'zlarining maxsus asarlarini yoza boshlaganlar. Kompozitorlar asosiy e'tiborni vertikal yo'nalishga emas, balki gorizontal yo'nalishga qaratganlar.

Chunki bu ijrochilarga bir ovozlilikdan ko'p ovozlilikka o'tishida engillik yaratgan. Ular o'z partituralarida xalq kuylariga murojaat qilar ekanlar, asarda mavjud bo'lgan ko'p ovozlilikka xos unsurlarni qidirib topar, bir cholg'u guruhining kuy ohangini ijro etishga undasa, ikkinchisiga jo'rnavoz tovushlarni cho'zib turishni buyurar, qolganlarini esa dutor cholg'usida ko'p uchraydigan kvarta-kvinta oralig'idagi intervallarni garmonik, ya'ni bir paytda ijro etishga jalb etardi.

Aynan bu ko'rinish o'zbek xalq kuy va qo'shiqlarida uchraydigan ko'p ovozlilik unsurlaridan biri bo'lib, o'z o'rnida ijrochilar uchun muayyan qulayliklar yaratgan. Izlanishlar natijasida avvalo o'zbek xalq kuylarini ko'p ovozda ohangdosh tovushlar bilan to'ldirib, musiqiy ifodaliligini boyitsa, ikkinchi tomondan - o'zbek sozanda va ijrochilarini ko'p ovozli musiqani ijro etish mahoratini egallash va yangicha fikrlashga chorlaydi.

11-MA'RUZA: T.JALILOV NOMIDAGI DAVLAT AKADEMIK XALQ CHOLG'ULARI ORKESTRI FAOLIYATI

O'zbek davlat filarmoniyasi qoshidagi xalq cholg'ulari orkestri. Diridyor A.Petrosyans

1938-yilda o'zbek davlat filarmoniyasi qoshida nota orqali ijro etadigan o'zbek xalq cholg'ulari orkestri tashkil etiladi. Ushbu orkestrga taniqli cholg'ushunos va mahoratli dirijyor Ashot Petrosyans rahbar etib tayinlanadi. U Nikolay Mironov g'oyasini ilmiy asoslangon holda davom ettiradi. Faoliyatining birinchi kunidan boshlab A.Petrosyans asosiy e'tiborni soz masalasiga qaratadi, natijada barcha cholg'ular modernizatsiyalashtiriladi. So'ngra orkestr tarkibini shakllantirish hamda ushbu jamoa uchun repertuar yaratish ustida ishlaydi.

30-yillarning oxiri, aniqrog'i 1939-yilda o'sha davr uchun namunali bo'lgan, o'zbek xalq cholg'ulari (modernizatsiyalashtirilgan va yangitdan yaratilgan cholg'ular asosida) orkestrining tarkibi aniqlanadi. Uning asosini g'ijjaklar oilasi (g'ijjak I-II, alt, bas va kontrabaslar) tashkil etgan. Torli-chertma cholg'ular guruhi: prima-rubobi, qashqar va afg'on ruboblari hamda torni o'z ichiga qamrab olgan. Damlilar: modernizatsiyalashtirilmagan nay va qo'shneydan, zarblilar - doyradan iborat edi. Bulardan tashqari simfonik orkestrning mis damlilaridan - truba, voltorna va trombonlar ba'zi bir partituralarda 50-yillargacha qo'llanilgan. Cholg'ular oilasining yaratilishi ko'p ovozli ijrochilik imkoniyatlarini kengaytirdi.

Orkestrning sayyor konsertlari juda erta boshlandi. U umumta'lim maktablari, zavod va fabrikalarda, kolxoz va sovxozlarda konsert beradi. 1940-yilda orkestrning respublika bo'ylab birinchi katta konserti bo'lib o'tgan. Ular Qo'qon, Marg'ilon, Namangan va boshqa shaharlarda chiqishlar qilgan. Ushbu konsertlarning ba'zi birlari haqida tomoshabinlar ko'chalarda yopishtiriladigan afishalar orqali emas, balki eskicha urf-odat bo'yicha karnaychilar orqali ogohtirilgan⁴⁷.

⁴⁷ Вызго Т, Петросянц А. Узбекский оркестр народных инструментов. Т., 1962, с.50

1941-yilning bahorida orkestr ikki hafta davomida Kattaqo'rg'on suv omborining qurilishida bo'lib, bir necha konsert dasturlarini namoyish etadi. Shu bilan birga kanal ochilishiga bag'ishlangan tadbirda ham ishtirok etadi. O'sha paytdagi qiyinchiliklar – bu orkestrni kadrlar hamda cholg'ular tarkibi bo'yicha shakllantirishdan iborat edi. Dastur ham yo'q edi, u ham orkestr bilan birgalikda yaratildi.

Faoliyatining birinchi yillarida orkestr repertuari asosan xalq kuylaridan iborat edi. Ayniqsa mashhur o'zbek xalq kuylari "Qashqarcha" va "Usmoniya" tomoshabinlar tomonidan sevib tinglangan. Shuningdek konsertlarda turli xalq kuylari, jumladan, tojikcha "Aspanjoyiman", ukraincha "Reve ta stogne Dnpr shirokiy", gruzincha "Suliko"lar ijro etilardi. Orkestr dasturiga ushbu jamoa uchun 1937-yilda N.Mironov tomonidan yozilgan ayrim partituralar ham kiritilgan. Ular orkestr uchun moslashtirilgan I.Shtrausning "Persidskiy marsh" va qayta ishlangan xalq kuylari "Ulparivash" hamda "Segoh"dan iborat edi.

Diqqatga sazovor tomoni shundaki, o'sha davrda jamoada ishlaydigan sozandalar ham orkestr uchun xalq kuy-qo'shiqlarini qayta ishlay boshlaydi. O'zbek xalq cholg'ulari orkestri uchun ana shunday namunali qayta ishlangan asarlardan biri orkestr g'ijjakchisi S.Gabrielyan tomonidan amalga oshirilgan "Roq Qashqarcha" va S.Aliev qayta ishlagan "Gulyor" asarlaridir. Ilk qayta ishlangan asarlarning xarakterli xususiyatlardan biri - bu tovushlarni qaytarish orqali garmoniya hosil qilishdan iborat edi. Kuy o'zgartirilmagan holda saqlanardi, polifonik usullar mavjud emas edi. Bunday holatda qayta ishlangan asarlar xuddi orkestr uchun cholg'ulashtirilganga o'xshardi, ba'zi bir joylarda akkord tovushlari qo'llanilardi.

"Roq Qashqarcha" S.Gabrielyan tomonidan o'zbek xalq cholg'ulari orkestri uchun jamoa aynan unison ijrodan ko'p ovozli ijroga o'tish davrida qayta ishlangan edi. Ushbu partiturada orkestr tovushlari asosan bir-birini takrorlaydi, lekin takrorlanishda fon va asosiy kuy bo'rttirib ko'rsatilgan:

Tempo di Marcia

The musical score is written for a multi-instrument ensemble. The staves are labeled as follows from top to bottom: R. prima, Q. Rub, A. Rub, D. prm, D. alt, D. Bass, and D.K.B. The key signature has one sharp (F#) and the time signature is common time (C). The tempo is indicated as 'Tempo di Marcia'. The score begins with a forte (ff) dynamic for the first three staves. The notation includes various rhythmic patterns, including eighth and sixteenth notes, and rests. There are dynamic markings such as 'p' (piano) and 'ff' (fortissimo) throughout the piece. The score is a single system, likely representing a short excerpt from the full work.

Birinchi g'ijjaklar odatga ko'ra asosiy kuyni ijro etadi, bas va kontrabaslar esa jo'rnavozlik vazifasini bajaradi. Kuyni qayta ishlashdan asosiy maqsad orkestr sozandalarini ansambl bo'lib, bir vaqtda aniq, tekis va intonatsiya jihatdan toza ijro etishga o'rgatish edi. Bundan tashqari "Roq Qashqarcha" ritmik jihatdan ham boy ijro imkoniyatlarga ega. Shuningdek ushbu asar ritmik tuzilishlarning ko'pligini hamda jo'shqin ufor usullarini namoyon etadi:

The image displays a musical score for the piece "Roq Qashqarcha". It consists of two systems of staves, each containing eight parts: R. prima, Q. Rub, A. Rub, D. prm, D. sek, D. alt, D. Bass, and D. K. B. The notation is written in a standard musical staff with a key signature of one flat and a time signature of 2/4. The first system shows the initial six measures, and the second system shows the next six measures. The score includes various rhythmic patterns, rests, and dynamic markings, illustrating the complex and rhythmic nature of the piece.

"Roq Qashqarcha" kuyi dirijyor oldiga orkestr ijrosida bir xil dinamikaga erishish va asar mazmunini yorituvchi raqsona xarakterni ifodalash kabi vazifalarni qo'yadi. Asar muallifining samarali urinishi - bu bir ovozli milliy musiqani ko'p ovozli ifoda vositalari bilan umumlashtirishdan iboratdir. Ushbu asar badiiy estetik jihatdan tarixiy ahamiyatga ega. Chunki O'zbekistonda ko'p ovozli orkestrlarning shakllanishida u ilk qadam hisoblanadi.

S.Aliev tomonidan uyg'ur xalq kuyi "Gulyor" quyidagi tarkib uchun qayta ishlangan: nay pikkolo, nay I-II, surnay I-II, qo'shnay, chang I-II, prima rubobi, qashqar rubobi, afg'on rubobi, dutorlar beshligi (prima, sekunda, alt, bas, kontrabas), nog'ora, doyra va g'ijjaklar beshligi (g'ijjak I-II, alt, bas, kontrabas). Diqqatga sazovor tomoni shundaki, S.Aliev asar boshida prima, sekunda va alt dutorlarni qo'llamaydi, asarning o'rta qismida esa butun orkestr tarkibini jalb etadi. Ehtimol, muallif bunday cholg'ulashtirish orqali uyg'ur xalq kuylarining o'ziga xos xususiyatlarini, ijrochilik an'anasini bo'rttirib ko'rsatmoqchi bo'lgandir, balki

bu uning fakturani rang-barang tarzda namoyish qilish uchun amalga oshirgan fantaziyasidir.

Asar shakl jihatdan keng ko‘lamli bo‘lishiga qaramay, faktura esa yorqin ishlangan. Partiturada unison ijro xususiyatlari original tarzda amalga oshirilgan, kuy rivoji esa gorizontal yo‘nalishga asoslangan. Unda unison ijro orkestr tarkibi orqali talqin etilganday tuyuladi. Shu sababdan unison va pedal tizimi solosi, kuchli hissani ta’kidlovchi ayrim tovushlar alohida ko‘rsatilgan. Nafis dinamik bo‘yoqlar va zarblar cholg‘ulashtirishda kuy yo‘nalishining ravonligini ta’kidlaydi:

Moderato

Ayniqsa orkestr uchun asosiy mavzuni uyg‘ur xalq musiqasiga xos bo‘lgan murakkab ritmik shakllarda unison tarzda ijro etish qiyinchilik tug‘dirardi. Ushbu qiyinchiliklarni engish uchun har bir cholg‘u guruhi o‘z partiyalarini alohida o‘rganib, so‘ngra birgalikda ijro etishi lozim. Notasiz ijro etgan sozandalar uchun nota orqali ijro etishga o‘tishi nihoyatda murakkab edi. Kuyning mashhurligiga qaramay sozandalar uchun dirijyor izidan borishi juda qiyin edi.

“Gulyor” partiturasida kuy yo‘nalishining turli cholg‘ular guruhi o‘rtasida taqsimlanishi, vaqt-vaqti bilan pauza qilib, asosiy mavzudan chetga chiqib, ikkinchi darajali vazifani bajarishi va yana orkestr ish maromiga kirishi kuzatiladi. Ijro uchun yagona dinamikani talab etuvchi *tutti*, usul sezgisi, sur‘at va zarblarni bir xil xis etish qiyinchilik tug‘dirardi.

Asarning o‘rta qismida har bir cholg‘u guruhining tembrini alohida bo‘rttirib hamda ularning turli birikmalarini aniq ko‘rsatish lozim. “Gulyor” asarining 3-qismi ijrochilik jihatdan eng murakkabi hisoblanadi. Bu erda torli-chertma cholg‘ular jo‘navozlik vazifasini, torli-kamonli cholg‘ular esa bir cholg‘u guruhidan ikkinchi cholg‘u guruhiga o‘tadigan kuy yo‘nalishini ijro etadi:

Allegro

Unison ijroning xususiyatlari har bir cholg‘u ijrosidagi badihago‘ylik, ya’ni improvizatsiya orqali namoyon bo‘ladi. Orkestr fakturasi murakkab- lashadi, kuy, jo‘navozlik, bas tovushlari va doira usullaridan tarkib topgan 4 ta yo‘nalish paydo

bo‘ladi va bu ijrochilar uchun ma’lum qiyinchiliklarni vujudga keltiradi. Chunki ularning eshitish qobiliyati birdaniga 4 ta har xil tovush qatlamlarini qabul qilishga o‘rganmagan edi. Asosiy mavzuning takrorlanishi, jo‘r bo‘luvchi ovozlari hamda pedal tovushlari ham ijro uchun qiyin bo‘lib tuyulardi. Shunday qilib, “Gulyor” partiturasida o‘sha davrdagi orkestr ijrochiligi muammolarini o‘zida mujassam etib, ushbu muammolarni hal etishdagi ilk qadam hisoblanadi.

Mutal Burxonov qayta ishlagan buxorcha qo‘shiq “Mavrigi” ijro jihatdan juda qiziqarli tarzda amalga oshirilgan. U quyidagi tarkib uchun mo‘ljallangan: 3 ta nay (nay pikkolo, nay I-II), 2 ta qo‘shnay (I-II), surnay, 2 ta chang (I-II), prima, qashqar va afg‘on ruboblari, dutorlar, dutor baslar, dutor kontrabaslar, zarbli cholg‘ular (katta nog‘ora va doira), g‘ijjaklar beshligi (g‘ijjak I-II, alt, bas va kontrabaslar). “Mavrigi” asarini qayta ishlashda kompozitor chiroyli ifoda vositalari majmuini yaratish uchun cholg‘ularni birlashtirish va taqqoslash usulini mohirona tarzda namoyon etgan:

Tempo di valse

Asar asosini mavzu ohangidan kelib chiqqan holda jo‘r bo‘luvchi ovozlari bilan o‘rab olingan raqs xarakteridagi ohista kuy tashkil etadi. M. Burxonovning asarlarni qayta ishlashdagi xarakterli xususiyati o‘sha davrda qayta ishlangan asarlar uslubiga xos bo‘lgan tovushlar va jo‘r bo‘luvchi ovozlarning takrorlanishidan iborat edi. Kompozitor cholg‘ularning chiroyli ijro imkoniyatlarini orkestr guruhlarini birgalikda va bir-biriga taqqoslash orqali namoyon etadi. Xalq kuyini qayta ishlashda har bir qaytarilishi registr, orkestr tembrlari va dinamik bo‘yoqlar hisobiga o‘zgacha yoritiladi. Fakturada gorizontali yo‘nalish vertikalga nisbatan ustunlik qiladi, garmoniya esa shunchaki kuyni qo‘llab turadi:

unis

“Mavrigi”ning boshqa xarakterli xususiyati kuyni qayta ishlash davomida dinamik belgilarning takma-takt oʻzgarilishidadir. P’esani badiiy jihatdan to’laonli ijro etish uchun har bir takt ustida diqqat bilan ishlash hamda tez-tez oʻzgaruvchi zarblarni mashq qilish talab etiladi. Bir vaqtning oʻzida bir cholgʻular guruhida *staccato*, boshqalarida *legatoning* yangrashi, alohida mashq qilish orqali amalga oshiriladi, soʻngra ushbu guruhlar birlashtiriladi.

Har bir taktda dinamik belgilar oʻzgargan holatda, bir xil dinamika va zarbda unison ijroni amalga oshirish oson emas. Buning uchun solo chaladigan sozandalar bilan har bir taktda dinamika ustida alohida mashq qilish kerak. Ushbu asar bir qarashda shakl va faktura jihatdan murakkab emas, lekin ijro tomonlama katta eʼtibor talab etiladi.

Oʻsha davrdagi dolzarb muammolardan biri - jamoa uchun maxsus asarning yaratilishi edi. Koʻpincha orkestr sozandalari xalq kuylarini qayta ishlardi, mashhur asarlarni moslashtirardi, bundan tashqari ular birinchi maxsus asarlarni ham yaratganlar. Orkestr oʻzini mustaqil jamoa sifatida koʻrsatgandan keyingina kompozitorlar maxsus asarlar yoza boshladilar.

Orkestr oʻz faoliyatining birinchi yillarida yakkaxon va yakkanavozlarga joʻrnavozlik vazifasini bajargan. Uning dasturiga juda koʻp vokal asarlari kiritilgan edi. Orkestr konsert dasturlarida 1939-1940 yillardagi Xamza qoʻshiqlari, R.Glier va T.Sodiqovning “Gulsara”, V.Uspenskiy va G.Mushelning “Farhod va Shirin” musiqali dramalaridan ariyalar, I.Dunaevskiyning “Vatan haqida qoʻshiq”lari uchrab turardi.

Ushbu davrda xalq cholgʻulari orkestri uchun maxsus asarlar yaratishda Oʻzbekiston kompozitorlarining ijodiy faoliyati sezilib turardi. Asarlar orasida badiiy qiymatga ega boʻlgan M.Burxonovning “Soʻzsiz qoʻshiq”, G.Mushelning “Syuita”si, M.Levievning “Marsh”ini alohida taʼkidlash lozim.

M.Burxonovning “Soʻzsiz qoʻshiq” (1944) asari 1940-yillardagi eng yaxshi asarlardan biri hisoblanadi. U hozirgi kunda ham konsert dasturidan alohida oʻrin egallaydi. Asar quyidagi tarkib uchun yozilgan: nay I-II, qoʻshnay I-II, surnay, doira, nogʻora, katta nogʻora, dutor, tanbur, chang I-II, prima, qashqar, afgʻon ruboblari, gʻijjak I-II, alt, bas va kontrabas.

Asar ifodali emotsional musiqiy tili, yorqin, kuychan lirik mavzusi bilan oʻziga jalb etadi. Dirijyordan chang I-II larning engil usuli va gʻijjak altlarning pedal tovushlari ostida nozik qoʻshnay solosining yorqin yangrashi talab etiladi. Asar kompozitorning milliy kuychan qoʻshiqlarni yaxshi bilishidan dalolat beradi. M.Burxonovning “Soʻzsiz qoʻshiq” asari oʻsha davrdagi asarlardan orkestr partiyalarining mustaqilligi, polifonik faktura va did bilan cholgʻulashtirilganligi, zarblar va dinamikaning rang-barangligi bilan ajralib turadi. Asar oʻsha davrda

turli-tuman kuy va tembr yo‘nalishlarini birga qo‘shib olib borish uchun dirijyorga ham ma’lum qiyinchiliklar yaratadi:

1963-yilda A.Liviev va A.Petrosyans tomonidan “So‘zsiz qo‘shiq”ni partiturasiga ba’zi bir o‘zgartirishlar kiritildi. Orkestrning zamonaviy tarkibidan kelib chiqib, tanbur cholg‘usi olib tashlandi va uning o‘rniga nay-pikkolo, dutor bas va dutor kontrabaslar qo‘shildi. Mana shunday ko‘rinishdagi ushbu estetik jihatdan bebaho, mazmunan boy va yorqin musiqa tiliga ega bo‘lgan asar hozirgi kunga qadar o‘zbek xalq cholg‘ulari orkestri repertuarida alohida o‘rin egallaydi. Keyinchalik M.Burxonov tomonidan qayta ishlangan “Mirza davlat” va “Qari navo” nomli cholg‘u kuylari paydo bo‘ladi. Ushbu asarlar turli tarkib uchun mo‘ljallangan edi, chunki orkestr tarkibi doimiy tarzda yangi cholg‘ular hisobiga kengayib borardi.

O‘sha davrda o‘zbek xalq cholg‘ulari orkestriga A.Petrosyans tomonidan cholg‘ulashtirilgan eng qiziqarli asarlardan biri – bu E.Grigning “Per Gyunt” syuitasidan “Anitri raqsi” edi. Bu asar uchun o‘zining boy temбри, ijro imkoniyatlari, turli-tuman zarblari, o‘ziga xos dinamikaga ega bo‘lgan prima rubobi yakkanavozlik uchun juda to‘g‘ri tanlangan. Jo‘rnavozlik akkordlari ham cholg‘ular orasida juda yaxshi taqsimlangan. “Anitri raqsi” asarida har bir cholg‘u bir vaqtning o‘zida ham yakkanavoz ham jo‘rnavozlik vazifasini bajaradi.

“Anitri raqsi” ijrosidagi qiyinchiliklardan biri ritmik tuzilishlarni aniq qo‘rsatib berishdan iborat edi. Tiniq jo‘rnavozlik, *staccato* ijrosi, kutilmagan taktning kuchsiz hissasidagi nozik aksentlarb, to‘satdan bir nyuansdan ikkinchisiga o‘tish, bir vaqtning o‘zida turli guruhlarda kreshendo va diminuendoning ijro etilishi, turli zarblar va dinamikalarda cholg‘ularning bir-birini to‘ldirib borishi, mavzuning bir cholg‘udan ikkinchisiga dinamik rivojlanish orqali o‘tishi sozandalardan katta mahorat talab etadi.

A.Petrosyans tomonidan cholg‘ulashtirilgan asarning qiymati shundan iboratki, u o‘zbek xalq cholg‘ulari orkestri sozandalariga evropa mumtoz musiqasini o‘rganish uchun yo‘l ochib berdi. Shunday qilib, qayta ishlangan asarlar orkestr ijrochilik imkoniyatlarini rivojlantirishga, o‘zbek xalqining boy merosini ommalashtirish hamda dunyo mumtoz musiqasini ijro etish ko‘nikmalarini egallashda katta ahamiyat kasb etdi. Qayta ishlangan asarlar orkestr

repertuarini sezilarli darajada boyitibgina qolmay, balki yangi ijro imkoniyatlarini kashf etishga yordam berdi.

1948-yili Toshkent davlat konservatoriyasida xalq cholgʻulari kafedrasining ochilishi jamoaning ijodiy oʻsishida muhim ahamiyat kasb etdi, uning eng yaxshi talabalari orkestr sozandalariga aylandi. Orkestr tarkibiga yosh, yaxshi tayyorlangan sozandalar – mahoratli mutaxassis kadrlarning jalb etilishi jamoa professional darajasining oshishiga yordam berib, Oʻzbekiston sanʼatini Respublikamizdan tashqarida namoyish etishdek masʼuliyatli konsertlarda ishtirok etishiga yoʻl ochdi.

Orkestr 1951-yilning noyabr oyida oʻzbek adabiyoti va sanʼati dekadasi qatnashchilari tarkibida yana Moskvaga boradi. Moskvalik tinglovchilar orkestr va yakkanavozlar chiqishlarini iliq kutib oladi. Muhokama qatnashchilari oʻzbek xalq cholgʻulari orkestri faoliyatiga katta eʼtibor berib, ularning ijrochilik imkoniyatlari hali toʻlaligicha yoritilmaganligini haqqoniy ravishda tasdiqlashadi. Dekada konsertlaridan tashqari jamoa mustaqil tarzda ham konsertlar beradi. Shundan soʻng orkestr Ukraina, Latviya, Litva, Estoniya, Ozarbayjon, Armaniston, Gruziya kabi davlatlarda Rossiyaning Sankt-Peterburg, Kaluga, Murmansk, Qozon va boshqa shaharlarida oʻzbek milliy musiqa sanʼatini, kompozitorlar asarlarini tashviqot qiladi.

Oʻzbek xalq cholgʻulari orkestrining muvaffaqiyatli konsert faoliyati va dekadada chiqishlari Oʻzbekiston kompozitorlari ijodiyotini faollashtirdi. Orkestr dasturi G.Sobitovning “Tatarcha syuita”si (1947), S.Yudakovning “Tantanali uvertyura” va “Hamza mavzulariga syuita”si (1947), S.Boboevning “Bayram uvertyurasi” (1950) va “Chang va orkestr uchun konsertino”si (1952), F.Nazarovning “Yoshlar uvertyurasi” (1952) va “Qoraqalpoq mavzulariga rapsodiya”si (1956), Pak En Dinning “Koreyscha syuitasi” (1952), V.Knyazovning “Prima-rubobi va orkestr uchun konsert”i (1953), B.Gienkoning “Ukraincha syuita” (1954) va “Pamircha uvertyura”si (1958), G.Zubatovning “Fortepiano va orkestr uchun poema-rapsodiya”si (1956) kabi maxsus asarlar hisobiga boyidi.

S.Boboevning “Bayram uvertyurasi”, M.Levievning “Komsomol syuitasi”, M.Burxonovning “Mavrigi” va A.Petrosyansning “Buxorcha raqs”i orkestrning oltin fondiga kirgan va oʻsha davrda oʻta mashhur boʻlgan asarlar hisoblangan. Qayta ishlangan oʻzbek xalq kuylari B.Gienkoning “Gulbahor” va “Tanovar”, S.Alievning “Subhidam”, E.Shukrullaev va F.Vasilevning “Dutor bayoti”, M.Mirzaev va S.Gabrielyanning “Rohat” kuylari tinglovchilarda katta qiziqish uygʻotdi.

1950-yilning noyabr oyida orkestr Oʻzbekiston sanʼat ustalari: Halima Nosirova, Sora Eshonturaeva, Mukarram Turgʻunboeva, Nazira Ahmedova, Gʻulom Abdurahmonov, Komiljon Otaniyozov, Noila Xoshimova, Halima

Komilova, Mehri Abdullaeva, Muhammadjon Mirzaevlar bilan birgalikda Xitoy xalq respublikasiga gastrol safariga boradi. Bu jamoaning ilk xorijiy safari edi. Konsert dasturi O'zbekiston va qardosh respublikalar kompozitorlarining maxsus asarlari, orkestr uchun qayta ishlangan rus, o'zbek, gruzin, uyg'ur, turkman qo'shiq va raqslari hamda M.Glinkaning "Ruslan va Lyudmila" operasidan "Chernomor marshi", P.Chaykovskiyning "Evgeniy Onegin" operasining yakunlovchi sahnasi, E.Grigning "Anitri raqsi", J.Bizening "Karmen" operasidan Eskamilo ariyasi, Dj.Rossinining "Seviliya sartaroshi" operasidan Figaro ariyasidan iborat edi.

Konsert dasturidan joy olgan har bir asar xitoylik tomoshabinlar tomonidan katta olqishlar bilan kutib olindi. Ayniqsa Xitoy xalq san'ati va madaniyati arboblari jamoa chiqishlarini gulduros qarsaklar bilan qarshi oldi. Xattoki o'zbeklar san'atiga bo'lgan o'zlarining tahsinlarini davomiy qarsaklar orqali har bir asarni "bis"ga qayta chaldirish orqali izhor etishdi. SHu bilan birga orkestr jamoasi va san'at ustalari o'z repertuarlarini xitoylik do'stlaridan o'zlashtirilgan yangi asarlar hisobiga boyitishdi.

1952-yilda o'zbek xalq cholg'ulari orkestri yakkaxonlar: H.Nosirova, K.Ismoilova, A.Azimov, A.Mirzaeva, E.Yuldoshev va V.Sinelnikovlar bilan birgalikda Ukrainaga katta konsert safariga boradi. Orkestr dasturi o'zbek va rus kompozitorlari asarlaridan tuzilgan edi. Orkestr uchun yozilgan asarlardan N.Budashkinning domra uchun "Konserti", S.Boboevning "Bayram uvertyu- rasi", G'.Qodirovning "Syuitasi" muhim ahamiyat kasb etdi. Shuningdek konsert dasturiga o'zbek, rus, ukrain, arman va tojik xalq qo'shiqlari ham kiritilgan edi.

1953-56-yillarda orkestrning ijodiy faoliyati ancha faollashadi. O'zbekiston va qardosh respublikalar bo'ylab gastrol safarlariga boradi. Ushbu jamoadan nusxa olgan holda o'quv yurtlari va badiiy havaskorlik orkestrlari tashkil etiladi. Shu yillar davomida orkestr gastrol safarlari hamda A.Navoiy nomidagi opera va balet teatrida o'tkazilagan qo'shma konsertlardan tashqari, faqatgina Toshkent va uning atrofida 500ga yaqin konsertlar berdi.

1957-yilda 35 kishidan iborat orkestrning yoshlar tarkibi dirijyor Narimon Alimov rahbarligida yoshlar Butunittifoq festivalida qatnashib, "Dutor bayoti", "Rohat", B.Gienkoning "Qoraqalpoqcha syuitasi", S.Boboevning "Bayram uvertyurasi", Bize, Grig va boshqa klassik kompozitorlar asarlarini muvaffaqiyat bilan ijro etadi. Natijada festivalning I - darajali laureati va Oltin medal sohibi bo'lishdi.

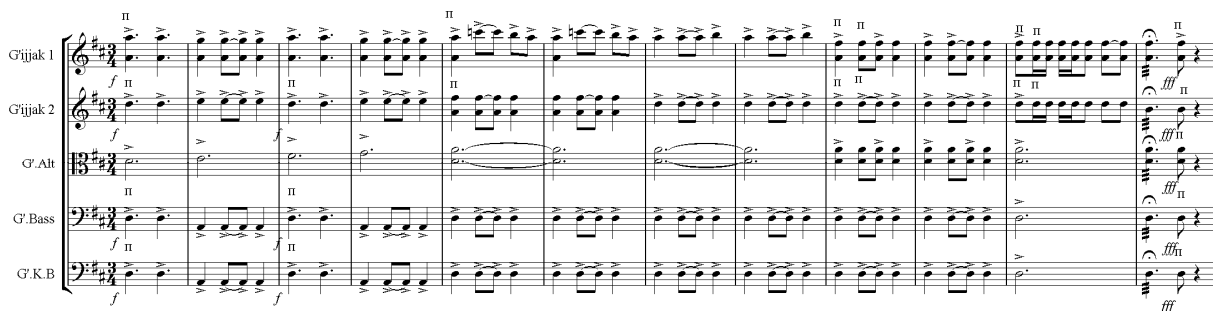
O'zbek xalq cholg'ulari orkestri ijrochilik imkoniyatlarining ko'pgina qirralarini o'zida namoyon etuvchi S.Boboevning "Bayram uvertyurasi" 1950-yillarda eng dasturiy asarlardan hisoblangan. Asosini xalq kuyi tashkil etgan uvertyura sonata shaklida yozilgan. Asarda kuy, ritm, lad tuzilishi, asta-sekin butun orkestr guruhlarini qamrab oluvchi musiqiy mavzuning rivojida yorqin milliy

kolorit namoyon bo‘ladi. Shuningdek bosh va yordamchi partiyalarda yangraydigan ikki chorakli usul ham milliy o‘ziga xoslikni yaratadi:

Asar muallifi orkestr guruhlarining alohida va birgalikdagi rang-barang bo‘yoqlarni ko‘rsatish uchun mavzuning bir cholg‘ular guruhidan ikkinchisiga o‘tishini mohirona tarzda qo‘llaydi. Orkestr sadolanishidagi keskin o‘zgarishlar yorqin tovush dinamikasi manzarasini yaratadi. Asar yakunidagi to‘rtta oxirgi taktdagi akkordlarda *PP* dan *ff* gacha bo‘lgan dinamik kuchayish mavjud. Keyinchalik ushbu usul boshqa kompozitorlar asarlariga andaza bo‘ldi.

Uvertyura dirijyordan taktning turli hissalaridan va turli ritmik tuzilishda boshlanadigan va tez-tez yakkanavozlik va jo‘rnavozlik vazifalarini bajaruvchi orkestr guruhlariga aniq ko‘rsatishni talab etadi. Shuningdek bo‘rttirib ko‘rsatilgan ritmik akkordlarning ifodali ijro etilishiga ahamiyat berish kerak. Doimiy keskin o‘lchov va ritmik ko‘rinishning (25 raqam) o‘zgarishi va turli xarakterdagi ikkita mavzuning birgalikdagi ijrosi katta qiyinchilik tug‘diradi:

O‘sha davrda o‘zbek xalq cholg‘ulari orkestri uchun yozilgan asarlar orasida “Bayram uvertyurasi” ijro imkoniyatlari jihatdan eng muvaffaqiyatlisi hisoblanadi. U mavzu sifatining yaxshiligi, musiqaning bitmas-tuganmas xushchaqchaqligi tufayli tinglovchilar e’tirofiga sazovor bo‘lgan va hozirgi kunga qadar orkestr ijrosida yangrab kelmoqda.

S.Boboev uvertyurasi bilan bir qatorda F.Nazarovning qoraqalpoq xalq kuylariga “Rapsodiya”si (1956, A.Petrosyans cholg‘ulashtirgan) o‘sha davr uchun yangi janr sifatida kirib keldi. Rapsodiya janrining musiqiy tili tushunarli bo‘lganligi sababli, jamoa ijrochilari tomonidan uni o‘zlashtirish oson kechdi.

Rapsodiyaning birinchi qismi musiqaning milliy xususiyatlarini ta’kidlovchi rang-barang dinamik belgilarni qo‘llagan holda tantanali raqs xarakterida yozilgan. Yakkanavoz va jo‘rnavoz cholg‘ular muvaffaqiyatli tarzda tanlanganligini qayd etish lozim. Jo‘rnavoz tovushlar va doyra usuli qoraqalpoq xalq kuyining quvnoqligini namoyon etadi:

Allegro non troppo

Rapsodiyaning o‘rta qismi kuychan, lirik xarakterga ega. Orkestr fakturasi asosan unison bo‘lib, tembr, dinamika, ritm va zarblar bir xilligiga erishish jihatdan murakkab ijrochilik vazifalarini qo‘yadi. Dinamika va shtrix jihatdan boy bo‘lgan repriza ijrosi katta emotsional yo‘nalishni talab qiladi. Rapsodiya ijrosidagi asosiy vazifalardan biri – bu orkestr guruhlar orqali musiqiy mavzuni jozibali yoritib berishdan iboratdir. Rapsodiya singari asarlar jamoaning professional jihatdan o‘rishiga hamda yangi asarlarni o‘zlashtirish hisobiga dasturini boyitishga yordam beradi. Rapsodiya ustida ishlash jarayonida orkestr ansambl jihatdan yuqori saviyaga, guruhlarining tembr uyg‘unligiga, zarblar umumiylikiga, ijro sofligiga ega bo‘ldi. Murakkab orkestr shakli rivojini mantiqan tushunish saviyasi oshdi.

A. Petrosyans tomonidan “Buxorcha raqs”ni cholg‘ulashtirish juda muvaffaqiyatli amalga oshirilgan. Asarda cholg‘ular birikmasi tabiiy jihatdan tembr uyg‘unligini hosil qiluvchi, ya’ni dutor-alt va dutor-bas, g‘ijjak-alt va g‘ijjak-baslar bilan birga ijro etishi puxta o‘ylangan xolda amalga oshirilgan. Muallif usul va solo ijrosini turli cholg‘ularning o‘ziga xos birikmasi orqali namoyon etadi. Cholg‘ular guruhining o‘zaro musobaqalashayotgandek, birin-ketin ijro etishi, xalq xursandchiligi manzarasini yorqin namoyon etadi:

Moderato risoluto

“Buxorcha raqs”da *PP* dan *ff* gacha bo‘lgan dinamik ko‘rsatgich qamrab olingan, turli-tuman zarblar qo‘llanilgan. Asar kichik bo‘lishiga qaramay, ijrochilik nuqtai nazaridan asar xarakterini yoriish uchun dirijyordan katta kuch talab etiladi. Tez-tez uchrab turadigan mavzuning takrorlanishi talaffuz jihatdan murakkabdiklarni keltirib chiqaradi. Orkestr tuttisida sur‘at, dinamika va zarb bir xilligiga erushish zarur.

Asar ijrosidagi murakkabliklardan yana biri, aynan usul va soloning aniq va ravshan yangrashidadir. Qashqar va afg‘on ruboblari ijrochilari mizrob bilan faqatgina pastga chalishlari lozim, buni ham yaxshi ijro mahoratisiz amalga oshirib bo‘lmaydi. Bir zarbdan ikkinchisiga o‘tish, sur‘atlar va dinamika o‘zgarishi ham o‘ta puxtalikni talab etadi. Orkestr sozandalari asar xarakterini juda yaxshi xis etib, muallif ko‘rsatmalarini aniq bajarishlari lozim.

O‘zbek an‘anaviy ijro yo‘nalishiga xos unison ijro yorqin ifodalangan, S.Aliev qayta ishlagan “Subhidam”(1952) kuyi orkestr oldiga bir qator ijodiy vazifalarni qo‘yadi. Kuyning eng boshida oktava oralig‘idagi qo‘shnay I-II va chang prima tembrlarining unison uyg‘unligi berilgan:

The image shows a musical score for the piece "Subhidam" by S. Aliev. It consists of five staves, each representing a different instrument: "Nay pikkolo", "Nay I", "qo'sh nay I II", "chang I", and "chang II". The tempo is marked "Moderato". The key signature has two flats. The score begins with a unison entry for the Nay and Chang instruments, with the Nay instruments playing a higher octave than the Chang instruments. The notation includes various musical symbols such as notes, rests, and dynamic markings.

Uchinchi taktda g‘ijjak I-II va ruboblarda yangraydigan forshlaglar musiqaning milliy xarakterini ta’kidlaydi. Kuyning kelgusi rivoji yuqori tessituraga, ya’ni kvarta yuqorida o‘tishi bilan bog‘lik bo‘lib, ijrochilardan musiqiy fikrni izhor etishda emotsional faollikni talab qiladi.

1957-yilda filarmoniya qoshidagi xalq cholg‘ulari orkestrning ikkinchi davri boshlandi. O‘sha yili jamoaga g‘ijjakchi Said Aliev badiiy rahbar va bosh dirijyor etib tayinlanadi. O‘zbek xalq cholg‘ulari xususiyatini yaxshi bilganligi, ijodiy bilimdonligi va dirijyorlik irodasi S.Alievga orkestr ijrochilik imkoniyatlarini yoritishga, dirijyor va orkestr degan ko‘p qirrali va shu bilan birga yaxlit uyg‘unlikni yaratishga imkon berdi. A.Petrosyans rahbarligida shakllangan orkestr an‘analariga amal qilgan holda uni yangi sharoitda rivojlantirib, o‘zbek xalq musiqasi va respublika kompozitorlik ijodiyotini ommalashtirishni davom ettirdi. U sozandalarni orkestr musiqachisining vazifalarini tushunib etishiga, doimiy ravishda professional mahoratini o‘stirishga va akademik darajadagi ijroni egallashiga harakat qildi.

Orkestr S.Aliev rahbarligida o‘z faoliyatini ko‘p ovozli jamoa sifatida davom ettirdi, shu bilan birga ijrochilik amaliyotida yangi tamoyillar belgilab qo‘yildi. Orkestr tarkibiga ham ba‘zi-bir o‘zgartirishlar kiritildi: yuqori registrga ega bo‘lgan prima rubobi, dutor prima va sekunda cholg‘ularini qisqartirish hisobiga, tipovoy dutor, tanbur va ruboblar soni ko‘paytirildi. Bu o‘zgarishlar milliy o‘ziga xoslikni kuchaytirish va orkestr ijrosini o‘zbek xalq cholg‘ulari ansambli ijrosiga yaqinlashtirish maqsadida amalga oshirilgan edi. Damli cholg‘ular guruhiga o‘zbek xalq cholg‘ulari bilan uzviy ravishda mos keladigan simfonik orkestrning ayrim cholg‘ulari: klarnet va goboy kiritilgan edi, ikkinchi nay fleyta bilan almashtirilgan. Bu 12 bosqichli teng temperatsiyalashtirilgan torli hamda temperatsiyalashtirilmagan damli cholg‘ularning birgalikdagi ijrosida soz sofligining buzilishi bilan bog‘liq edi.

Orkestr sadosini yaxshilash va milliy koloritni namoyon etish uchun orkestrning turli tarkiblari sinab ko‘rildi. Orkestr tarkibiga an‘anaviy dutor va tanburlar kiritilgan edi, lekin bu muammoni hal etmadi, chunki milliy koloritga erishish uchun faqatgina u yoki bu cholg‘uni tanlash bilan kifoyalanib bo‘lmaydi, balki kompozitor o‘z asarida turli ifoda vositalari orqali asarning milliy xarakterini namoyon etishi lozim. Bunga misol tariqasida o‘zbek xalq cholg‘ularining o‘ziga xos tembr xususiyatlarini qiziqarli usullar orqali o‘zida mujassam etgan A.Kozlovskiyning simfonik partituralarini keltirish mumkin.

O‘sha davrda O‘zbekiston davlat filarmoniyasi qoshidagi o‘zbek xalq cholg‘ulari orkestrining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat edi:

- Orkestr dasturini O‘zbekiston kompozitorlarining asarlari, qayta ishlangan va moslashtirilgan asarlar hisobiga shakllantirish;
- Syuita shakliga oid kompozitsiyalar, uvertyura janrlari, poema, fantaziya, rapsodiya, xalq cholg‘ulari va orkestr uchun yozilgan konsertlarni o‘zlashtirish;
- Ijro etilayotgan asarlarning mazmuni va xarakterini to‘laqonli ifoda etish;
- Tekis sadolanish, ansambl hamohangligi, bir xil dinamika va zarblar texnikasini ishlab chiqarish.

Orkestr 1959-yilning fevralida Moskvada bo‘lib o‘tgan o‘zbek adabiyoti va san‘ati dekadasida ishtirok etadi. jamoa Moskvaga katta konsert dasturi bilan borgan edi. Ular orasida o‘zbek xalq kuyi “Dutor bayoti”, M.Burxonovning “Vatan qo‘shig‘i”, P.Chaykovskiy, N.Budashkin, U.Gadjibekov asarlari ham bor edi. Shu yilning yoz oylarida orkestrning Ukraina, Qrim va Moldaviya bo‘ylab gastrol safari muvaffaqiyatli o‘tadi. 1960-yilning yoz oylarida orkestr Tojikistonda, 1961-yilda Ivanova, shu yilning yozida Farg‘ona vodiysida, 1963- yili Qozog‘iston, 1966-yili Kavkaz orti shaharlarida gastrol safarida bo‘ladi.

1966-yili orkestrga O‘zbekiston xalq artisti, taniqli ustoz san’atkor To‘xtasin Jalilov nomi berildi. Orkestr dasturining boyishi va ijrochilik mahoratining oshishida unga dirijyorlik qilgan L.Sultonova, X.Izomov, A.Liviev, N.Alimov, A.Bahromov, S.Karimov, S.Jalil, F.Nazarovlar shuningdek 1957-yildan orkestr jamoasining badiiy rahbari va bosh dirijyori vazifasini bajargan O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan artist Said Aliev va boshqalarning munosib xissalari bor.

1967-yilning avgust oyida Qoraqalpog‘istonda “O‘zbekiston adabiyoti va san’ati” xaftaligi o‘tkaziladi. Ushbu tadbirda orkestr ham ishtirok etadi. 1968-yilda orkestr O‘zbekiston, 1970-yilda Rossiya va Tojikiston, 1971-yilda Latviya va Chuvashiyada gastrol safarida bo‘lib, o‘zbek cholg‘u ijrochiligi san’atini keng xalq ommasiga targ‘ib etadi. 1972-yilda Qozog‘istonda o‘tkazilgan “O‘zbekiston adabiyoti va san’ati” dekadasida ishtirok etadi. 1975 yilda orkestr Davlat attestatsiyasidan o‘tmaydi va natijada yangi rahbar saylanadi.

12-MA’RUZA: T.JALILOV NOMIDAGI DAVLAT AKADEMIK XALQ CHOLG‘ULARI ORKESTRINING GASTROL SAFARLARI

1976-yilda T.Jalilov nomidagi orkestrga O‘zbekiston xalq artisti, professor Foruq Sodiqov badiiy rahbar va bosh dirijyor etib saylanadi va jamoaning uchinchi davri boshlanadi. O‘zbekiston davlat konservatoriyasining xalq cholg‘ulari fakulteti va opera-simfonik dirijyorligi bo‘limini tugatgan mahoratli dirijyor F.Sodiqov jamoa tarkibini professional sozandalar bilan to‘ldirish, ijro yo‘nalishini aniqlash va repertuarni o‘zgartirishni o‘z oldiga maqsad qilib qo‘yadi. Bularning barchasi jamoa oldida turgan eng asosiy vazifa, ya’ni orkestrni Davlat attestatsiyasidan o‘tkazish uchun qilingan sayi-harakatlar edi.

Birinchii vazifa bu – orkestr jamoasini professional kadrlar bilan ta’minlash edi. Shu munosabat bilan orkestrga o‘zbek xalq cholg‘ulari bo‘yicha o‘tkazilgan

ko'rik-tanlovlarning laureatlari va diplomantlari bo'lmish iqtidorli sozandalar: Tohir Sobirov (chang), Shuhrat Ziyaev va Abduvohid Muborakov (prima-rubobi) hamda M.Ashrafiy nomidagi Toshkent (hozirda O'zbekiston) davlat konservatoriyasi xalq cholg'ulari fakultetining yuqori kurs talabalarini jalb etadi. Shuningdek orkestrning kelgusi istiqboli uchun keng imkoniyatlar yaratuvchi hamda repertuar doirasini kengaytirish va professional darajasini oshirishga yordam beruvchi akademik ijro yo'nalishi tanlab olindi.

Orkestr tarkibiga ham o'zgartirishlar kiritildi. Damli cholg'ular guruhidan klarnet chiqarib tashlandi. Prima-rubobi, dutor-prima va dutor-sekundalar orkestr tarkibiga kiritildi. Zarbli cholg'ular guruhi kengaytirildi. Litavralar guruhi to'ldirildi. Doyra, nog'ora, tarelka, uchburchak, bubenlarga ksilofon, qo'ng'iroqchalar, kastaneta va simfonik orkestrining zarbli cholg'ulari kiritildi. Torli-kamonli cholg'ular guruhining barcha registrari, ayniqsa bas cholg'ulari ko'paytirildi. Bu hol cholg'ular hamda guruhlar o'rtasida muvozanat saqlanishiga sharoit yaratdi. Umuman olganda orkestr diapazoni kengaytirildi va sadalanishi to'liq bo'ldi.

Yangi tarkib bilan attestatsiyaga tayyorlanish uchun soz, intonatsiya, ansambl hamda yangi repertuar ustida ishlash boshlab yuborildi. Orkestr repertuariga O'zbekiston kompozitorlarining maxsus asarlari hamda rus va xorijiy kompozitorlarning ushbu tarkib uchun moslashtirilgan va cholg'ulashtirilgan asarlari kiritildi. B.Gienkoning "Poema", A.Liviev qayta ishlagan o'zbek xalq kuyi "Oromijon", U.Xojibekovning "Go'r o'g'li" operasiga uvertyura, A.Otajonovning chang va orkestr uchun konsertining II-III qismlari va boshqalar shular jumlasidandir.

Orkestr konsertlari o'quv yurtlarida, madaniyat va istirohat bog'larida, sanoat korxonalari va harbiy qismlarda o'tkazildi. Jamoa bilan konsertlarga tayyorgarlik ko'rish paytida asosan intonatsiya tozaligi, ansamblni his qilib ijro etish va ritmni mustahkamlash ustida ko'p ishlanardi. Katta e'tibor orkestr guruhlariga alohida ishlashga jalb etilardi. Shu tariqa orkestr 1976 yilda ikkinchi marotaba Davlat attestatsiyasidan o'tkaziladi va natijada attestatsiyadan muvaffaqiyatli o'tib, 5 yil davomida konsert berish huquqiga ega bo'ladi.

1977-yilda orkestr professional badiiy jamoalarning Butunittifoq ko'rik-tanlovida ishtirok etadi. Jamoaning konsert dasturi: A.Liviev qayta ishlagan o'zbek xalq kuyi "Oromijon", S.Jalil qayta ishlagan aljir xalq qo'shig'i "Manti Gaspar", A.Otajonovning chang va orkestr uchun konserti, N.Budashkinning domra va orkestr uchun konserti, U.Xojibekovning "Go'r o'g'li" operasiga uvertyura, P.Chaykovskiyning "Oqqush ko'li" baletidan Sahna (Ssenariy), J.Bizening "Karmen" operasidan "Eskamilo kupleti"dan iborat edi. Hay'at

a'zolari qaroriga ko'ra T.Jalilov orkestri Butunittifoq ko'rik-tanlovining diplomanti deb e'lon qilindi.

Shuningdek, orkestr 1978-yilning o'rtalaridan boshlab radiokonsertlarini muntazam ravishda gramplastinkaga muhrlay boshlaydi. Shu yili orkestr tarixida ilk bor B.Gienko qayta ishlagan o'zbek xalq kuylari "Gulbahor" va "Tanovar", T.Azimovning orkestr uchun "Durdona" nomli asari, M.Maxmu- dovning konsert uvertyurasi, M.Tojievning fortepiano va orkestr uchun konsertinosi, M.Levievning "Jonajon diyorimsan" qo'shig'i, S.Yudakovning Bayram uvertyurasi gigant-diskka yozildi.

1978-yilning yoz oylarida o'zbek xalq cholg'ulari orkestri Tojikistonga gastrol safariga boradi va bir qator shaharlarda konsert beradi. Tojikiston xalq cholg'ulari orkestrining taniqli dirijyori N.Abdullaev "O'zbek orkestri" nomli maqolasida orkestr yo'nalishi va konsert dasturi sifatini yuqori baholaydi. Shuningdek maqalo muallifi orkestr dirijyori, dotsent A.Liviev, yakkanavozlar: O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artist Mirza Toirov va Respublika ko'rik-tanlovlari sovrindori T.Sobirovlar ijrosini alohida ta'kidlaydi.

Shu yili orkestr yangi tarkib bilan ilk bor respublikamizdan tashqariga, ya'ni Qrimga gastrol safariga boradi. Birinchi konsert Qrim filarmoniyasining filiali Evpatoriyda A.Pushkin teatri zalida o'tkaziladi. Birinchi asarning 5-6 takti ijro etilishi bilan zalda chiroq o'chib qoladi, shunda dirijyor engashib Sh.Ahmadjonovga "Cho'li iroq" kuyini chalishni buyuradi va asta-sekin barcha kuyga jo'r bo'ladi. Shu tariqa yakkanavozlar: changchi – T.Sobirov "Rajabiy - II", A.Dvorjakning "Slavyancha raqs"ini, dutorchi – G'.Roziqov "Ko'ngil guldastasi" kuyini, g'ijjakchi – M.Shoyunusov S.Yudakovning "Poema"sini, doira va nog'orada Q.Azimov va A.Yusupovlar o'zbek usullarini ijro etadilar. CHiroq yonishi bilan zalda o'tirgan barcha tinglovchilar orkestr mahoratiga qoyil qolib guldiros qarsaklar bilan ularning ijrosini qarshi olgan ekan⁴⁸.

Orkestr 1979-yilda Ya.Sverdlov nomli konsert zalida qozoq xalq cholg'ulari Davlat Akademik orkestri bilan bo'lgan ijodiy uchrashuvda rang-barang konsert dasturini havola etdi. Dasturdan: T.Qurbonovning "Poema", M.Tojievning "Yoshlik taronalari" uvertyurasi, P.Sarasatening "Karmen" operasi mavzulariga Konsert fantaziyasi, D.Zokirov qayta ishlagan o'zbek xalq kuyi "Yovvoyi Ushshoq", A.Liviev qayta ishlagan o'zbek xalq kuyi "Oromijon", B.Gienkoning "Guldasta" syuitasi, A.Xachaturyanning "Qilichbozlar raqsi" joy olgan edi.

1980-yilda M.Ashrafiy nomidagi Toshkent davlat konservatoriyasining katta konsert zalida orkestr tashkilotchisi Ashot Petrosyans tavalludining 70 yilligiga bag'ishlangan konsert bo'lib o'tdi. Ushbu kechada T.Qurbonovning A.Petrosyans

⁴⁸ Кузнецова Г, Садыков Ф. Государственный оркестр народных инструментов Узбекистана имени Тухтасина Джалилова. Т., 1990, с. 56

xotirasiga bag‘ishlangan “Rapsodiya”si, D.Soatqulovning nay va orkestr uchun qayta ishlagan o‘zbek xalq kuyi “Cho‘li iroq”, M.Ashrafiyning “Dilorom” operasidan “Dilorom” ariyasi, D.Zokirovning A.Navoiy so‘ziga yozilgan “Ko‘rmadim” romansi, A.Petrosyansning “Buxorcha raqs”i, M.Mirzaev va S.Gabrielyan qayta ishlagan o‘zbek xalq kuyi “Rohat”, A.Petrosyans tomonidan xalq cholg‘ulari orkestri uchun moslashtirilgan E.Grigning “Per-Gyunt” syuitasidan “Anitri raqsi” va U.Xojibekovning “Go‘r o‘g‘li” operasiga uvertyurasi, B.Gienkoning chang va orkestr uchun qayta ishlagan o‘zbek xalq kuyi “Gulbahor” va “Tanovar” asarlari yangradi.

1980-yilda orkestrning Vetnamdan Toshkent davlat konservatoriyasiga malaka oshirgani kelgan sozandalar bilan birgalikda O‘zbekiston televideniesi orqali konserti o‘tkaziladi. Ushbu konsert dasturi uchun kompozitorlarimizdan B.Zeydman “Tog‘larda sau sadolari” (sauda – Xan-Txay), B.Gienko “Jonajon yurt ohanglari” (dan-bauda – Xo-Xak-Ti) nomli asarlarini vetnam mavzulari asosida yaratadilar. Shuningdek Xan -Txay saud a o‘zbek xalq kuyi “Chaman yalla”ni, Vin-Kolg tapluk cholg‘usida “Jonajon o‘lka” nomli vetnam xalq kuyini ijro etadi.

Shuningdek orkestr o‘z ijro mahoratini 1980-yilda Ukraina shaharlari bo‘ylab o‘tkazilgan gastrol safarlarida namoyon etadi. Safardan asosiy maqsad “Kiev bahori – 80” nomli II butunittifoq san’at festivalida ishtirok etish edi. Ushbu festivalga T.Jalilov orkestri taklif etilgan edi. Ikki davlat o‘rtasidagi do‘stlik va madaniy aloqalarni mustahkamlash ishiga qo‘shgan hissasi uchun orkestr fahriy yorlig‘ bilan taqdirlanadi.

Toshkentga qaytgach, 1980-yil 26-iyunda orkestr o‘zining 40 yillik yubileyini “Bahor” konsert zalida o‘tkazadi. Konsert dasturi T.Qurbonovning orkestr 40 yilligiga bag‘ishlab yozgan “Yubiley uvertyurasi” bilan boshlanadi. S.Kalonovning “Tun oqshom” nomli asari ham tinglovchilar tomonidan iliq kutib olinadi. Shuningdek dasturdan T.Sodiqovning “Navbahor”, D.Zokirovning “Ko‘rmadim”, M.Yusupovning “Xorazm”, M.Ashrafiyning “Kashmirida” nomli vokal asarlari hamda F.Amirov va E.Nazirovalarning arab mavzulariga Konserti, P.Sarasatening Konsert fantaziyasi, A.Xachaturyanning “Qilichbozlar raqsi” ham o‘rin olgan edi.

Qo‘lga kiritgan yutuqlari va o‘zbek musiqasini keng targ‘ib etganligi uchun jamoaga 1980-yilda “Davlat” maqomi beriladi. Orkestr va dirijyorning fidokorana xizmatlari munosib baholanib, 1981-yilda F.Sodiqovga “O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan artist” unvoni beriladi.

1980-yillarning boshlarida orkestr faoliyati yanada faollashadi. O‘zbekiston kompozitorlari tomonidan xalq cholg‘ulari orkestri hamda yakkanavoz yoki yakkaxonga orkestr jo‘rligida ijro etish uchun maxsus yaratilgan asarlarni tinglash va muhokama qilish jamoaning asosiy yo‘nalishlaridan biriga aylangan.

Shuningdek televidenie va radio orqali chiqishlar, tashkilotlarda ijodiy uchrashuvlarning o'tkazilishi ko'payadi. Orkestr repertuari maxsus asarlar hisobiga boyidi va gastrol safarlarining doirasi kengaydi.

1981-yil T.Jalilov orkestri uchun sernaxsul bo'ldi. Jamoa G'arbiy Sibir va Baykal orti bo'ylab gastrol safariga boradi. Ular ijrosidan Ulan-Ude, Irkutsk viloyati, Krasnogorsk va Oltoy o'lkalari, Kemerova va Barnaul viloyati, Novosibirsk, Omsk, Tomsk aholisi bahramand bo'ladi. Jamoa 35 kun davomida 27 ta konsert berdi. Orkestr ijrosidagi F.Alimovning "Shodiyona", A.Xachaturyanning "Qilichbozlar raqsi", A.Boboevning "Konsert rapsodiyasi", ayniqsa yakkanavozlar T.Sobirov, Sh.Yo'ldoshev va Q.Nazirovlarning chiqishlari tinglovchilarda katta qiziqish uyg'otdi.

Shu yilning sentyabr oyida orkestr Tojikistonda o'tkazilgan O'zbekiston adabiyoti va san'ati dekadasida ishtirok etadi. Dekada doirasida orkestr jamoasi M.Tursunzoda nomidagi san'at instituti professor-o'qituvchilari va talabalari bilan ijodiy uchrashuv o'tkazadi. Konsertda O'zbekiston va Tojikiston kompozitorlarining asarlari yangraydi. O'zbek xalq cholg'ulari orkestri jo'rligida Tojikiston xalq artisti Sh.Mullajonova o'z repertuaridan qo'shiqlar kuylaydi.

1982-yil qish oylarida orkestr Farg'ona vodiysiga gastrol safariga chiqib, Farg'ona, Andijon va Namangan viloyatlarida konsertlar beradi. Jamoa konsert dasturi bilan birga targ'ibotchilik ishlarini ham olib boradi. Jumladan, Andijonda musiqa bilim yurti o'quvchilari bilan ijodiy uchrashuv o'tkazadi. Konsert dasturidan F.Alimovning "Shodiyona", T.Qurbonovning "Sevinch", V.Montining "Chardash", A.Boboevning "Konsert rapsodiyasi" joy olgan edi.

Shu yilning yoz oylarida orkestr shimoliy Qozog'iston viloyatlarida o'z konsert dasturini namoyon etadi. Orkestrda gastrol safariga borgan davlat kuy-qo'shiqlarini ijro etish yaxshi an'anaga aylangan edi. Bu gal jamoa qozoq kompozitorlari L.Xamidining "Qozoqcha vals" va "Bulbul", Jannanovning "Jamila" qo'shiqlari hamda Qo'rmong'ozining "Sari arka" asarini ijro etadi. Mahalliy tinglovchilar ushbu asarlarni katta olqishlar bilan kutib oldilar.

Jamoaning yil sayin gastrol safarlari chegarasi kengayib bordi. Endilikda u yirik badiiy jamoalar bilan be'malol bellasha oladigan bo'ldi. 1983 yil orkestr Sibir va uzoq Sharq shaharlari bo'ylab ijodiy safarga chiqadi. Jamoa bilan o'zbek davlat filarmoniyasining mashhur yakkaxonlari, respublikada xizmat ko'rsatgan artistlar B.Mavlonov, V Kryukov hamda yakkaxonlar S.Ten va M.Xudaynazarovlar ishtirok etishadi. Orkestrning konsert dasturi F.Alimovning "Tabriknoma", G.Sviridovning "Vals", I.Shtrausning "Polka-pitsikato",

G.Triggsning “Brazilcha raqs”, A.Babaevning “Konsert rapsodiyasi”, A.Xachaturyanning “Qilichbozlar raqsi”dan iborat edi⁴⁹.

1983-yilda O‘zbekistonning 2000-yilligiga bag‘ishlangan yubiley konsertida T.Jalilov nomidagi davlat xalq cholg‘ulari orkestri ham ishtirok etadi. Ushbu konsertda orkestr T.Qurbonovning “Qo‘shchinor” uvertyurasi, F.Alimovning N.Narzullaev so‘ziga yozgan “Sevgi favvorolari” hamda Hab.Rahimovning I.Rahmonov so‘ziga “Serquyosh Toshkentim” qo‘shiqlari hamda yosh kompozitorlardan K.Xikmatovning ilk bor orkestr uchun yozgan “Lirik poema”si va Q.Komilovning “Poema”sini ijro etadi.

Yubiley doirasida “Toshkentda oltin kuz” nomli II - Butunittifoq festivali o‘tkazildi. Ushbu festival doirasida M.Ashrafiy nomidagi Toshkent davlat konservatoriyasining katta zalida T.Jalilov va N.Osipov nomidagi davlat akademik rus xalq cholg‘ulari orkestrining ijodiy uchrashuvi bo‘lib o‘tdi. Uchrashuv T.Jalilov orkestri konserti bilan yakunlandi. Uning ijrosida o‘zbek va rus kompozitorlarining asarlari yangradi. Ushbu konsertda N.Osipov nomidagi orkestrning yakkanavozi S.Lukin domrada P.Chaykovskiyning “Oqqush ko‘li” baletidan “Ruscha raqs”ni o‘zbek xalq cholg‘ulari orkestri jo‘rligida, rus xalq cholg‘ulari orkestrining badiiy rahbari va bosh dirijyori, xalq artisti N.Kalininning rahbarligi ostida ijro etdi. Bunday uchrashuvlar orkestr sozandalari xotirasida uzoq vaqtgacha muhrlanib qolib, ularning ijodiga ilhom bag‘ishladi.

1984-yil orkestr uchun ijodiy voqealarga boy yil bo‘ldi. Shu yili o‘zbek xalq cholg‘ulari va bayan bo‘yicha IV Respublika ko‘rik-tanlovi ilk bor uch turda bo‘lib o‘tadi. Uchinchi tur va yakuniy konsert T.Jalilov nomidagi davlat xalq cholg‘ulari orkestri jo‘rligida o‘tkazilgan. Qisqa vaqt davomida orkestr 30 ga yaqin yirik shakldagi asarlarni o‘zlashtirishga erishdi. Bu orkestr ijro mahoratining oshishiga turtki bo‘ldi.

1984-yilda 10-18 iyun kunlari orkestr Sochida o‘tkazilgan “Dunyo planetalari” nomli Butunittifoq festivalida taniqli jamolar bilan bir qatorda ishtirok etadi. Festival doirasida o‘tkazilgan konsertlar dasturidan jahon kompozitorlari: T.Xrennikov, A.Xachaturyan, G.Sviridov, D.Shostakovich, I.Dunaevskiy, Ya.Frenkel, D.Tuxmanov, E.Ptichkin, F.Amirov, shuningdek O‘zbekiston kompozitorlari T.Qurbonov, F.Alimov, B.Gienko, H.Rahimov, S.Jalilning yangi asarlari joy olgan edi. Xorijiy va mahalliy tinglovchilar orkestr ijrosida yangragan mashxur klassik asarlarning ijrosini tinglab lol qolishgan va har bir asarni davomiy qarsaklar bilan kutib olishgan.

1984-yil orkestr Ukraina va Rossiya shaharlari bo‘ylab gastrol safariga chiqadi. Tomoshabinlar yakkanavozlar, O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan artist

⁴⁹ Кузнецова Г, Садыков Ф. Государственный оркестр народных инструментов Узбекистана имени Тухтасина Джалилова. Т., 1990, с.67.

M.Toirov (nay), Xalqaro va Respublika ko'rik-tanlovlarning sovrindorlari Sh.Yo'ldoshev (g'ijjak), T.Sobirov (chang), yakkaxonlar S.Ten va O.Kutsenko-larning chiqishlarini guldiros qarsaklar bilan kutib olishgan.

1985-yilda orkestr Qashqadaryo bo'ylab gastrol safariga chiqadi. 10 kun davomida, jami 17 ta konsert, Qarshi musiqa bilim yurti, tibbiyot texnikumi, ishchi va mehnatkashlar, talaba va pedagoglar davrasida bo'lib o'tdi. Konsertda T.Qurbonov qayta ishlagan "Girya", D.Zokirov qayta ishlagan "Tanovar", B.Gienko qayta ishlagan "Samoi dugoh" M.Yo'lchieva ijrosida, D.Soatqulov qayta ishlagan "Cho'li iroq" M.Toirov (nay) ijrosida yangradi. SHuningdek, kompozitorlar F.Alimov, Hab.Rahimov, S.Jalilning maxsus asarlari va jahon mumtoz musiqasi yangradi.

1985-yilning yozida (27 iyul – 3 avgust) orkestr Moskva shahrida bo'lib o'tgan XII-Butunjahon yoshlar va talabalar festivalida ishtirok etadi. Xalqaro forumda ishtirok etish jamoa tarixida ilk bor yuz bergani uchun bu xodisa orkestr sozandalari hayotida o'chmas iz qoldirdi. Kompozitorlar T.Qurbonov va F.Alimovlar ushbu tadbirga bag'ishlab, qismlari o'zbek, qozoq, tojik va turkman musiqiy mavzulariga asoslangan "Festival" syuitasini yozdilar. Konsert "Lujniki" sport saroyida o'tkazildi. Festival doirasida T.Jalilov orkestri rus xalq cholg'ulari orkestri, K.Orozov nomidagi qirg'iz xalq cholg'ulari orkestri, "Otrar sazi" nomli qozoq davlat folklor-etnografik orkestrlari bilan yaqindan tanishib oldi. Shuningdek, Ukraina, Belorussiya, Moldaviya, Gruziya, Armaniston va Latviya ijodiy jamoalarining konsert dasturini tinglashga muvaffaq bo'ldi.

1986-yil orkestr ijodiy faoliyatida konsertlarga boy yil bo'ldi. Fevral oyida orkestr Qrimga gastrol safariga boradi. Uning konsertlari Dnepropetrovsk, Zaparoje, Donetsk shaharlari televideniesi orqali namoyish etildi. Konsert dasturlari o'zbek xalq musiqasi, zamonaviy kompozitorlar asarlari, rus va xorij klassik durdonalaridan tarkib topgan edi. Orkestr va dirijorning professional mahorati tinglovchilarni darhol o'ziga jalb etishi bilan ko'zga tashlandi.

Shuningdek, 1986-yilning oxirida orkestr ijodiy hayotida muhim voqea sodir bo'ldi, ya'ni mahoratli kompozitor To'lqin Qurbonovning yubiley konserti bo'lib o'tdi. Yubiley kechasi nafaqat kompozitorning ijodiy yutuqlarini, balki o'z tashabbusi orqali jamoa ijrochilik mahoratini qanchalik o'stirganligini namoyon etdi. T.Qurbonovning yubiley konserti O'zbekiston kompozitorlarining asarlaridan turli janr va shakldagi sermazmun konsert dasturlarini tuzish mumkinligini ta'kidladi.

1988-yil xalq cholg'ulari davlat orkestri uchun muhim sana bo'ldi. Shu yili orkestr Rossiya bo'ylab gastrol safariga chiqdi. Rossiyaning Vladimir shahrida V.Andreev nomidagi rus xalq cholg'ulari orkestrning tashkil etilganligiga 100 yil to'lishi munosabati bilan o'tkazilayotgan "Xalq musiqasi festivali" konsertida

ishtirok etadi. Ushbu festival doirasidagi konsert nafaqat V.Andreev xurmati uchun, balki T.Jalilov nomidagi orkestrning 50 yillik ijodiy faoliyatining hisobot konserti ham bo'ldi.

Gastrol safaridan qaytgach "Bahor" konsert zalida T.Jalilov nomidagi o'zbek xalq cholg'ulari davlat orkestri hamda N.Osipov nomidagi rus xalq cholg'ulari davlat akademik orkestrining hamkorlikdagi konserti bo'lib o'tdi. Har bir orkestr konsertning bittadan bo'limini o'tkazdi. Konsertning yakuniy qismida orkestrlar birgalikda rus va o'zbek musiqalarini ijro etishdi. Bitta konsert doirasida ikki xil jamoalarning chiqishlari tinglovchilarda katta qiziqish uyg'otdi.

Orkestr repertuarida o'zbek xalq kuy va qo'shiqlari, mumtoz durdonalarimiz, jahon klassik va o'zbek kompozitorlari asarlari alohida o'rin tutadi. Yirik musiqa janrlarida yaratilgan ijod maxsullarini talqin etishda, maromiga etkazilgan texnik mahorat zaminida F.Sodiqovning serqirra tinimsiz mehnati mujassam bo'lib, u orkestrning mavqeini yangi sifat darajasiga ko'tara oldi. Natijada 18 ta gramplastinka yozildi hamda "Musiqali palitra" film-konsertini yaratishga erishildi. Jamoa ijrochilikda erishgan yutuqlari uchun 1991-yilda Respublikada yagona "Akademik orkestr" unvoniga sazovor bo'ldi.

Orkestrning ustivor yo'nalishlaridan biri – bu Bolalar musiqa va san'at maktablari hamda umumta'lim maktablari o'quvchilari uchun maxsus o'tkaziladigan "Manaviyat buloqlari" nomli abonement maruzali-konsertlardir. Ushbu konsertlar dasturi aynan bolalarga mos bo'lib, "Dunyo xalqlari kuy va qo'shiqlari", "Bolalar kompozitorlari bilan uchrashuv", "Tengdoshlaring kuylaydi" va "Birgalikda kuylaymiz" deb nomlanadi. Bolalar konsertlariga sozandalar ham, dirijyor ham astoydil tayyorgarlik ko'radi. Chunki bolalarni musiqa dunyosiga jalb etish va ularning ma'naviy va estetik madaniyatini shakllantirish eng muhim va qiziqarli jarayondir. Konsert dasturidagi har bir asar bolalarga tushunarli bo'lishi uchun asar ijro etilishidan avval asar haqida qisqacha ma'lumot beriladi. Bu yosh avlodga asarni tushungan holda tinglashlariga zamin yaratadi.

Orkestrga 1976-yildan 2010-yilga qadar Foruq Sodiqov rahbarlik qilib kelgan. Shu o'tgan davr mobaynida u bilan birga O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan madaniyat xodimi Anvar Liviev (1976-1987), O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artist Firuza Abdurahimova (asosan abonement konsertlarida) va boshqalar orkestrda dirijyor sifatida faoliyat olib borishgan. Shuningdek F.Sodiqovga dirijyor sifatida uning shogirdi, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artist Abduvohid Muborakov yordam berib kelgan.

2013 yil noyabr oyida T.Jalilov nomidagi Davlat Akademik xalq cholg'ulari orkestri o'zining 75 yillik yubileyini munosib kutib oldi. Yubiley konserti O'zbekiston Davlat konservatoriyasining katta konsert zalida bo'lib o'tdi. Konsert

M.Bafoevning ushbu orkestr uchun maxsus yozilgan “Shodiyona” uvertyurasi bilan boshlandi. Uvertyuraning birinchi taktidanoq orkestr tinglovchilar e'tiborini o'ziga qaratdi. Uvertyura xaqiqatdan ham tinglovchilarga bayramona kayfiyat baxsh etib, ularni konsert dasturiga jalb etdi. Uvertyura mahoratli musiqachi, ushbu orkestrning bosh dirijyori va badiiy rahbari D.Mutalov tufayli mohirona yangradi.

Respublika ko'rik-tanlovi sovrindori Malohat Nabieva ijrosida dutorda Oydin Abdullaevaning “Dutor ifori” fantaziyasining jahon premerasi yangradi va u ushbu asarda dutorning zarbga boyligini, chiroyli tembri va ajoyib ijro mahoratini namoyon etdi. Kamil Sen-Sansning “Allegro appassionato”si respublika ko'rik-tanlovi sohibi Anvar Mavlonov ijrosida o'zga koloritda tarannum etildi. Dutor basning mayin ovoz tarovati va ijro imkoniyatlari namoyish etildi.

“Nagil” nomli hind kinofilmdan “Meradil - mening qalbim” lirik kuyi xalqaro konkurs laureati Botir Do'simbetov ijrosida nayda jarangladi. Ushbu musiqa xarakterini batafsil yoritish uchun unga orkestr solisti Jamshid Rixsiev hind tablasida jo'rnavezlik qildi. Chiroyli va yoqimli kuy tinglovchilarni hayolan ajoyib va chiroyli Hindistonda bo'lishga hamda uning tabiatidan bahra olishga imkon yaratdi. M.Bafoevning “Sevgim samosi” operasidan “Al-farg'oniy” ariyasi O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artist Avaz Rajabov ijrosida yangradi. Ushbu asarda taniqli xonanda milliy klassik operasining ijro mahoratini, Jorj Bizening “Karmen” operasidan Toreodor kupletlarida esa xorij klassikasining yorqin ijro mahoratini namoyish etdi.

Davlat “Nixol” mukofoti sovrindori Gulzoda Xudoynazarova A.Ismoilovning A.Navoiy so'ziga (musiqasi F.Alimov tomonidan orkestrga cholg'ulashtirilgan) “Oh kim ishq ayladi” qo'shig'ini ijro etdi. Ushbu asarda yakkaxon o'zining betakror va chiroyli ovoz tembrini orkestr jo'rligida hamda tasvirlab bo'lmaydigan darajada boy milliy bezaklarni tarannum etdi. Ushbu qo'shiq ijrosi davomida zalda jim-jitlik xukm surardi. Hamma iqtidorli yosh xonanda xonishidan rohatlanmoqda edi. Pablo Sarasatening “Introduksiya va Tarantella”si respublika ko'rik-tanlovi sovrindori Javlonbek G'ulombekov ijrosida g'ijjakda ajoyib, betakror tembrda yangradi. Yakkanavozning ijro mahorati barchada yorqin taassurot qoldirdi.

Juzeppa Verdining “Taqdir qudrati” operasiga uvertyura aynan ushbu jamoa uchun yozilganday betakror tembrlarda, ajoyib ohanglarda yangradi. Juzeppe Verdining “Rigoletto” operasidan Jilda ariyasi va Sharl Gunoning “Romeo va Juletto” operasidagi Juletto valsi O'zbekiston va Qoraqalpog'iston xalq artisti Muyassar Razzoqova ijrosida yuqori professional darajada yangradi. Tinglovchilar xonandaning betakror, chiroyli ovoz tarovati (tembri) va artistlik mahoratiga qoyil qolishdi. Zal xonandaning go'zal ijrosiga taxsinlar aytib, tik

turgan xolda davomiy guldiros qarsaklar bilan qarshi oldi. Anatoliy Gurevichning “Qadimgi bandjo” asarining respublika ko‘rik-tanlovi sovrindorlari Malohat Nabieva (dutor primada) va O‘ktam Jumanioyov (rubob primada) larning ilk ijrolari xech kimni befarq qoldirmadi. Bunday duet estradada birinchi marotaba qo‘llanilgan bo‘lishiga qaramay, cholg‘ular tembr hamda texnik imkoniyati jihatdan bir-biriga juda mos bo‘ldi. Ularning ijroviy musobaqasi juda qiziqarli edi. Bu asarning ozginagina teatrlashtirilganligi barcha tinglovchilarga ko‘tarinki kayfiyat bag‘ishladi. Ijro boshlanishidan avval shlyapa ayol sozandaning boshida kiyilgan edi, asar so‘nggida esa u shlyapani o‘z raqibining boshiga kiydirib qo‘ydi. Bu ramziy ma‘no, sozandalar o‘z vazifasini bajarganliklaridan dalolat beradi. Ijro paytida yakkanavozlar o‘z artistlik maxoratlarini va cholg‘uning ijro imkoniyatlarini namoyish etishdi.

Dastur yakunida orkestr ijrosida Abbos Qosimovning “Navro‘z” asari yangradi. Orkestr tarkibiga ushbu asarda asosiy vazifani bajaruvchi karnay va surnaylar kiritilgan edi. Karnay va surnaylarning shodiyona ohangi, solistlarning mohirona ijrosi haqiqatdan ham bayramona kayfiyat baxsh etdi. Dirijyorning aniq va tantanavor qo‘l xarakati, yakkanozlarga o‘z vaqtida ko‘rsatishi, ushbu asarni o‘ziga tortadigan asosiy tomonini yoritishga yordam berdi. Tomoshabinlar yuzida ularning ko‘tarinki kayfiyatda ekanligini aks ettiruvchi tabassum paydo bo‘ldi. Ushbu konsert barcha tinglovchilarga rohat baxsh etdi. Konsert tugagach barcha tinglovchilar davomiy guldiros qarsaklar bilan sozandalarni sahnani tark etishiga yo‘l qo‘yishmadi. Jamoa ushbu asarni tinglovchilar talabiga ko‘ra yana qayta ijro etdi.

To‘g‘ri tanlangan repertuar, yosh iqtidorli sozandarlarning chiqishi, xalq va xizmat ko‘rsatgan artistlarning ishtiroki, turli xarakterdagi asarlarning kiritilishi orkestrni professional jihatdan o‘rishiga hamda konsertlarining yuqori professional darajada o‘tishiga yordam beradi. Bunda orkestrning bosh dirijyori va badiiy rahbari D.Mutalovning xizmatlari beqiyosdir.

2010-yildan 2014 yilgacha orkestrga mahoratli yosh dirijyor Dilshod Mutalov rahbarlik qilib keldi. U ham o‘zidan oldingi orkestr tarixi bilan bog‘liq bo‘lgan dirijyorlarning ijodiy faoliyatini izchillik bilan davom ettirdi. Orkestr repertuarini O‘zbekiston kompozitorlarining maxsus asarlari, jahon mumtoz musiqasi hamda zamonaviy asarlar bilan boyitdi.

2014-yilning oktyabr oyida ikki professional jamoalar negizida yagona o‘zbek xalq cholg‘ulari davlat Akademik orkestri tashkil etildi va bu jamoa D.Mutalov rahbar etib tayinlandi. Ushbu orkestr hozirgi kunga qadar o‘z ijrochilik faoliyatini qizg‘in tarzda davom ettirib kelmoqda. O‘ylaymizki ushbu jamoa kelgusida o‘z yutuqlari bilan kashf etilmagan cho‘qqilarni zabt etadi.

13-MA'RUZA: DONI ZOKIROV NOMIDAGI DAVLAT XALQ CHOLG'ULARI ORKESTRINING SHAKLLANISH SHART- SHAROITLARI

1957-yilning may oyida Toshkent radioeshittirish Bosh boshqarmasi qoshida oz'bek xalq cholg'ulari orkestri tashkil etildi⁵⁰. Orkestrga Yunus Rajabiy badiiy rahbar, Doni Zokirov bosh dirijyor etib tayinlandi. Orkestrning tarkibi ijro imkoniyatlaridan kelib chiqib, jahon orkestrlari andozalariga xos bo'lgan cholg'ular hisobiga kengaytirilib borildi. Sekin-asta nay, qo'shnay, sunray, chang, qashqar va afg'on ruboblari, tanburlar, dutorlar, sato, doyra va g'ijjaklar oilasi qo'shildi. Damli cholg'ular oilasini to'ldirish hamda orkestr tembrini boyitish maqsadida simfonik orkestrining kichik fleyta va goboy cholg'ulari jalb etildi.

Toshkent radioeshittirish Bosh boshqarmasi qoshidagi o'zbek xalq cholg' xalq cholg'ulari orkestri. 1960 y.

Jamoaning ko'p ovozli orkestr sifatida shakllanishida D.Zokirovning hissasi katta. Jumladan, u rahbar va dirijyor sifatida tinimsiz mehnat qildi, maqsad sari muttasil intildi va, pirovardida jamoaning ijrochilik darajasini yuksaltirishga erishdi. Shu asnoda jamoa ham o'ziga xos ijrosi bilan ko'pchilikning e'tiborini qozondi. Doni Zokirov nafaqat mohir sozanda, jonkuyar rahbar va mahoratli dirijyor, balki ijod sirlarini puxta egallagan serqirra kompozitor sifatida ham faoliyat olib bordi, o'zi rahbarlik qilayotgan orkestr uchun maxsus asarlar yaratdi. Shuningdek, birinchilardan bo'lib turli xalqlarning kuy va qo'shiqlarini orkestr uchun qayta ishlab, uning ijro imkoniyatlarini kengroq yoritishga harakat qildi.

⁵⁰ O'z.R.MDA (IQFA) xujjatlari. O'zbekiston SSR Madaniyat vazirligi buyruqlari. №2487. Opis №1.

D.Zokirov boshqarayotgan orkestrning yutuqlaridan ilhomlangan F.Qodirov, B.Zeydman, B.Meyen, I.Hamroev, X.Izomov, B.Gienko, F.Nazarov, S.Hayitboev, M.Nasimov va boshqa kompozitorlar ham shu jamoaga moslab asarlar yoza boshladilar. O‘zbekiston kompozitorlari bilan birga bastakorlar ham jamoa ijrosiga oid bir qator asarlar yaratdilar. Xususan, N.Hasanov va B.Gienkoning “O‘zbekiston” fantaziyasi va “Do‘stlik” syuitasi, F.Toshmatov va V.Zudovning xor va orkestr uchun “Yor-yor” qo‘shig‘i, S.Kalonov va B.Gienkoning “Kulib bergan saloming” romansi shular jumlasidandir.

1959-yili O‘zbekiston radiosi qoshida maqomchilar ansambli tuziladi va unga Yu.Rajabiy rahbar etib tayinlanadi. Orkestrni boshqarish esa dirijyor va kompozitor D.Zokirov zimmasiga yuklatiladi. Orkestr bilan taniqli xonandalar – H.Nosirova va S.Yarashevlar hamkorlik qila boshladilar. Shuningdek, jamoaga yakkaxonlar sifatida K.Ismoilova, M.Dadaboeva, B.Davidova, X.Yusupova va F.Abdurahmonovlar jalb etildi. Orkestr yakkaxon va yakkanavozlarga jo‘rnavoz sifatida ham katta muvaffaqiyatlarga erishadi. Bastakorlardan F.Toshmatovning “Mard yigitlar”, D.Zoki-rovning “Ko‘rmadim”, K.Jabborovning “Diyorimsan”, N.Hasanov-ning “To‘ylaringiz muborak”, S.Kalonovning “Topmadim” va “Dutorim” kabi ashulalari o‘zbek radio eshituvchilari tomonidan qizg‘in qabul qilinardi.

Professional mutaxassis sozandalar, jumladan, rubobchilar – Q.Usmonov, I.Mallaev, S.Taxalov, T.Rajabov, A.Boboxonov, shu- ningdek, naychi H.Jo‘raev, changchi A.Mutalov, g‘ijjakchi sozandalar – T.Azimov va Q.Komilovlarning jamoaga kelib qo‘shili- shi orkestr ijrochilik saviyasini yanada oshirdi. Shu yillari jamoa birinchi marotaba konsert dasturlarini magnit tasmasiga yozishga muyassar bo‘ladi. Bu jarayon mutaxassislar tomonidan e‘tirof etilgandan so‘ng esa asarlar muntazam ravishda radio to‘lqinlari orqali eshittirilishi odatiy bo‘lib qolgan edi. Keyinchalik esa televidenie orqali efirga chiqish imkoniyatiga ham ega bo‘lindi⁵¹.

Bu davrga kelib kompozitorlardan A.Kozlovskiy, I.Akbarov, H.Rahimov, A.Muhamedov, Sh.Ramazonov, R.Hamroev va boshqalar orkestr repertuarini o‘zlarining turli janrlarda yaratgan asarlari bilan yanada boyitdilar. Ularning asarlari esa, asosan an’anaviy yo‘lda ijro etilgan, binobarin partituralar ham shunga moslashtirilgan edi. Partiturada ba’zi-bir belgilar o‘rin olgan bo‘lishiga qaramay, ijrochilar o‘z partiyalarini imkoniyatlari darajasida ijro etishardi. Bundan tashqari orkestr jamoasi tomonidan arab, afg‘on, eron va ozarbayjon xalq kuylari va qo‘shiqlari ham ijro etilgan⁵².

O‘sha davrdagi jamoa asosini an’anaviy ijrochilik maktabining yorqin namoyandalari – T.Alimatov (sato), S.Kalonov (nay), F.Sodiqov (chang),

⁵¹. Muallifning X.Izomov bilan 1990-yil 22-martda bo‘lgan suhbatidan yozib olingan.

⁵² Muallifning orkestr sozandasi R.Ibragimov bilan 1990-yil 25-aprelda bo‘lgan suhbatidan.

F.Toshmatov (g'ijjak), H.Ubaydullaev (qo'shnay), M.Yusupov (dutor) kabi san'at darg'alari tashkil etgan. Bu sozandalar faqatgina orkestrdagi ijod bilan shug'ullanmay, balki musiqa bilim yurti va konservatoriyaning iste'dodli talabalarini kasbiy ijrochilik sohasiga ham tayyorlagan edilar.

Shu paytlarda radio orkestrining oldiga qo'yilgan asosiy vazifalaridan biri – milliy ijrochilik an'analarini yangi uslubda rivojlantirishdan iborat bo'lgan. Shu bois konsert dasturining asosiy qismini tashkil etgan o'zbek xalq kuylari ansambl ijrochiligi uslubida emas, balki orkestr ijrosiga mos shaklda garmoniyalashtirilgan edi. Shu bilan birga orkestrning konsert dasturidan O'zbekiston kompozitorlarining aynan shu jamoa uchun yozgan asarlari ham keng o'rin olgan bo'lsa-da, ammo talqin masalasida sozandalar orkestr ijrosini an'anaviy ansambl ijrosiga yaqinlashtirishga intilishlari sezilarli edi.

O'zbek xalq kuy va qo'shiqlarining katta bilimdoni D.Zokirov qaysi namunani orkestr uchun moslashtirmasin, albatta asosiy kuy va ovoz uyg'unligiga alohida e'tibor bergan hamda asarning sifatini belgilovchi o'ziga xos bezak va buyoqlarni bo'rttirib ko'rsatishga intilar edi. Shu bois ham orkestr ijodiy uslubining ilk shakllanishida D.Zokirovning hissasi cheksizdir. Shubhasiz, u birinchilardan bo'lib xalq qo'shiq-kuylari va mumtoz musiqa namunalarini orkestrga moslashtirish bilan bir qatorda jamoa uchun maxsus asarlar ham yaratishga astoydil kirishgan edi.

Jumladan, 1962-yili D.Zokirov tomonidan qayta ishlangan "Yovvoyi Chorgoh" asari orkestr ijrochiligining yangi qirralarini ochib berdi. Bunda, avvalo orkestr tarkibida qo'llangan quyidagi cholg'ular nisbati e'tiborlidir: nay pikkolo, nay-I-II, qo'shnay-I-II, surnay, chang -I-II, qashqar rubobi, afg'on rubobi, tanbur, dator bas, dator kontrabas, doira, sato, g'ijjak-I-II, g'ijjak alt, g'ijjak bas va g'ijjak kontrabas. D.Zokirov ushbu partituranı yaratishda har bir cholg'uning yakka ijrosini alohida ifodalash bilan bir qatorda turli cholg'ularning uyg'unlikdagi ijro imkoniyatlarini ko'rsatishga harakat qilgan. Muhimi, turli xil cholg'u oilalarining birgalikdagi unison ijrosi o'laroq, o'zbek milliy kuylarining an'anaviy ijrochiligiga xos tamoyil, ya'ni asarni boshidan oxirigacha kuy ustivorligi o'z kuchini saqlab qolgan.

Misol sifatida "Yovvoyi Chorgoh"ning asosiy kuy-mavzui bayonini keltiramiz. Bunda dastlab g'ijjaklar ijrosida boshlangan mavzu (3-8 tt.) o'ziga xos taqlidiy polifonik ko'rinishda ilk rivojlanadi (g'ijjak alt, qashqar va afg'on ruboblari - 8-9, 11tt., g'ijjak bas va g'ijjak kontrabaslar - 9-12 tt.) hamda tayanch "re" pardasiga qaytib nisbiy tugal holga keladi:

Andante

The musical score is written for a large ensemble and orchestra. The instruments listed on the left are: Kanchar rubob, Afyon rubob, Gijjak I, Gijjak II, Gijjak alto, Gijjak bass, Gijjak k. bass, K-rub., A-rub., G-choir I, G-choir II, G-alto, G-bass, and G-k. bass. The tempo is marked 'Andante'. The score is in 2/4 time and B-flat major. Dynamics include piano (p) and forte (f). The score is divided into two systems, with a double bar line between them.

Darhaqiqat, kompozitor an'anaviy ansambl ijrochiligi uslubini orkestrda o'zgacha qo'llaydi: bir cholg'u o'rnini cholg'ular guruhi, ansambl jo'rnavozligini esa ko'p ovozli orkestr bilan almashtiradi. Bularning barchasi, asarning milliy xususiyatini yo'qotmagan holda, sozandalarni ko'p ovozli musiqani teran idrok ila ijro etishlari uchun amalga oshirilgan.

Partitura oddiy yozilishidan qat'iy nazar, orkestrning ijro talqini bilan bog'liq ba'zi muammolar ham yuzaga kelgan edi. Unison shaklidagi ijro asosida tarbiyalangan sozandalarga turli partiya va ovozlar (yakkanavozlik, jo'rnavozlik, pedal tovushlari va o'lchov o'zgarishlari) ni ijro etish ma'lum qiyinchiliklarni tug'dirgan. Bu hol ayniqsa sozanadalarning ijro paytida bir-birlarini tinglay olishlari yohud asarda muhim o'rin berilgan yakkanavoz partiyalariga alohida e'tibor berishlari talab etilgan paytlarda sezilarli edi.

Shu bois D.Zokirov mashg'ulotlar davomida har bir ijroviy nuqson ustida alohida ishlashga, orkestr guruhlarining ijrodagi muvozanatini muqobillashtirishga ko'proq urg'u berar, pirovardida esa, asarning badiiy mazmunini to'la-to'kis ifodalashga harakat qilardi. Boshqacha aytganda, orkestrning yalpi hamda alohida cholg'u guruhlarining birdek aniq va ifodali yangrashiga erishish maqsad qilingan. Shu talablar o'laroq ijrochilik saviyasi yuksalgan orkestr jamoasi, jumladan, "Yovvoyi Chorgoh" asarini maromiga etkazib ijro etishga muvaffaq bo'lgan edi.

Orkestr uchun qayta ishlangan “Jazoir” kuyida esa D.Zokirov shiddatli tezlik sur’ati orqali orkestr va har bir cholg’u guruhining ijrochilik mahorati va imkoniyatlarini, shuningdek, o’zbek xalq cholg’ularining turfa va rang-barang tembrlarga benihoya boyligini namoyon etadi. Shuning uchun bo’lsa kerak, bu asar hozirgi kunga qadar o’z qiymatini yo’qotmay konsert dasturlarida doimiy ravishda ijro etilib kelinmoqda.

Doni Zokirovning orkestr uchun yaratgan har bir asari o’ziga xos tarzda va betakror ohanglarda yangraydi. Kompozitorning o’sha davrda jamoa uchun maxsus yozgan asarlaridan biri – uyg’ur xalq aytimlarining kuylari asosida yaratilgan (1962) “Uyg’urcha fantaziya”sidir. Nay pikkolo, nay-I-II, goboy, qo’shnay-I-II, surnay, chang-I-II, qashqar va afg’on ruboblari, tanbur, dutor, dutor bas, dutor kontrabas, doira, safoil, sato va g’ijjaklar oilasi uchun ijod etilgan aslida bir qismli bu asar o’zida to’rt qismli turkum xususiyatlarini mujassam etadi.

Shunga ko’ra har bir qism alohida kuy mavzui, o’lchovi va xarakterli obrazlari bilan tavsiflanadi. Jumladan, to’rt hissali o’lchovda bayon etilgan mayin ohangli birinchi qism (Andante) kuy-mavzui o’ziga xos qissa tarzida yangrasa, ikkinchi qism mavzui (7-raqam, Andantino) jonli o’ynoqi raqs usulida, uchinchisi (12-raqam, Allegretto) sho’x va jadal sur’atda jo’shqin raqs ko’rinishida, va, nihoyat yakuniy to’rtinchi qism (26-raqam, Allegro) shiddatli sur’atda o’z aksini topgan mavzu bilan nihoya topadi.

D.Zokirov bu asarda uyg’ur folkloriga xos musiqiy vositalar (jumladan, sinkopali usul)dan samarali foydalangan. Shuningdek, ikkinchi qo’shiqda uyg’ur xalq musiqasi uchun xos bo’lgan pentatonikani unumli qo’llagan. Pirovardida, turkumdagi har bir aytm kuyi o’ziga xos xususiyatlari bilan tinglovchilarda katta taassurot qoldirgan. O’z o’rnida ushbu asarning mohirona ijro etilishi orkestr sozandalarining ijrochilik malakasini yanada yuksalishiga xizmat qilgan edi.

“D.Zokirov o’z asarlarida rus va g’arbiy Evropa simfonik musiqasida qo’llaniladigan uslublarni milliy an’analarga muvofiq holda ishlatadi”⁵³. Mavzuning polifonik rivoji, o’lchovlarning tez-tez almashinuvi, asosiy mavzuning bir cholg’udan ikkinchisiga o’tishi sinkopali ostinato usuli hamda soloning bir qancha funksiyalar bilan birgalikda ijro etilishi orkestr uchun o’ziga xos qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. D.Zokirov mashg’ulot paytida texnik qiyinchiliklarni sozandalar bilan engib chiqib, orkestr imkoniyatidan unumli foydalangan holda, asar uchun xarakterli bo’lgan ohanglarni izlab topadi.

Shu tariqa orkestr jamoasi tashkil topgan kunidan boshlab 1960-yillarning oxiriga qadar ko’p ovozli musiqani ijro etish ko’nikmalarini egalladi, haqiqiy orkestr ijrosiga xos musiqiy “til”ni o’rgandi. Boshqacha aytganda, jamoa qayta

⁵³ Вызго Т. Музыка для оркестров узбекских народных инструментов.// История узбекской сов. музыки. Т., 1973. П.т. с.363.

ishlangan o'zbek xalq kuylari bilan bir qatorda turli janrdagi kompozitorlik asarlarini ham ijro etish salohiyatiga ega bo'ldi.

Yillar davomida orkestr tarkibi professional tarzda tarbiyalangan sozandalar hisobiga kengaydi va mustahkamlandi. Malakali sozandalarning kelib qo'shilishi orkestr ijro mahoratining o'sishiga yordam berdi. Ijro etiladigan asar mazmunini sirli tayog'cha orqali ifodalab beruvchi, hamda jamoani badiiy jihatdan boshqarib boruvchi dirijyor vazifasi ham aniqlandi. Orkestr ijrochisi bo'lgan har bir sozanda muayyan bir asarni o'zicha alohida emas, balki dirijyor yordamida va bir-birini tinglagan holda ijro etish ko'nikmalariga ega bo'ldi. Natijada milliy cholg'ulardan tashkil topgan ko'p ovozi va rang-barang tembrli orkestr vujudga keldi.

1970-1980-yillar O'zbekistonda musiqa ijrochilik san'atining doirasi sezilarli darajada kengayganligi, ijrochilik amaliyotining faollashganligi va yangi musiqiy shakllar hisobiga keskin rivojlanganligi bilan tavsiflanadi. Bundan orkestr ijrochiligi ham mustasno emas. Ushbu davrda jamoa oldida turgan muhim masalalaridan biri – bu orkestr tarkibini zamon talabiga mos ravishda yangilash va kengaytirishdan iborat edi. Ayniqsa, yosh ijrochi mutaxassislarining jamoaga kelib qo'shilishi orkestrning yangicha ijro yo'nalishlarida ijod qilishiga imkon yaratdi.

Bu davrda o'zbek xalq cholg'ulari orkestri oldida turgan vazifalar – yangi va yirik shakldagi asarlarni o'zlashtirish, kompozitorlarning zamonaviy asarlarida qo'llanilgan mavzu va texnik uslublarni egallash hamda orkestr jamoasi ijrochilik mahoratini o'stirishdan iborat edi. Orkestr jamoasining maqsadi ham zamonaviy ijro uslublari va vositalaridan keng foydalangan holda aleatorika unsurlarini an'anaviy ijro bezaklari bo'lgan nola va qochirimlar bilan badiiy uyg'unlikda ifodalab, kompozitorning bosh g'oyasini batafsil yoritib berishga qaratilgan edi.

Orkestrning badiiy rahbari va bosh dirijyor D.Zokirov jamoaga 1980-yilgacha rahnamolik qilib, o'zbek an'anaviy talqiniga xos ijroni rivojlantirdi. Orkestr bilan olib borilgan ko'p yillik amaliy faoliyati va xalq cholg'ularining ijrochilik imkoniyatlarini yaxshi bilganligi tufayli u orkestrning yangi ijrochilik qirralarini ochishga muvaffaq bo'ldi. D.Zokirovning tinglovchilar orasida mashhur bo'lgan to'rt qismli "Syuita" (1974), "Bayram marshi" (1974) va qayta ishlagan "Mirzadavlat" (1979) cholg'u asarlari ko'povozli orkestrning rang-barang tembr va boy ijro imkoniyatlarini keng namoyon etadi.

1980-yili orkestrga rahbar etib saylangan T.Hasanov jamoa tarkibiga ayrim o'zgartirishlar kirita boshlaydi. Jumladan, yangi rahbar orkestr ijro uslubini filarmoniya qoshidagi orkestrga yaqinlashtirish istagida radio orkestriga dutor sekunda va g'ijjak altlarni qo'shadi, damli va bas guruhlarini ko'chaytiradi. Surnay va nay pikkolo cholg'ularini goboy, klarnet va ikkita fleyta pikkolo bilan almashtiradi. Zarbli cholg'ular guruxiga litavra, tarelka va treugolnik

(uchburchak)ni kiritadi. Torli-chertma cholg'ularni kamaytirish evaziga esa torli-mizrobli va torli-urma cholg'ularni ko'paytiradi.

D.Zokirov orkestrida dutor prima va rubob prima cholg'ulari- ning yo'qligi jamoada ijro etiladigan kuylarning milliy ruhini yorqin ifodalash bilan izohlangan edi. Rubob prima cholg'usi qashqar rubobi diapazonidan bir oktava baland eshitiladigan metsso-soprano rubobi bilan almashtiriladi. Radio orkestri tarkibiga dutor altdan tashqari an'anaviy dutor va an'anaviy tanbur kiritilgan bo'lib, ular faqatgina yakkanavoz cholg'u sifatida ishlatishga mo'ljallangan edi.

Radio orkestri tarkibida ijrochilik talabidan kelib chiqqan holda, o'rta registrga ega bo'lgan cholg'ular juda ko'pchilikni tashkil etgan. Chunki bu cholg'ular ijro etiladigan asarlarning milliy xususiyatlarini ifodalashga qo'l kelgan. "Orkestr guruhlarining bir necha variantlarini sinab ko'rib, jamoa murakkab asarlarni ijro eta oladigan, registr va texnik imkoniyatlari o'zaro teng kela oladigan guruhlardan tashkil topgan ko'p ovozli orkestrga kelib to'xtadi",- deb yozgan R.Xo'jaev⁵⁴.

Radio orkestrining o'ziga xos xususiyati - bu doimo yakkaxonlar va yakkanavozlar bilan hamkorlikda ijod qilishi va ularning qo'shiq va kuylarini orkestr jo'rligida magnit tasmasiga yozishlaridadir. Diqqatga sazovor joyi shundaki, xonandalar ashula va qo'shiqlarni an'anaviy uslubda, ya'ni, nola va qochirimlar bilan kuylaydilar, orkestr esa ularga nota orqali jo'r bo'lardi.

Orkestr yakkanavozlarida ham ijrodan tashqari o'z jamoalari uchun ko'plab qo'shiqlar, cholg'u kuylari bilan birga yirik shakldagi asarlarni yaratishga intilishlar paydo bo'ldi. Mana shunday ijodiy shaxslardan biri, orkestr sozandasi Q.Komilov edi (g'ijjak). U ko'p sonli qo'shiqlar, cholg'u kuylari va yirik shakldagi asarlar muallifidir. Yakkanavozlar – H.Jo'raev⁵⁵ (nay) va Q.Usmonov (qashqar rubobi)lar ham shular jumlasidandir.

D.Zokirov nomidagi orkestrning ijodiy faoliyati 1986-yili yangi badiiy rahbar va bosh dirijyor M.Bafoev kelishi bilan yangicha tus oldi. Iste'dodli kompozitor va mohir dirijyor M.Bafoev 15 yil davomida orkestrga munosib ravishda rahbarlik qildi. Mustafo aka ishni avvalo repertuarni saralashdan boshladi. Jamoa O'zbekiston kompozitorlari ijodi bilan birga mustaqil davlatlar hamdo'stligi kompozitorlarining yirik asarlariga murojaat etadi. A.Boboevning "Poema-rapsodiya", U.Xojibekovning "Fantaziya" (I-II qismlar), F.Amirov va G.Nazarovalarning Fortepiano va orkestr uchun "Konsert", S.Aleskerovning Tor va orkestr uchun "Konsert"i shular jumlasidandir.

⁵⁴ Р.Ходжаев. Становление и развитие оркестра народных инструментов Узбекского радио и телевидения. // Проблемы теоретического музыкознания в Узбекистане. Т., 1976, с 197.

⁵⁵ H.Jo'rayev ijodi haqida A.Tashmatovanning Doni Zokirov nomidagi davlat xalq cholg'ulari orkestri nomli Monografiyasida batafsil ma'lumot berilgan. 51-53 betlar.

M.Bafoevning aynan shu jamoa uchun yaratgan turli janr va shakllardagi maxsus asarlari orkestr ijodiy hayotiga yangi mazmun olib kirdi. Sozandalarning zamonaviy ijrochilik san'atining yangi qirralari bo'lmish talaffuz va lad tuzilishi hamda polifonik rivojlanish haqidagi tasavvurlarini oshirdi. Keng qamrovli kompozitor o'zining yaratgan yirik shakldagi rang-barang asarlari bilan jamoa repertuarini boyitdi, ijrochilar dunyoqarashini kengaytirdi, ularda yangi mazmunga ega bo'lgan zamonaviy ijro uslublari ifoda etish ko'nikmalarini hosil qildi.

So'nggi yillarda orkestrning repertuaridan F.Alimovning "Poema"⁵⁶, T.Qurbonovning "Poema"si va "Afg'oncha poema"si, M.Bafoevning Qashqar rubobi va orkestr uchun "Poema"si, M.Yusupovning "Konsert-rapsodiya"si, N.Fiyosovning "Konsert" kabi yirik shakldagi asarlar muhim o'rin egallay boshladi.

Shu jamoa uchun maxsus yozilgan asarlardan yana biri – Qahramon Komilovning "Bir siqim tuproq" nomli poemasidir. Vatan va tarixiy obidalar madh etilgan bu asar 1989-yili ovoz, badiiy o'qish va xalq cholg'ulari orkestri uchun yozilgan. Qo'shiqni xonanda Tursunboy Parpiev kuylaydi (she'r muallifi Zohidjon Obidov). Badiiy o'qish Ubay Burxon tomonidan amalga oshirilgan⁵⁷.

Ushbu davrda O'zbekiston teleradiokompaniyasi qoshidagi jamoa asosiy maqsadi bo'lgan yuqori saviyadagi ijrochilik mahoratiga erishish uchun butun kuch-quvvatini sarf etadi. Orkestrning badiiy rahbari va bosh dirijyori ayrim cholg'ular va ular guruhlarining tembr sifatlarini yaxshilash, ijro mahoratlarini takomillashtirish imkoniyatlarini astoydil qidiradi. Ayni paytda, orkestr juda yaxshi ijodiy saviyada edi. Bunga H.Jo'raevning "Poema-rapsodiya", M.Bafoevning Qashqar rubobi va orkestr uchun "Poema" va "Konsert", F.Alimov "Poema" va T.Qurbonovning "Poema" kabi turli janrdagi asarlarining muvaffaqiyatli ijro etilishi dalolatdir.

Katta va murakkab hayot yo'lini bosib o'tgan orkestr jamoasi ijodiy etuklik darajasiga erishdi. Endilikda orkestr repertuaridan cholg'u musiqasining kichik miniatyurasidan tortib, to yirik shakldagi kompozitorlik ijodiyotining turli shakl va janrlariga xos bo'lgan asarlari joy oldi. D.Zokirov nomidagi orkestr tanlagan yo'l to'g'ri va haqqoniy ekanligi uning badiiy sermahsul ijodi orqali ham o'z aksini topgan edi. Jamoa yana bir bor o'z faoliyatini davom ettirish huquqiga ega ekanligini isbotladi va o'zbek musiqa madaniyatining ajralmas qismiga aylandi. Shuningdek, televidenie va radio orqali konsert dasturlarini namoyish etish, radio va televidenie "oltin fondi"ga asarlar yozish, O'zbekiston kompozitorlarining yangi asarlarini ijro etish, gastrol safarlari, abonement konsertlari, yangi konsert

⁵⁶ Ushbu asarlar haqida batafsil ma'lumot A.Tashmatovanning Doni Zokirov nomidagi davlat xalq cholg'ulari orkestri nomli Monografiyasida berilgan, 59-61 betlar

⁵⁷ O'sha manba. 62-66 betlar.

mavsumining ochilishi, davlat miqyosidagi katta-katta tadbir va taqdimotlarda ishtirok etishi bilan o'zining serqirra musiqiy ijrochilik amaliyotini namoyon etdi.

Orkestr o'zining boshlang'ich davrida qayta ishlangan o'zbek xalq kuylari, O'zbekiston kompozitorlarining qo'shiqlari va kichik shakldagi asarlarni ijro etgan bo'lsa, keyingi davr, ya'ni 1970-80-yillarda esa yirik shaklda va turli janrda yozilgan musiqiy asarlarni muvaffaqiyat bilan ijro etish saviyasiga erishdi. Shu yillar davomida jamoa sermahsul va samarali faoliyat ko'rsatdi. Jamoaning bosib o'tgan muvaffaqiyatli ijodiy faoliyat yo'lini quyidagi uch yo'nalishga bo'lish mumkin:

1. Mukammal asarlarni radioning oltin fondiga yozish (150 daqiqa 1 yilda)
2. Ijodiy faoliyatini televidenie orqali keng tinglovchilar ommasiga namoyish etish (40 daqiqadan 15 ta ko'rsatuv 1 yilda).
3. Ijodiy uchrashuvlar, yubiley konsertlari, konkurslarda ishtirok etish, zavod, fabrika va turli tashkilot hamda o'quv yurtlaridagi tadbirlarda qatnashish, ochiq konsertlar (7 ta - yil davomida)⁵⁸.

1989-yil orkestr tarixida unutilmas sana bo'lib qoldi. Chunki, shu yilning 16-yanvarida jamoaga ushbu orkestrning tashkil etilishi va rivojlanishida o'zining ulkan hissasini qo'shgan san'atkor O'zbekiston xalq artisti Doni Zokirov nomi berildi⁵⁹. Shu bilan birga jamoaning ikki sozandasi va bastakori – Halimjon Jo'raev va Qobul Usmonovlar ham "O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artist" unvoniga sazovor bo'ldilar. Davlatimiz tomonidan ko'rsatilgan bu e'tibor ularni yanada sermahsul ijod qilishga undadi.

14-MA'RUZA: DONI ZOKIROV NOMIDAGI DAVLAT XALQ CHOLG'ULARI ORKESTRINING YANGI IZLANISHLAR DAVRI.

O'zbekiston kompozitorlarining 1990-yillarda yaratgan aksariyat asarlarida ma'naviy tiklanish g'oyasi ilgari surilgan edi. Shu bois ham bu asarlarda ko'proq o'tmish manbalariga, xalq qahramonlariga murojaatlar, Vatanga bo'lgan muhabbat kabi mavzularning ustivorligi kuzatiladi. Bu jarayon M.Bafoev, T.Qurbonov, F.Alimov, Q.Komilov kabi kompozitorlarning asarlarida o'z ifodasini topganligini e'tirof etish lozim. O'z navbatida, bunday urinishlar musiqa ijodiyotida yangi shakl va janrlarni yuzaga keltirdi.

Yangi shakl va janrlardagi asarlar esa, tabiiyki, ijrochilik san'ati oldiga yangi vazifa va maqsadlarni qo'yadi. Oldingi asarlarda orkestrning to'la ijrosi ko'proq qo'llanilgan bo'lsa, so'nggi paytlarda kompozitorlar orkestrdan unumli foydalanib,

⁵⁸. O'zbekiston Respublikasi Markaziy davlat arxividan, 1989 yil.

⁵⁹ O'zbekiston SSR Ministrlar Sovetining 21-sonli Qarori (16.01.1989).

aniq maqsad sari turli guruhlarni qo'llaydilar. Aniqrog'i, yangi mavzu, yangi tembr va yangi ijroviy uslublarni keng joriy etmoqdalar. Xalq cholg'ulari orkestrining xor jamoasi bilan hamkorligi ham yangi tembr va yangi bo'yoqlarni kashf etilishiga sabab bo'ldi. Xorning xalq cholg'ulari orkestrida turli ko'rinishda (asosiy yoki jo'rnavoz va "fon" sifatida) ishlatilishi esa betakror, serjilo ohanglar va tembrlarni taratadi. Kompozitorlarning zamonaviy asarlarida impressionizm an'alariga tayanish tamoyili ham yaqqol sezilib turadi. Chunki ramziy ma'no kasb etuvchi turli ladlar, rang-barang bo'yoqlar uyg'unligi orkestr ijrosida behisob zamonaviy jozibalar mujassam bo'lishiga va yangidan yangi ijrochilik imkoniyatlari kelib chiqishiga ham sabab bo'lmoqda.

Binobarin, 1990-yillar O'zbekiston kompozitorlik ijodiyotini turli san'at va janrlarning o'zaro uyg'unlashuvi ustivor bo'lgan davr sifatida e'tirof etish mumkin. Bunga M.Bafoevning "Nodira" telebaleti va "Buxoroi-Sharif" teleoperasi hamda Q.Komilovning "Ozod Vatan" oratoriyasi misol bo'la oladi. Oratoriya janriga murojaat qilish 90-yillarda tabiiy holga aylangan bo'lsa, telebalet va teleopera janrlarining yuzaga kelishi xalq cholg'ulari orkestri ijrochiligi tarixida yangilikdir. Teleopera va telebalet orqali orkestr dramatik funksiyalarni bajarishga ham jalb etildi. Shu bilan birga epik shakldagi qahramonlarni ham ta'riflab berdi.

Bunday asarlar xalq cholg'ulari orkestrida azaldan muammo bo'lib kelgan repertuar masalasini ma'lum darajada hal qilishga, qolaversa, orkestr ijroligini keng ommalashishiga ham ko'mak berdi, desak mubolag'a bo'lmaydi. "Nodira" telebaleti, "Buxoroi-Sharif" teleoperasi, "Bir siqim tuproq" poemasi va "Ozod Vatan" oratoriyalari orkestr ijrosiga xos go'zal an'analarni o'zida mujassam etgan, milliy ruh bilan yug'irilgan yoqimli tarannumga ega asarlardir.

Buning natijasida orkestr ijrosida bir qancha yangi yo'nalishlar vujudga keldi. Buni ikki asosiy yo'nalishga bo'lishimiz mumkin. Birinchi yo'nalish Evropa san'atida qaror topgan janr va shakllarning milliy mavzular bilan uyg'unlashuvida, ikkinchisi esa har xil ijro yo'lidagi badiiy jamoalarning birgalikdagi ijrosida kuzatiladi. Birinchi yo'nalishga, masalan, M.Bafoevning "Buxoroi-Sharif" teleoperasi, "Nodira" telebaleti, Q.Komilovning "Ozod Vatan" oratoriyasi kabi asarlarni misol tariqasida keltirish mumkin.

Ikkinchi yo'nalishda, M.Bafoevning Sohibqiron Amir Temur tavalludining 660 yilligiga bag'ishlangan "Buyuk ipak yo'li" shou musiqali asarida simfonik orkestr bilan birga chang-qovuz, ud, qonun, nay, nog'ora, doyra kabi o'zbek xalq cholg'ularining ishlatilishini, "Buxoroi-Sharif" teleoperasida esa o'zbek xalq cholg'ulari orkestri tarkibiga fortepiano cholg'usining kiritilishini, K.Komilovning besh qismli "Ozod Vatan" oratoriyasida o'zbek xalq cholg'ulari orkestri simfonik orkestrning kamonli cholg'ular guruhi va xor jamoasi bilan birgalikda ijro etishini ko'ramiz. Qolaversa, orkestr jamoalari teatrlashtirilgan ommaviy sahnalarda ham

ishtirok etmoqdalar. Ana shunday asarlarni yaratayotgan va ularni keng xalq ommasiga etkazib berishda orkestr bilan faol ish olib borayotgan ijodkorlardan biri, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan san'at arbobi, A.Qodiriy nomidagi Davlat mukofotining sovrindori M.Bafoevdir.

Musiqqa ijodiyotiga xos janrlarning barchasida M.Bafoev qalam tebratgan, desak mubolag'a bo'lmaydi. U qaysi janrda ijod qilmasin, asarning kattakichikligidan qat'iy nazar, asosiy e'tiborini uning shakliga emas, balki mazmuniga jalb etadi. Shu bois ham uning asarlarini tinglaganda, darhol milliylik ruhi sezilib turadi. M.Bafoev o'z bastakorlik mahorati bilan evropacha shakllarni Sharqona mazmun bilan uzviy bog'laydi, ya'ni evropacha madaniyatni Sharq madaniyati bilan chambarchas bog'lash natijasida ajoyib asarlar yaratilishi mumkinligini o'z ijodi orqali isbotlaydi.

Vatan, tarixiy voqealar, tarixiy qahramonlar, buyuk shaxslar va tarixiy obidalarni madh etuvchi qator asarlarning yaratilishi shular jumlasidandir. Mana shunday asarlardan biri M.Bafoevning bir pardali "Nodira" telebaletidir. Tarixiy shaxslarni madh etuvchi ushbu asar Yulduz Ismatova librettosi asosida 1992-yilda yozilgan. Asar mazmuni quyidagicha:

Umarxon saroyida shoira Uvaysiy yashaydi. U saroydagi kanizaklarga, ya'ni qizlarga she'r yozishni, o'qishni kattalar bilan muomala qilishni o'rgatadi. Ular ichida Nodira degan qiz shoh Umarxonni sevib qoladi va istirobda yashaydi. U she'rlar yozib shoh huzuriga kiradi. Shoh uni bir, ikki, uch marotaba qaytaradi. Mening she'rlarim unga yoqmas ekan, men shoira bo'la olmayman deb kuyinadi. Ustozi Uvaysiy unga dalda beradi va o'z maslahatlari bilan kuch bag'ishlaydi. Nodira yana ilhomlanib she'r yozadi va nihoyat Umarxonga uning she'rlari yoqib qoladi. U Nodiraga nisbatan muloyim bo'ladi. Xullas, ular ikkovlari til topishadi va nihoyat ularning to'ylari bo'ladi. To'ydan keyin esa Nodira irodali mardonovor xarakterda bo'ladi. Shoh esa oldingi shahdidan pasaygan, lekin Nodiraga hurmat ila muomalada bo'ladi. Nodira birdan oldingi davrini eslaydi va asar boshida yangragan lirik mavzu bilan telebalet yakunlanadi⁶⁰.

D.Zokirov orkestri uchun maxsus yaratilgan asarlardan yana biri bu M.Bafoevning Xurshid Davron librettosi asosida ijod etgan "Buxoroi-Sharif" teleoperasidir. Buxoroning 2500 yilligiga bag'ishlangan mazkur asar ikki doston va yigirma ikki naqshni o'z ichiga oladi. Teleopera ilk bor 1997-yili Buxoro shahrining yubileyiga bag'ishlangan konsertda lavhalar tarzida ijro etilgan. O'zbekiston televideniesining "Yoshlar telekanali" fondida shu asar asosida suratga olingan ikkita videofilm mavjud. Lekin ularga faqat ayrim naqshlarga kiritilgan, xolos.

⁶⁰ A.Tashmatovaning Doni Zokirov nomidagi davlat xalq cholg'ulari orkestri nomli Monografiyasida asar haqida batafsil ma'lumot berilgan. 77-84 betlar.

M.Bafoev xalq cholg'ulari orkestri uchun birinchi bo'lib teleopera va telebalet yozgan izlanuvchan ijodkordir. Uning doston janriga xos badiiy xususiyatlar bilan ishlangan "Buxoroi-Sharif" teleoperasi asosan konsertlarda va videofilmlarda namoyish etiladi. Teleoperaning bosh qahramoni baxshi bo'lib, u asarni boshlab beradi hamda birin-ketin kelgan qismlarni bir-biri bilan o'zaro bog'lab boruvchi "ko'prik" vazifasini bajaradi. Birinchi doston Buxoroning tarixi, uning tarixiy obida va yodgorliklariga bag'ishlangan. Ikkinchisida esa Buxoroda ijod etgan tarixiy shaxslarning yorqin siymolari madh etiladi.

Teleoperada dostonchi, badiiy o'qish ustasi, orkestr, xor, yakkaxon xonanda va sozandalar ishtirok etadilar. Partitura xalq cholg'ulari orkestrining katta tarkibiga mo'ljallab yozilgan. Orkestr ohanglarini yangi buyoq va o'zgacha tembr bilan boyitish maqsadida fortepiano cholg'usi kiritilgan. Shuningdek, u kompozitor tasavvur etgan cholg'ularning o'rnini ham to'ldi radi. Har bir xonanda esa ma'lum bir qahramon yoki tarixiy shaxsni madh etadi va ko'z o'ngimizda o'sha obraz gavdalanadi. Birinchi doston – to'qqizta, ikkinchisi – o'n uchta naqshdan iborat⁶¹.

Qahramon Komilovning "Ozod Vatan" oratoriyasi 1999-yili shoir Muhammad Ali so'ziga yozilgan. Besh qismdan iborat bo'lgan asar quyidagicha nomlangan: Birinchi qism "Ozod Vatan", ikkinchi qism "Otabek", uchinchi qism "Fitrat", to'rtinchi qism "Cho'lpon qo'shig'i" va beshinchi qism "Ozod Vatan". Oratoriyada xalq cholg'ulari orkestri, xor, yakkaxonlar, dutorchilar qizlar ansambli va estrada simfonik orkestrining kamonli cholg'ular guruhi ishtirok etadi.

Birinchi qismda muallif Amir Temurning harbiy yurishlarini ifoda etishga harakat qilgan. Ikkinchi qism A.Qodiriyning "O'tgan kunlar" romani qahramoni "Otabek" haqida bo'lib, u Kumush bibi vafotidan so'ng, rus bosqinchilariga qarshi kurashish uchun Turkistonga yo'l oladi. Shu erda qo'shin to'plab, jangga otlangani ifodalanadi. Uchinchi qism "Fitrat" deb nomlangan. Bu qismda muallif taniqli ma'rifatparvar shoir Abdurauf Fitrat hayotini ifodalashga harakat qiladi. Fitrat Toshkentda qahramonlarcha mustaqillik uchun kurashgan shaxslardan biridir. Uning niyatlari amalga oshmaganligi tufayli alamli isyonda o'tib ketadi. Bu asarda muallif Fitratning naqadar o'z yurtiga, o'z Vataniga sadoqatli ekanligini, Vatan deb jon berish unga yorug' yo'l ekanligini ifodalaydi. To'rtinchi qism – "Cho'lpon qo'shig'i"dir. Cho'lpon she'rlari mazmunidan kelib chiqqan holda Muhammad Ali ularni davom ettiradi. Shoirning o'sha davrda qilgan orzu umidlari shu kunda amalga oshgani o'zbek halqining baxtidir. Beshinchi qism, "Ozod Vatan" asarning

⁶¹. Bu asar haqida A.Tashmatovanning "Buxoroi-Sharif" nomli o'quv-uslubiy qollanmasida batafsil ma'lumot berilgan.

yakuniy qismidir. Bu qismni Qahramon Komilov mustaqilligimizning sakkiz yilligiga bag‘ishlab yozgan⁶².

2000-yillarning boshida O‘zbekiston teleradiokompaniyasi Badiiy jamoalar direksiyasi qoshidagi Doni Zokirov nomli Davlat xalq cholg‘ulari orkestri yangi ijodiy dovon sari intilayotgan jamoa sifatida namoyon bo‘ladi. Bu davrda Botir Rasulov, Jo‘ra Ortiqov, Dilshod Mutalov kabi bir qator dirijyorlar orkestr faoliyatini davom ettirish uchun ko‘maklashdilar. Ular o‘z ish tajribalari, dirijyorlik texnikasi, orkestrni boshqarish malakasi va har biri o‘ziga xos ijro talqinlari bilan sozandalar ijro mahoratini oshirish hamda ularning dunyoqarashini boyitishga yordam berdilar. Ijrochilar ham o‘z navbatida musiqiy asarlar mazmunini to‘laonli yoritishga astoydil intildilar.

2002-yil mazkur orkestr badiiy rahbari va bosh dirijyori lavozimiga mohir sozanda, mahoratli va malakali dirijyor Hikmat Rajabov taklif etildi. 65 kishidan iborat sozandalar jamoasi uni iliq kutib oldi. U ham sozandalar bilan do‘stona munosabatda o‘z faoliyatini boshladi. Birinchi galda orkestrning jonkuyar ijodkorlari – D.Zokirov, M.Bafoev, F.Alimov, H.Rahimov kabi kompozitorlarning partituralarini sinchkovlik bilan o‘rganib chiqqan bosh dirijyor o‘zidan oldingi ustozlarining ijodiy faoliyatini munosib davom ettirishga kirishadi. Xususan, jamoa bilan O‘zbekiston teleradiokompaniyasining “Oltin fondi” uchun asarlar ijro etib, uni magnit tasmasiga muhrlaydi, tez-tez televidenie va radio orqali chiqishlar qilib, xalq olqishiga sazovor bo‘ladi.

Jamoadagi o‘zaro hamkorlik, ahillik va ijodiy muhitning barqarorligi bois u ham avvalgi rahbarlar, ya’ni D.Zokirov va M.Bafoevlar singari xalq cholg‘ulari orkestri hamda uning jo‘rnavozligida yakkaxon va yakkanavozlar uchun mavjud repertuarni ijro etibgina qolmay, balki jamoa repertuarini yangi asarlar hisobiga boyitish maqsadida yuzdan ortiq asarlar yozadi. Ularni jamoa bilan birgalikda o‘rganadi va konsert dasturlariga joriy etadi. Shu tarzda O‘zbekistonning taniqli san’at ahli bilan ijod qilish baxtiga sazovor bo‘ladi. “Bunday muhit va qadrdon jamoa bilan ishlash meni hamon yangi-yangi asarlar ustida ilhom bilan ishlashimga qo‘l-qanot bo‘lmoqda. Bu men uchun umr bo‘yi izlagan va sog‘ingan ijodiy muhit, desam mubolag‘a bo‘lmaydi”⁶³, - deydi H.Rajabov.

Hikmat Rajabov o‘z dirijyorlik mahoratini Doni Zokirov nomidagi Davlat xalq cholg‘ulari orkestrining ijodiy faoliyati bo‘yicha har yili O‘zbekiston davlat konservatoriyasining katta konsert zalida o‘tkaziladigan hisobot konsertlarida namoyon etdi. Badiiy jamoa o‘zining “Istiqlol”, “Turkiston” san’at saroylaridagi konsert chiqishlari bilan xalqimiz qalbidan chuqur joy egalladi. “Navro‘z”,

⁶² A.Tashmatovanning Doni Zokirov nomidagi davlat xalq cholg‘ulari orkestri nomli Monografiyasida asar haqida batafsil ma’lumot berilgan. 86-94 betlar.

⁶³ Muallifin H.Rajabov bilan 2013 yil 22 oktyabrda bo‘lgan suhbatidan yozib olingan.

“Mustaqillik” va Konstitutsiya kuni bayramlari va davlat miqyosida o‘tkaziladigan turli tadbirlarda, jumladan, “Sharq taronalari” Xalqaro musiqa festivallarida faol ishtirok etib, musiqali yozuvlar orqali qatnashib keldi.

Doni Zokirov nomidagi Davlat xalq cholg'ulari orkestri. Dirijyor Hikmat Rajabov.

Ijod insonni ezgulikka, go‘zallik olamiga etaklaydi degan aqidaga amal qilgan H.Rajabov ustozlariga havas qilib, ilk bor 1985-yilda qashqar rubobi va ansambl uchun “Guli bodom” musiqasini ijod etgan edi. Bu asarga taniqli baletmeyster, O‘zbekiston xalq artisti Qunduz Mirkarimova “Buxorocha” raqsni sahnalashtiradi. Uning ijrosi H.Rajabovni benihoya quvontirdi. Ushbu asarning ijobiy baholanganligidan ilhomlanagan muallif shu tariqa orkestr jo‘rligida xonandalarga qo‘shiklar, sozandalarga kuylar, jamoa uchun esa turli janr va shakldagi asarlarni yaratishga bel bog‘laydi.

Serqirra ijodkor H.Rajabov dirijyorlik faoliyati bilan bir qatorda o‘z malaka mahoratini oshirish borasida ham tinimsiz izlanadi. Ko‘plab adabiyotlarni mutolaa qiladi. O‘z ijodi uchun har xil yangi mavzularni kundalik turmush tarzidan, bajarayotgan uy yumushlaridan qidirib topadi. Jumladan, “Oh, oppoq kapalak” nomli asari shular jumlasidandir.

Uning yaratilish tarixini muallif quyidagicha ta’riflaydi: “Bir kuni men Buxorodagi uy hovlimda ishkonga chiqib uzum barglarini xomtok qilayotgan edim. Shu payt barglar orasidan bir oppoq kapalak tusatdan uchib ketdi. Shunda men: Oh, oppoq kapalak, deb uni ushlashga intilgan chog‘imda, birdaniga oyoqlarim ostida tayanch bo‘lib turgan narvon tushib ketdi. Men esa shu payt qo‘llarim bilan surilarni mahkam ushlaganimcha kapalakning nozik qanot qoqib yuksaklikka uchishini hayrat bilan kuzatishni davom etdim”, - deb eslaydi biz bilan bo‘lgan suhbatda H.Rajabov. Shu voqea bois yakkaxon va orkestr uchun Muhiba Sayyid Xasan qizi she’riga bastalagan “Ox, oppoq kapalak” qo‘shig‘i yuzaga keldi.

Bu asarda muallif, vals janri badiiy ifoda vositalaridan unumli foydalangan holda, umri juda qisqa, ammo go‘zal tarzda o‘tadigan kapalak obrazini mohirona ifodalagan. Bunda g‘amsiz kapalakning engil va tinimsiz qanot qoqishiga xos harakatlar nozik tovushlar (*trel*, *mordent* va *glissandolar*) oroqali badiiy namoyon etiladi. Ushbu asarda qo‘shiq janrining barcha xususiyatlari to‘la saqlangani holda jamoaviy ijro uchun moslashtirilganligini ko‘ramiz. Shunga ko‘ra, jami uch banddan iborat she‘r quyida nota misoli keltirilgan kuy asosida ijro etilishi ko‘zda tutiladi:

Соло
охла - оп - пок бу - лут - пар
сен гул - зор ичин - да - - -
ос - мон - да тан - хо
ер из - лао як - то - - -

Гижжак I
Гижжак II
Г-альт
Г-бас
Г-к. бас

Соло
о - й о - й а - а - а - а - - -

Гижжак I
Гижжак II
Г-альт
Г-бас
Г-к. бас

Harir qanotlaring kumush rang qabo,
Nurlarga cho‘lg‘angan sen go‘zal ma’vo.
Qanotlaring uzra esmoqda havo,
Oh, pari kapalak, oppoq kapalak.

Oq, oppoq bulutlar osmonda tanho,
Sen gulzor ichinda yor izlab yakto.
Qanotlaring uzra esmoqda havo,
Oh, pari kapalak, oppoq kapalak.

Guldan gulga qo‘nib sevgi izlaysan,
Chaman gullariga baxtlar tilaysan.

Qanotlaring uzra esmoqda havo,
Oh, pari kapalak, oppoq kapalak.

Tembrlarning go‘zal uyg‘unlashuvi va yuqori registrlarda ijro etiladigan naqshinkor bezaklar ustivorligida milliy kuychanlik xususiyatlari bilan yo‘g‘irilgan ushbu asar – H.Rajabovning eng muvaffaqiyatli asaridan biridir. Bu asar partiturasida tarkibidan o‘rin olgan zarbli cholg‘ular – tarelka, buben va doiralar an‘anaviy qo‘shiq janrini yanada boyitishga xizmat qilgan. Changlar ijrosidagi nozik *glissando* va *pizzicatolar* vositasida go‘zal Sharqning betakror bahor manzaralari badiiy ifodalangan mazkur qo‘shiq O‘zbekiston va Qoraqalpog‘iston xalq artisti, “Buyuk xizmatlari uchun” ordeni sohibasi Muyassar Razzoqovaning jozibali ijrosida magnit tasmasiga muhrlandi.

H.Rajabovning yakkaxon, xor va orkestr uchun “O‘zbekiston o‘zirniki” qo‘shig‘i (Farida Afruz so‘zi) – Mustaqil davlatimizni tarannum etuvchi o‘ziga xos tantanavor qasidadir. Orkestrning to‘liq ovoz bilan baland dinamik tovushlardagi *tutti* ijrosi davlatimizning to‘g‘ri yo‘ldan shahdam qadamlar bilan borayotganligini, uning kelgusi ravnaqi va gullab yashnashini badiiy obrazlarda namoyon etadi. Doyra, nog‘ora va litavralarning muntazam usullari chuqur garmonik asosni yaratish bilan birga musiqiy asar shaklining yaxlitligini ham ta‘minlashga xizmat qiladi.

1

Най

Кўшнай

Clarinet in Bb

Чанг I

Чанг II

Копун

Овоз

Ўз-бе-кис-тон но-минг-га дос-тон би-та - ман Ю-ра-гим - га ме-х-ринг -
Бо-бо ме-рос туп-ро-гинг-га жон ти-ка - ман

Naqarot:

Tutmi, jiyda meva zoti larzon-larzon,
 Har qadamda bug‘doy, paxta, sholi xirmon.
 Ona xalqim himmatingga bo‘lay, qurbon,
 Mehnat bergan shirin nonim o‘zimniki.

Naqarot:

Bu asarda H.Rajabov madhiya va vatanparvalik ruhidagi qo‘shiqlarga xos bo‘lgan band shakliga alohida yondoshib, uni badihaguylik asosida rivojlantiradi, xor va orkestr dialogida esa chiroyli tembrlar hamohangligini topishga muvaffaq bo‘ladi. Umuman olganda, partiturada tembrlar masalasi go‘zal tarzda o‘z echimini topgan. Jumladan, xor partiyasining ayni paytda nay, qo‘shnay, klarnet in “b”dan iborat yog‘och damli cholg‘ularda, keyinchalik I- va II-g‘ijjatlarda ham qo‘shsadalaniishi asarning monodik tabiatga ega kuychanligini yanada yorqin ifodalaydi.

“O‘zbekiston o‘zimniki” qo‘shig‘ining yakuniy qismida yana birinchi band mavzusining qayta takrorlanishi ushbu asarga uch qismlik shakl xususiyatini bag‘ishlaydi. Shu asnod muallifning xalq cholg‘ulari orkestri uchun yozilgan asarlarining janr tabiatini yangilashga qaratilgan intilishi ham namoyon bo‘ladi. Ushbu qo‘shiq tinglovchilar qalbida Ona Vatanga sadoqat va muhabbat hissini uyg‘otadi.

Shuningdek H.Rajabov yakkaxon, xor va orkestr uchun yozgan “Mustaqillik maydoni” (O.Suyundiqova she’ri, 2005) qo‘shiq-madhiyasi⁶⁴, “Havzi kavsar qoshimda” (R.Rahmon qizi she’ri, 2006), “Bahor kelib” (Z.Obidov she’ri, 2006), “Buxorom bor” (S.Vohidov she’ri, 2006), “Shonli kelajak avlod” (O‘.Mirzayor she’ri, 2007), “Toshkentim” (F.Kamolova she’ri, 2007), “Onajonim qaydasiz” (M.Sayyid Hasan qizi she’ri, 2008), “Aytolmadim” (H.Xudoyberdieva she’ri,

⁶⁴ Bu asar haqida batafsil ma’lumot A.Tashmatovanning Doni Zokirov nomidagi davlat xalq cholg‘ulari orkestri nomli Monografiyasida yoritilgan. 101-103 betlar.

2006), “Vatanga” (N.Aminjon she’ri, 2008), “Sog‘inchlarim bor” (D.Abdurahmon qizi she’ri, 2008), “Buxoro tanavori” (H.Ahmedova she’ri, 2008), “Orzulari daryo otam” (Sh.Matyoqubova she’ri, 2008), “Topilmoq” (S.Bo‘ldieva she’ri 2009), “Chorlov” (S.Vohidov she’ri, 2009), “Buxoroda, Buxoroda” (N.Aminjon she’ri, 2009), “Dil” (M.Hamroeva she’ri, 2010), “Buxoroda gul sayli” (Xalq so‘zi, 2010) hamda “Hayrat” (kamonli sozlar uchun, 2011), “Maftun sozlar” (sato-tanbur, dutor va orkestr, 2012), “Qalb nidosi” (qo‘shnay va orkestr, 2013), “Surnay nolasi”, “Ey dil” (g‘ijjak va orkestr uchun, 2013) kabi bir qator asarlarni yaratdi.

Shu tariqa orkestr o‘z ijodiy faoliyatini 2014-yilning oktyabr oyida qadar davom ettirdi, so‘ngra ikki professional jamoalar To‘xtasin Jalilov hamda Doni Zokirov nomidagi orkestrlar negizida xalq cholg‘ulari davlat Akademik orkestri tashkil etildi. Ushbu jamoa hozirgi kunda o‘z ijodiy faoliyatini qizg‘in tarzda olib bormoqda.

15-MA’RUZA: 1960-1990-YILLARDA O‘ZBEK XALQ CHOLG‘ULARIDA IJROCHILIK SAN’ATI.

1960-yillarda respublika musiqa madaniyatining yuksalishi natijasida xalq cholg‘uchilarida konsert-ijrochilik faoliyati qizg‘in avj oldi. O‘zbek xalq cholg‘ulari va bayan bo‘yicha ko‘rik-tanlovlar o‘tkazish an‘anasi keng quloq yoydi va u tartibli ravishda o‘tkazila boshlandi. 70-yillarda o‘zbek xalq cholg‘ularida ijrochilikning obro‘-e‘tibori ancha yuksaldi. Jumladan, 1973-yilda yosh mahoratli g‘ijjakchi Shuhrat Yo‘ldoshev Voronejda bo‘lib o‘tgan musiqachi-ijrochilarning Butunittifoq ko‘rik-tanlovida qatnashib, g‘ijjak ohangining jimjimadorligi, rang-barang tembr bo‘yoqlari hamda cholg‘uning yangi texnik imkoniyatlarini namoyish etdi. Natijada Sh.Yo‘ldoshevga ko‘rik-tanlovning birinchi mukofoti va laureatlik unvoniga sazovor bo‘ldi⁶⁵.

Shuningdek bir guruh yosh sozandalar, jumladan, doyrachilardan: T.Sayfiddinov, Dilmurod va Xolmurod Islomovlar, O.Kamolxo‘jaev, I.Ikromov, changchi F.Shukurova, g‘ijjakchi Sh.Yo‘ldoshev, afg‘on rubobchi G‘. Ergashev, rubobchi H.Lutfullaevlar hamda “Qirq qiz” Nukus dutorchi qizlar havaskorlar ansambli, “Shodiyona” Shaxrisabz xalq ansambli, Xorazm kolxozining “Qaldirg‘och” ashula va raqs ansambli, “Shodlik” vokal-xoreografik ansambli, O‘zteleradio qoshidagi dutorchi qizlar ansambli va boshqa ijodiy jamoalar yuksak mahorati va faol konsert ijrochiligi uchun O‘zbekiston yoshlar mukofoti bilan taqdirlanganlar.

⁶⁵ Odilov A. O‘zbek xalq cholg‘ularida ijrochilik tarixi. T., 1995, 90-bet.

1971-yildan boshlab o'zbek xalq cholg'ulari va bayan ijrochilarining Respublika ko'rik-tanlovini o'tkazish an'anaga aylandi. Birinchi ko'rik-tanlov 1971-yilda Toshkent (hozirda O'zbekiston) davlat konservatoriyasida A.Petrosyans raisligida o'tdi. Unda 15 turdagi cholg'ulari bo'yicha 101 sozanda ishtirok etdi. Ko'rik-tanlov musobaqalari ikki bosqichda o'tdi. I bosqichda majburiy dasturni O'zbekiston bastakorlarining, shuningdek qardosh xalqlar xamda chet el bastakorlarining asarlari (jumladan yirik shakldagi bir asar) tashkil etdi. II bosqichda musobaqa katnashchilari har xil turdagi va murakkablikdagi to'rt asarni ijro etishlari lozim edi. Mazkur musobaqa 20 dan ortiq yosh iste'dodlarni aniqladi⁶⁶.

Shuhrat Yo'ldoshev, Botir Rasulov (g'ijjak). Fazilat Shukurova, Rustam Ne'matov (chang), Abdusalom Malikov (prima-rubobi), Pinxas Bakoev (qashkar rubobi), Xasan Komilov (g'ijjak-bas), Boqijon Rahimjonov (dutor), Bahtiyor Yo'ldoshev (doira) kabi sozandalar tanlov sohiblari katoridan joy oldilar. Ko'rikning o'ziga xos xususiyati xalk musiqasi hamda I.Bax, L.Betxoven, F.List, F.Shopen, K. Sen-Sans, M.Glinka, P.CHaykovskiy, S.Prokofev, A.Xachaturyan va boshqa jahon klassik kompozitorlari asarlarining mohirona ijrosida namoyon bo'ldi.

1974-yil fevralida ikkinchi Respublika ko'rik-tanlovi bo'lib o'tdi (hay'at raisi A.Petrosyans). Unda respublikaning deyarli barcha viloyatlaridan kelgan 76 sozanda ishtirok etib, ulardan 20 tasi g'olib deb topildi. O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan san'at arbobi, kompozitor Sobir Boboev raislik qilgan III ko'rik-tanlov 1980-yilda bo'lib o'tdi. Unda 99 ijrochi ishtirok etib, 18tasi g'oliblikni qo'lga kiritdi. To'rtinchi respublika ko'rik-tanlovi 1984-yil fevral oyida bo'lib o'tdi. O'zbekiston xalq artisti, kompozitor Sayfi Jalil hay'at raisi bo'ldi. Ilgarigi ko'rik-tanlovlardan farkli o'laroq ushbu ko'rik-tanlov uch bosqichda bo'lib o'tdi. Uchinchi bosqichda ko'rik-tanlov g'oliblari "Bahor" konsert zalida T.Jalilov nomidagi o'zbek xalq cholg'ulari orkestri jo'rligida konkurs dasturini ijro etdilar. Ko'rik-tanlovda 79 nafar ijrochilari ishtirok etishdi.

Beshinchi respublika ko'rik-tanlov 1988-yil fevral oyida bo'lib o'tdi. Bu gal hay'at raisi sifatida Xalk artisti, Qurmong'oz nomidagi qozoq xalq cholg'ulari Davlat orkestrining bosh dirijyori va badiiy rahbari professor Shamg'on Kajgaliev taklif etildi. Ko'rik-tanlovda 57 yosh musiqachi ishtirok etdi. Respublika ko'rik-tanlovlari so'nggi yillarda ajoyib mahorat maktabiga aylanib qoldi. Tanlovlar nafaqat ijrochilik kuchlarining sinovi, nafaqat yosh sozanda ijrochilarning mahoratini aniqlash, balki mashaqqatli murabbiylik

⁶⁶ Odilov A. O'zbek xalq cholg'ularida ijrochilik tarixi. 119-bet.

ishining yakuni ham bo'ldi. Qaror topgap an'anaga muvofiq o'zbek xalq cholg'ulari va bayan sozanda-ijrochilarining navbatdagi VI Respublika ko'rik-tanlovi, 1992-yil mart oyida bo'lib o'tdi. Uchinchi bosqich g'oliblari T.Jalilov nomidagi davlat Akademik xalq cholg'ulari orkestri (F.Sodiqov rahbarligidagi) hamda O'zbekiston teleradiokompaniyasi qoshidagi (kompozitor M.Bafoev rahbarligidagi) D.Zokirov nomidagi o'zbek xalq cholg'ulari davlat orkestrlari jo'rligida bellashdilar⁶⁷.

Shuningdek, Toshkentda 2008-yildan e'tiboran "Navro'z sadolari" nomli ko'p ovozli ansambl va orkestrlarning, 2013-yildan boshlab ikki yilda bir marotaba "Ona yurt ohanglari", "Baykal kubogi" (Rossiya) nomli xalqaro ko'rik-tanlovlarning o'tkazilishi nafaqat yangi iqtidor egalarini aniqlashga, balki yosh sozandalarda o'z kasbiga nisbatan katta qiziqish uyg'otadi, ijodiy yetuklik sari chorlaydi. Ular o'zlarining yuksak ijrochilik mahoratini hamda xalq cholg'ularining takrorlanmas boy imkoniyatlaridan foydalanish qobiliyatlarini namoyish etadilar. O'zbek xalq cholg'ulari, qolaversa orkestr jamoalari ham O'zbekiston kompozitorlarining maxsus asarlari hisobiga o'z repertuarlarini boyitadilar.

Shu bilan birga ko'rik-tanlovlar faqat yosh iste'dodlar musobaqasi bo'lib qolmay, balki cholg'u ijrochiligi san'atini yanada rivojlantirish, sozandalarning professional ko'nikmalarini oshirish bilan bog'liq bo'lgan muammolarni yechish, musiqa cholg'ularini modernizatsiyalashtirish hamda keng qamrovli ijrochilarni tayyorlash kabi masalalarni hal etishga ijobiy yordam beradi.

1960-1990-yillarda xalq cholg'ulari bo'yicha yosh iqtidor egalarini tarbiyalashga butun umrini bag'ishlagan Mirza Toirovning nay maktabi, ayniqsa F.Vasilev, S.Taxalov (rubob), V.Borisenko, A.Malikov (prima- rubobi), G'.Ergashev (afg'on rubob), A.Nazarov (dutor bas), B.Rahimjonov, A.Hamidov (dutor), N.Belenkiy, O.Xolmuhamedov, M.Toshmuhamedov, A.Umarov (g'ijjak), I.Shelpuk (g'ijjak bas), F.Sodiqov, F.Xarratov, R.Ne'matov (chang), T.Alimatov (tanbur, sato) kabilarning o'qituvchilik va ilmiy-ijodiy faoliyati tahsinga sazovordir. Ular ko'plab o'zbek musiqa san'atining taniqli namoyandalarini tarbiyalab yetishtirishga muyassar bo'lishgan.

⁶⁷ Ko'rik-tanlov haqidagi to'liq ma'lumot A.Odilovning O'zbek xalq cholg'ularida ijrochilik tarixi o'quv qo'llanmasida batafsil yoritilgan. 119-126 betlar.

Mirza Toirov

Mirza Xakimovich Toirov 1930 yilda Toshkentning “Labzak” dahasi yaqinidagi Shoir ko‘chasida ishchi oilasida tavallud topgan. Otasi - Xakimjon aka o‘g‘li Mirzada musiqaga nisbatan katta ixlos uyg‘otdi. Onasi Hadicha aya ziyolilar oilasida tarbiya topgan edi. Ota-onalar o‘z farzandini asrab-avaylab, mehr-muhabbat bilan parvarish qilishdi. Kasb-hunarli, ilmu-

ma’rifatli, mehnatsevar, odamlarga g‘amho‘r etib tarbiyalab, kelajakda yaxshi insonlar qatorida o‘ziga munosib o‘rnini egallashini orzu qilgan edilar. Shu orzular ila Mirzani Toshkentning Labzak bekatida joylashgan 18 - sonli o‘rta maktabga o‘qishga berishadi. O‘qib yurgan chog‘laridayoq musiqa to‘garaklariga faol qatnashib, dutor, tanbur va nay sozlariga ixlos qo‘yadi. Tez orada ustoz, taniqli sozanda - Vosiqjon Halilov rahbarligida nay cholg‘usini chalishni o‘rganishga kirishadi.

Cholg‘u – nafas bilan puflab chalinadigan bo‘lganligi tufayli uni o‘zlashtirish oson bo‘lmadi, qiyinchiliklarga bardosh berib engdi. Ko‘p vaqt o‘tmasdan engil holatda nay chalishni o‘zlashtirdi. Cholg‘uning ijro sirlarini, tovush chiqarish usullarini puxta egallab, qator xalq ohanglarini shirador, yoqimli darajada ijro etishga erishdi. Musiqa san‘atini mo‘jizakor olamligini, ohanglar esa go‘zallikka chorlovchi omillar ekanligini sezgan yosh Mirzaning nay nolalarini eshitgan sari unga ixlosi tobora ortib, nay chalishni mukammal o‘rganishga astoydil kirishadi. Tez orada “Jonon”, “Mirzadavlat”, “Dilhiroj”, “Chamandagul” kuylarini zavq bilan ijro eta boshlaydi.

1945 yilda o‘tkazilgan ko‘rik-tanlovda Mirza aka birinchi o‘rinni qo‘lga kiritadi va nay cholg‘usiga bo‘lgan qiziqishi yanada ortadi. 1946 yili Mirza Toirov Hamza (hozirda Uspenskiy) nomidagi Toshkent davlat musiqa bilim yurtiga nay sinfi bo‘yicha o‘qishga kiradi. Nay cholg‘usida nota yozuvi bo‘yicha chalishni qunt bilan o‘rganadi va tez orada musiqiy matnlarni varoqdan ravon o‘qish malakasini ham puxta o‘zlashtiradi. Ko‘p o‘tmay – 1947 yilda Mirza A.Petrosyans rahbarligidagi o‘zbek xalq cholg‘ulari orkestriga naychi sifatida ishga taklif etiladi. Ilk ijodiy faoliyatini aynan shu badiiy jamoada boshlaydi. M.Toirov 1950 yilning noyabr oyida o‘zbek xalq cholg‘ulari orkestri tarkibida O‘zbekiston Respublikasi san‘at ustalari bilan birga Xitoy Respublikasida bo‘lib o‘tgan konsertda qatnashadi. Bu orkestrning xorijiy mamlakatlarga uyushtirilgan birinchi gastrol safari edi.

1951 yilda Mirza Toirov konservatoriyaning birinchi kursiga qabul qilinadi. Shuningdek ustoz o‘z san‘ati bilan Polsha (1968, 1986), Suriya, Livan (1971) kabi davlatlarga borib o‘zbek cholg‘u ijrochiligi san‘atini dunyo tinglovchilariga etkazishda jonbozlik ko‘rsatadi. U nafaqat chet ellarda balki, respublikamizning turli

viloyatlarida ham ijrochilikning yangi-yangi qirralari bilan muhlislar orttirgan. Mirza Toirov – orkestr sozandasi, yakkanavoz ijrochi sifatida ko‘p yillik samarali ijodiy va konsert faoliyati hamda o‘qituvchilik sohasidagi mehnatlari uchun hukumatimiz tomonidan O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan artist (1969) faxriy unvoni, shuningdek professor ilmiy unvonlarini qo‘lga kiritadi.

Mirza Toirov “xalq cholg‘ularida ijrochilik” kafedrasida nay va qo‘shnay sinflari bo‘yicha avval o‘qituvchi (1957), keyinchalik dotsent va 1987 yildan professor ilmiy darajasida talabalarga saboq berish bilan birgalikda ilmiy-ijodiy va musiqiy ijrochilik yo‘nalishlarida ham faoliyat ko‘rsatib kelmoqda. Uning yuzdan ortiq shogirdlari respublikamiz va uning sarhadlarida ishlab, ustozning ishini davom ettirib kelmoqdalar. Shogirdlari orasida bir necha bor Xalqaro va Respublika ko‘rik-tanlovlarining g‘oliblari, O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan artistlar etishib chiqqan. Uning muallifligidagi “Nay darsligi” (A.Petrosyans bilan birgalikda), “Nay uchun pesalar” (1987) kabi kitoblar nafaqat respublikamizning balki qo‘shni Respublikalarning musiqiy dargohlarida ham allaqachon ijrochilarning asosiy kitoblariga aylanib ulgurgan.

Mirza Toirov - yuksak darajali ijrochi, jahon andozasiga javob bera oladigan sozanda. Nafaqat o‘qituvchi murabbiy, balki shogirdlariga otalardek mehribon insondir. SHu bilan birga talabchan, mehnatsevar, o‘z san‘atiga va ishiga fidoiy ustozdir.

Murod Toshmuhamedov

Murod Ibragimovich Toshmuhamedov (1939 yilda tug‘ilgan) mashhur g‘ijjakchilar orasida alohida ajralib turadi. U Toshkent davlat konservatoriyasini ustози O.Holmuhamedov sinfida tugatgan. O‘zbek xalq cholg‘u ijrochilarining I Respublika ko‘rigining sohibi. 1961 yildan hozirgi kunga qadar konservatoriyada g‘ijjak va g‘ijjak-alt sinlari bo‘yicha talabalarga saboq bermoqda. U torli kamoni cholg‘ular bo‘limining mudiri sifatida ham faoliyat olib bermoqda.

M.Toshmuhamedov g‘ijjak va g‘ijjak alt sinfi rivojiga qo‘shgan xissalari, ilmiy ijodiy ishlari hamda ushbu sinflar bo‘yicha yaratgan o‘quv qo‘llanma va darsliklari tufayli 1988 yili dotsent, 2001 yili esa professor unvonlariga sazovor bo‘ldi. Uning shogirdlari orasida xalq cholg‘ulari ijrochiligi bo‘yicha o‘tkazilgan Uzeir Xojibekov nomidagi I Xalqaro konkurs sohibi Qaxramon Nazirov, Respublika konkursining sohibi Jo‘raboy Saidovlar bor. M.Toshmuhamedov “G‘ijjak taronalari”(1983) to‘plamining tuzuvchisi, “G‘ijjak darsligi” (1995),

“G‘ijjakda an’anaviy ijrochilikni o‘zlashtirish” (1999), “G‘ijjak alt darsligi” (2004) hamda g‘ijjak ijrochiligi bo‘yicha bir qator maqolalar muallifidir.

Murod aka Toshmuhamedov g‘ijjak va g‘ijjak alt sinfi bilan birgalikda 1985 yildan buyon “Sayqal” nomli torli kamonlilar oilasidan tuzilgan orkestrga ham rahbarlik qilib kelmoqdalar. Ushbu jamoa bilan bir qator tadbirlarda, tanlov va festivallarda ishtirok etib, sermazmun konsert dasturlari bilan tinglovchilarni bahramand etib kelmoqdalar. Shu bilan birga iqtidorli kadrlarni tarbiyalashda jonbozlik ko‘rsatmoqdalar.

Boqijon Rahimjonov

Taniqli sozanda, serqirra ijodkor, musiqiy targ‘ibotchi, cholg‘ushunos **Boqijon Xoshimjonovich Rahimjonov** 1945-yili ziyolilar oilasida dunyoga oilasida dunyoga keladi. Musiqaga bo‘lgan ilk qiziqishni oilada boshlanadi. Boqijon aka bolaligidan amakivachchasi Xrojiddin Muhitdinov ish jarayonini qunt bilan

kuzatib, yog‘ochga jon ato etib, bejirim cholg‘ularni yaratayotganini kuzatib, sozgarlik san’atiga mehr qo‘yadi. Shu tariqa u ushbu sohani batafsil o‘rganishga kirishadi.

1963-yili B.Rahimjonov Toshkent davlat konservatoriyasi “Xalq cholg‘ularida ijrochilik” kafedrasiga o‘qishga kiradi. Dutor sinfi bo‘yicha Feoktist Vasilev sinfida tahsil oladi va undan ijro mahorati sirlarini o‘rganadi. SHuningdek ushbu cholg‘u bo‘yicha dars berish sir-asrorlarini o‘zida kashf etadi. Badiiy jamoalar tuzish va dirijyorlik ko‘nikmalarini egallashda ustoz O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan madaniyat xodimi Anvar Livievning xizmatlari cheksizdir.

B.Rahimjonov 1968-yili Toshkent (hozirda O‘zbekiston) davlat konservatoriyasini tugatib, shu yildan e’tiboran dutor ixtisosligi bo‘yicha dars bera boshlaydi. SHu bilan birga o‘z ijro mahoratini mukammal darajaga etkazish ustida tinimsiz mashq qiladi. Natijada o‘zbek xalq cholg‘ulari va bayan bo‘yicha o‘tkazilgan I va II Respublika sozanda ijrochilar ko‘rik-tanlovining sohibiga (1971, 1974 yy.) aylanadi.

Tinib-tinchimas sozanda B.Rahimjonov ustoz san’atkor O‘zbekiston xalq artisti Orif Qosimov ijrosini soatlab maroq bilan tinglardi va qiziqarli savollar bilan murojaat etardi. Davomiy suhbatlar natijasida Boqijon akada ustozining ijro etgan kuylarini notaga tushirish g‘oyasi paydo bo‘ladi va u buni amalga oshiradi. Boqijon Rahimjonovning metodik qo‘llanmalari ichida taniqli dutorchi Orif Qosimov repertuaridan yozib olingan to‘plam alohida diqqatga sazovordir. Ushbu

dutor taronalari ikkita kitob shaklida nashr ettirildi va bugungi kunga qadar talabalar tomonidan zavq bilan ijro etiladigan kuylar qatoridan joy olgan.

B.Rahimjonov ilmiy-tadqiqot eksperimental laboratoriyasiga rahbarlik qilgan davrda bir qator cholg'ushunoslikka oid ilmiy maqola va uslubiy qo'llanmalar yaratishga muvassar bo'ldi. "Traditsionnyy dutar i ego rekonstruksiya" nomli maqola (T.,1985), "Metodika izucheniya, sbora i sovershenstvovaniya narodnykh muzykalnykh instrumentov" (M.,1987), "Tablitsa A.Petrosyansa po instrumentovedeniyu v praktike muzykalnogo obucheniya" (T.,2005) o'quv uslubiy qo'llanmalar shular jumlasidandir.

Shuningdek talabalar, sozandalar, musiqiy-targ'ibotchilar va keng qamrovli o'quvchilarning ma'naviy dunyosini boyitish maqsadida Boqijon Rahimjonov tomonidan "Musiqqa haqida aforizm va hikmatli so'zlar" nomli uchta (2008, 2009, 2010) kitobcha nashr etildi. Uning shogirdlari O'zbekiston va Qozog'istonda dutor ijrochiligi san'atining rivojlanishiga o'z xissasini qo'shib kelmoqda.

Fazilat Shukurova

O'zbek xalq cholg'u ijrochiligi san'ati taraqqiyotining yorqin vakillaridan biri, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan madaniyat xodimi, dotsent **Fazilat Shukurova**dir. U 1946-yil 13-iyul kuni Samarqand viloyatida tug'ilgan. Umumta'lim maktabida o'qib yurgan kezlarda badiiy havaskorlik to'garagida rubob chalishni o'rgana boshladi. Radio orqali cholg'u kuylardan beriladigan musiqalarni tinglashga odatlangan yosh Fazilat kunlarning birida "Tanovar" kuyini changda O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artist

Fozil Xarratov ijrosida eshitib qoladi. Shu kundan boshlab bu sehrli cholg'u uning ko'z oldidan ketmay qoldi. Chang soziga mehr qo'yanini sezgan ota-onasi uni musiqa bilim yurtiga o'qishga berishadi.

Toshkent davlat konservatoriyasida 60-yillarda tayyorlov bo'limi ochilgan bo'lib, unga talabalarni qabul qilish uchun Samarqandga Davlat mukofoti sovrindori, xalq artisti, professor M.Ashrafiy boshchiligida bir guruh mutaxassislar tashrif buyurishadi va ular barcha viloyatlardan tanlov asosida mahoratli sozandalarni saralashadi. O'sha paytda Fazilat opa endigina musiqa bilim yurtining 1 - kursni bitirish arafasida edi. Shunda Fazilat opaning ustozlari Ismoil Jobirov: - "Mening ham bir changchi qizim bor, agar yoshi to'g'ri kelsa olinglar", - deydi⁶⁸.

⁶⁸. Muallifning 2012-yil 10-oktyabrda Fazilat Shukurova bilan bo'lgan suhbatidan yozib olingan.

Hay'at a'zolari 14 yoshli qizcha M.Ashrafiyning "Yoshlik qo'shig'i"ni zo'r ishtiyoq bilan ijro etganini ko'rib bir ovozdan ushbu ro'yxatga kiritishadi. Shu tariqa Fazilat opa 1960-1962-yillar tayyorlov kursida, 1962-967- yillarda esa konservatoriyada Fozil Xarratov sinfida tahsil oladilar.

1967-yil Fazilat opa konservatoriyaning imtiyozli diplom bilan tugatib, O'zbekiston davlat filarmoniyasiga yakkanavoz changchi sifatida ishga kiradi. 1967-1971-yillar davomida juda ko'p shaharlar va chet ellarda gastrol safarlarida bo'ladilar. Ularning birinchi katta gastrol safarlari 1967-yilda Belorussiyada o'tkazilgan O'zbekiston adabiyoti va san'ati 10 kunligi edi. Shu bilan birga Belgiya, Suriya, Hindiston, Polsha, Bolgariya, Germaniya, Fransiya kabi davlatlarda gastrol safarlarida bo'lib, o'zbek cholg'u ijrochiligini aynan "chang" sozida targ'ib etadilar.

Iqtidorli sozanda F.Shukurova T.Jalilov nomidagi xalq cholg'ulari orkestri jo'rligida I.Jinovichning "Beloruscha raqs", I.Bramsning "Vengercha raqs", S.Boboevning "Konsertino", U.Hojibekovning "Raqs", A.Xachaturyanning "Vals" va "Qilichbozlar raqsi" hamda D.Zokirovning "Jazoir", chang va orkestr uchun o'zbek xalq kuyi "Ishonma", hind kuylari asosida "Shomiri" kabi asarlarni changda yakkanavoz sifatida ijro etib radio "Oltin fondi"ga muhrlaydilar.

F.Shukurova 1972-1979-yillarda O'zbekiston teleradiokompaniyasi qoshidagi o'zbek xalq cholg'ulari orkestrida yakkanavoz va jo'rnavoz sifatida ishlay. Orkestr bilan birgalikda D.Zokirov qayta ishlagan o'zbek xalq kuylaridan "Jazoir", "Ishonma", hind xalq kuylaridan "Shomiri", M.Xarratovning "Yoshlik valsi", P.Sarasatening "Lo'lilar taronalari", I.Jinovichning "Belaruscha raqs"i, J.Rossinining "Neopolitan tarantellasi", S.Yudakovning "Farg'onacha raqs"larini orkestr jo'rligida magnit tasmlariga yozishga muvaffaq bo'ldilar.

F.Shukurova sozandalik va pedagoglik faoliyati bilan birgalikda o'zlarining ilmiy ijodiy va uslubiy qirralarini ham keng namoyon etdilar. Xalq cholg'ulari orkestri uchun repertuar yaratish masalasi dolzarb muammo bo'lib turgan bir paytda ushbu yo'nalishga ham o'z xissalarini qo'shdilar. I.Jinovichning "Beloruscha raqslari", I.Bramsning "Vengercha raqslari", A.Xachaturyanning "Gopak" raqsi, E.Grigning "Norvegiya raqslari" va boshqa bir qator jahon durdona asarlarining xalq cholg'ulari orkestri uchun cholg'ulashtirib, orkestr repertuarini boyitdi. Shuningdek, "Yangra sozim" (1988) nomli to'plamni hamda F.Xarratovlar sulolasiga bag'ishlangan "Cholg'u ijrochiligi tarixidan" (2006) nomli o'quv qo'llanmani yaratdilar. Ushbu qo'llanmada yoritilgan ma'lumotlar talabalarga F.Xarratov bilan yaqindan tanishishga imkon yaratadi va ularning bilim manbaini oshiradi⁶⁹.

⁶⁹ Xo'jayev R. Ayol qalbi navolari. T., 2005, 44-bet.

Hozirda ular yakkaxon ijrochi sifatida orttirgan ko‘p yillik tajriba, bilim va mahorat sirlarini bir qator o‘shib kelayotgan kelajak avlodga ustozlik faoliyati orqali etkazib bermoqdalar. Shuningdek “Orkestr dirijyorligi” sinfi bo‘yicha ham samarali mehnat qilib, yosh iste’dodli mutaxassislarni tayyorlashga erishmoqdalar. Ularning shogirdlari ustozlari maktabining davomchilari sifatida respublikamizdagi madaniyat va san’at maskanlarida chang va orkestr dirijyorligi sinflari bo‘yicha muvaffaqiyatli faoliyat olib borishmoqda.

Bu kabi insonlar nafaqat O‘zbekiston davlat konservatoriyasining balki O‘zbekiston musiqa san’atining ham faxridir. Fazilat opa Shukurovadek - o‘zbek san’atining jonkuyarlari, o‘z kasbining fidoyilari, zabardast sozandalar, mohir ustozlar, serqirra ijodkorlar yanada ko‘payaversin va jonajon yurtimiz san’atining yuksalishiga o‘z hissalarini qo‘shib boraversinlar.

Anvar Lutfullaev

O‘zbekiston davlat konservatoriyasi “Xalq cholg‘ularida ijrochilik” kafedrasini mudiri, professor **Anvar Qudratovich Lutfullaev** 1957-yili Toshkent shahrida ziyolilar oilasida dunyoga keladi. Musiqaga bo‘lgan qiziqish uni M.Glier nomidagi Respublika ixtisoslashtirilgan musiqa maktabi internatiga etaklab keladi. Ustozi F.Mirusmonov changda ijro etish sirlarini o‘rganadi. Ushbu sohaning mohir ustasi bo‘lish niyatida A.Lutfullaev 1975-yili O‘zbekiston (Toshkent) davlat konservatoriyasiga o‘qishga kiradi va chang sinfi bo‘yicha professor Axmad Odilovdan saboq oladi.

Anvar Lutfullaev O‘zbekiston davlat konservatoriyasi “Sharq musiqasi” fakultetini changchi-sozanda va dirijyor sifatida 1980 yili imtiyozli diplom bilan tugatib, “Xalq cholg‘ularida ijrochilik” kafedrasida o‘qituvchi, 1981-1984-yillar assistent-stajyor, 1986-1991-yillar katta o‘qituvchi, 1992-2002-yillar dotsent, 2009-yildan boshlab hozirgi kunga qadar professor lavozimida ishlab kelmoqda.

Anvar Kudratovich Lutfullaevning shu kungacha tarbiyalagan shogirdlari 70 dan ortiq bo‘lib, ular “Baykal kubogi” (Rossiya, 2004-2007) nomli xalqaro, Uzeir Xojibekovning 100 yilligiga bag‘ishlangan (Ozarbayjon, 1986), (Tojikiston, 2004) mintaqaviy va Respublika miqyosida o‘tkazilgan milliy hamda o‘zbek xalq cholg‘ulari yosh sozanda-ijrochilar tanlovlarining g‘olibidir, shogirdlaridan Komil Shermatov va G‘ofir Norboevlar “O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan artist” unvoniga sazovar bo‘lganlar.

Mohir sozanda Anvar Lutfullaev konsert-ijrochilik faoliyatini yosh iqtidorli talabalarga o‘z mahoratini o‘rgatish bilan chambarchas bog‘lagan holda olib

boradi. Uning ijrosidagi ko'pgina asarlar O'zbekiston radiosi oltin fondiga yozib olingan. M.Tojievning – "Sakkizta sharq rapsodiyalari", T.Azimovning – "Konsertino"si, A.Mansurovning – "Konsert pyesasi", X.Raximovning – "Tog'navolari", P.Xalikovning – "Konsert uslubidagi pesasi", T.Tashmatov va R.Abdullaevlarning – "Chang va fortepiano" uchun konsertlari shular jumlasidandir.

O'zbekiston davlat konservatoriyasi "Xalq cholg'ularida ijrochilik" kafedrasini mudiri, professor Anvar Lutfullaev O'zbekiston televideniya va radiokanali orqali efirga uzatiladigan "Musika bo'stoni", "Soz sehri", "O'zbekiston", "Milliy cholg'ular tarixi" hamda san'at va musiqa sohalariga oid bo'lgan qo'rsatuvlarda muntazam ravishda ishtirok etib kelmoqda. Ushbu eshittirishlarda u musiqiy festivallar, ko'rik-tanlovlar hamda konsert dasturlarining badiiy va tarbiyaviy ahamiyati haqida so'z yuritadi. Shuningdek, o'z ijrosi bilan san'at olamiga kirib kelayotgan yosh iqtidor egalariga foydali maslahatlar beradi.

A.Lutfullaev talabchan ustoz va mohir sozanda bo'libgina qolmay, balki "Chang maktabi" (darslik), "Changchilar ansambli" (o'quv qo'llanma), "Chang tarannum etganda" (o'quv qo'llanma), "O'zbek xalq cholg'ularida ijrochilik san'ati tarixi" kabi kitoblarning muallifidir.

2006-yili O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoyishi bilan A.Lutfullaev "O'zbekiston Respublikasi Mustaqilligiga 15 yil" esdalik nishoni va 2007-yilda Xalqaro tanlov va festivallarda erishgan muvaffaqiyatlari uchun O'zbekiston Respublikasi Madaniyat va sport ishlari vazirligi tomonidan ta'sis etilgan "Tasanno" Sertifikati bilan taqdirlangan.

Anvar Lutfullaev doimiy ravishda o'z malakasini, siyosiy, iqtisodiy, amaliy-nazariy saviyasini oshirish ustida tinimsiz sabr-toqat bilan ishlab kelmoqda. Bugungi kunda o'zbek xalq cholg'ularida ijrochilik san'atining yanada rivojlanishiga katta hissa qo'shib kelayotgan taniqli changchi-sozanda, tajribali muallim, o'z kasbdoshlari va talabalar orasida alohida xurmat va e'tiborga ega.

16-MA'RUZA: MUSTAQILLIK YILLARIDA O'ZBEK XALQ CHOLG'ULARIDA IJROCHILIK SAN'ATI

Mustaqillik sharofati bilan fanning barcha jabhalarida tub o'zgarishlar yuz berdi, milliy an'ana va milliy qadriyatlarimiz qayta tiklandi. Insonlar yangicha

tafakkurga, yangicha nigoh va yangicha fikrlash doirasiga ega bo'ldilar. Shu jumladan milliy musiqiy san'atimizda ham sezilarli darajada o'zgarishlar ro'y berdi. Xususan, "Ilhom - XX" simfonik musiqa va "Sharq taronalari" xalqaro musiqa festivallarining aynan O'zbekiston zaminida o'tkazilishi jahonshumul ahamiyatga egadir.

Qayd etish lozimki, yangi davr O'zbekiston musiqa san'ati ijrochilik amaliyotida o'z o'rniga ega bo'lgan xalq cholg'ulari orkestri jamoalarining ham soni, ham qadri kun sayin ortib bormoqda. Mustaqillikka qadar respublikamizda asosan ikkita yirik professional jamoa – To'xtasin Jalilov (1938) nomidagi Davlat Akademik xalq cholg'ulari orkestri va Doni Zokirov (1957) nomidagi Davlat xalq cholg'ulari orkestri faoliyat ko'rsatib keldi. Endilikda bunday jamoalar soni yilma-yil sezilarli darajada ko'paymoqda. Jumladan, 1991-yili "So'g'diyona" o'zbek xalq cholg'ulari kamer orkestri, 2000-yilda "O'zbek raqs" qoshidagi xalq cholg'ulari orkestri, 2011-yilda "Navro'z", 2015-yilda esa "Istiqlol yoshlari" nomli xalq cholg'ulari kamer orkestrlari o'z ijodiy faoliyatini boshladi. Tarkib va jamoa imkoniyatlariga muvofiq repertuarga ega bu orkestrlarda ijrochilik amaliyoti yangicha yondashuvlar asosida boyimoqda.

"O'zbek raqs" qoshida tashkil etilgan xalq cholg'ulari orkestri, oldingi orkestrlarning ijro an'analariidan farqli o'laroq, o'z ijrochiligiga mos maxsus yozilgan asarlardan tashqari, yirik raqs postanovkalariga jo'rnavozlik qilish vazifasini ham bajardi. Shuningdek, ijodiy jamoa bir qator yangi turda ijod etilgan, zamon ruhi bilan yo'g'irilgan va yangicha qarashlar bilan boyitilgan konsert dasturlarini tinglovchilar e'tiboriga havola etdi.

Jumladan, yirik sahnaviy asarlarning jo'shqin va keng ko'lamli jihatlarini o'zgacha uslubda talqin etishga muvaffaq bo'ldi. Bunga, masalan, orkestr jo'rnavozligida "O'zbek raqs" raqqosalari ijrosidagi Alisher Navoiyning "Sab'ai Sayyor" dostoniga asoslangan "Etti go'zal" musiqiy kompozitsiyasi yorqin misoldir. Lekin ko'p o'tmay bu jamoaning faoliyati tugatildi. SHunday bo'lsada, jamoa o'zining qisqa vaqt ichidagi ijodiy faoliyatida behisob imkoniyatlarga ega o'zbek xalq cholg'u ijrochiligi san'atining yangi qirralarini ochishga muvaffaq bo'ldi. Yirik asarlarning sahnaviy talqinidagi jo'shqinlik va keng ko'lamlilik jihatlarini o'zgacha uslub asosida ijro etdi. Shu asnda orkestr jamoasining yana bir ijodiy imkoniyati kashf etildi va tarix zarvaraqlariga muhrlandi.

Sharq va G'arb mamlakatlari madaniy boyliklarining qadim davrlardan boshlab o'zaro bog'lanishi va rivojlanishida benihoya muhim o'rin tutgan Buyuk ipak yo'li⁷⁰ (e.av. II-asr – mil. XV-asr) tarixiy an'analari hozirda jadal

⁷⁰ Qit'alararo yuzaga kelgan bu mashhur tijorat karvon yo'li XIX-asrning ikkinchi yarmidan e'tiboran "Buyuk ipak yo'li" nomi bilan yuritiladi. Qarang: Rtveladze E., Великий шелковый путь, Т., "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi", 1998.

kechayotgan globallashuv jarayonlari kesimida bugun dunyo afkor ommasi tomonidan ijobiy e'tirof etilmoqda. Shu bois bejiz emaski, diniy e'tiqodi va irqidan qat'iy nazar, turli elat va millatlarning serko'lam ijtimoiy munosabatlariga oid shonli sahifalarni tarixga bitgan bu qit'alararo tijorat karvon yo'li va bu qadimiy yo'nalishning markazi sifatida tan olingan ko'p asrlik O'zbekiston madaniyati kundan-kun jahon hamjamiyati e'tiborini o'ziga jalb etayotir. Xususan, 1987-yili YUNESKO xalqaro tashkiloti O'rta Osiyo xalqlari madaniy tarixini atroflicha o'rganish hamda Sharq va G'arb xalqlari o'rtasidagi iqtisodiy va madaniy aloqalarini rivojlantirishga qaratilgan "Ipak yo'li - muloqot yo'li" maxsus dasturini qabul qilgan edi. Biroq o'sha davrda mavjud mafkuraviy to'siq va iqtisodiy omillar bois ushbu dastur doirasida belgilangan keng qamrovli ishlarning faqat ayrimlarigina hayotga tadbiq etildi xolos.

Buyuk Istiqlol sharofati bilan mustaqil O'zbekiston davlatida ulug' ajdodlarimiz yaratgan moddiy va nomoddiy madaniy merosni tiklash hamda xorijiy mamlakatlar bilan xalqaro aloqalar o'rnatish uchun keng imkoniyatlar yuzaga keldi. Shu jumladan, jonajon Vatanimizda insoniyat tamadduni rivojida beqiyos o'rin tutgan Buyuk ipak yo'lining ilg'or an'alarini yangi davr sharoitiga muvofiq tiklash ishlariga alohida e'tibor berilmoqda. Bunga, masalan, O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti I.A.Karimovning "Buyuk ipak yo'lini qayta tiklashda O'zbekistonning ishtirokini avj oldirish va respublikada xalqaro sayyohlikni rivojlantirish borasidagi chora-tadbirlar to'g'risida" 1995-yili e'lon qilingan farmoni yorqin misoldir.

Mustaqillik sharofati bilan 1991-yili O'zbekiston san'at arbobi, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artist, professor F.Abdurahimova sa'yi-harakatlari natijasida respublikamizda ilk bor o'zbek xalq cholg'ulari kamer orkestri tashkil etildi. Ushbu jamoaning tahsinga sazovor tomoni shunda-ki, u bugungi Respublikamiz madaniy hayotida qadimiy an'analarni zamon ruhi bilan uzviy bog'lagan holda rivojlantirishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ydi. Orkestrning ijodiy faoliyatiga nazar tashlar ekanmiz, unda "Buyuk ipak yuli" madaniy an'alarining yangi talqinlardagi o'ziga xos ifodasini ko'ramiz. Bu o'rinda avvalambor "So'g'diyona" nomi diqqatni o'ziga jalb etadi.

Tarixdan ma'lumki, eramizdan avvalgi III-I asrlarda mavjud madaniyat o'choqlaridan biri, "Buyuk ipak yo'li"ning markaziy chorrahasida joylashgan So'g'd davlati qadimgi dunyoda o'zining musiqa san'ati bilan ham mashhur bo'lgan. Bu madaniy maskanda kashf etilgan va o'sha davrlardayoq yaxshi rivojlangan musiqa cholg'ulari ipak yo'li orqali boshqa mamlakatlarda ham yoyila boshlagan edi. Ayniqsa, so'g'diylarning sevimli ud cholg'usi keng geografik miqyosda tarqalganligi aniqlangan. Masalan, mutaxassislar Xitoy pipasi hamda yapon bivasi so'g'd udining prototipi ekanligini ta'kidlaydilar. Shuningdek,

Evropa musiqachilari tomonidan ko'p asrlar davomida amaliy qo'llanib kelingan "lyutnya" cholg'usi va uning nomi ham aslida ud (al-ud)⁷¹ asosida yuzaga kelgan, XIII asrda Turkiya va Ispaniya Kordovasi orqali G'arb olamida keng yoyilgan so'g'd udi minnezinger, trubadur, truver kabi sayyoh musiqachilarning hamroh cholg'usiga aylangan edi.

Shu kabi milliy sozlar timsolida Sharq va G'arb musiqa madaniyatlarini ham o'zaro bog'lanishiga xizmat qilgan mashhur "Buyuk ipak yo'li" an'analarini zamonaviy kesimda qayta jonlantirish shiori ostida faoliyat ko'rsatayotgan "So'g'diyona" orkestrining asosiy maqsadlaridan biri - milliy musiqiy meros qatorida ko'xna cholg'ularimizni ham xalqaro miqyosida targ'ib qilishdan iboratdir. "Biz bugun Sharq va G'arbni bir-biri bilan uzviy bog'lagan "Buyuk ipak yo'li"ning katta mahsuli hisoblanmish o'zbek xalq cholg'ularining o'ziga xos jihatlari va boy imkoniyatlarini dunyoga ko'rsatishni istaymiz", – deydi biz bilan bo'lgan suhbatda orkestrning badiiy rahbari va dirijyori Firuza Abdurahimova.⁷²

Darhaqiqat, "So'g'diyona" nomi ma'lum ramziy ma'noga ega Davlat xalq cholg'ular ikamer orkestri o'ziga xos ijrochilik san'ati bilan Sharq va G'arb musiqa madaniyatlarini o'zaro mustahkam bog'lashga muttasil intilayotgan ijodiy jamoa sifatida gavdalanadi. Jumladan, ushbu jamoa o'zining konsert chiqishlarida mahalliy muxlislar, tinglovchilar e'tiborini, bir tomondan, milliy cholg'ular vositasida taralayotgan jahon musiqasi durdonalariga, ikkinchi tomondan esa, modernizatsiya qilinishi natijasida milliy cholg'ularning yanada ortib borayotgan ijro imkoniyatlariga jalb etib kelmoqda.

Shu bilan birga, muntazam ravishda xorijiy mamalakatlariga ijodiy safar bilan tashrif buyurayotgan mazkur orkestr, kamer tarkibda tashkil topgan bo'lishiga qaramay, qisqa vaqt ichida ham monodik milliy, ham ko'p ovozli uslubdagi asarlarni o'ziga xos talqin etuvchi ijrochi jamoa sifatida nafaqat respublikamizda, balki jahon musiqa olamiga ham yaxshi tanilib ulgurdi. Binobarin, orkestr bir konsert dasturida o'zbek milliy kuy va qo'shiqlari, O'zbekiston kompozitorlarining shu jamoa uchun maxsus asarlari va jahon klassik musiqasi durdonalarini yakkanavoz, ansambl va yalpi ijrochilik shakllarida tinglovchilar hukmiga havola etish salohiyatiga ega. Qolaversa, shu kabi funksional faoliyati bilan ham bu jamoa boshqa xalq cholg'ulari orkestrlaridan farq qiladi.

Ushbu jamoa jadal sur'atlar bilan faoliyat olib borib tez orada nafaqat o'zbek xalqi, balki jahon musiqa ahlining e'tiborini o'ziga qaratdi. O'zbek xalq cholg'ularining ovoz tarovati, tembr xususiyatlari va ijro imkoniyatlarini qator yillar davomida chet ellarda targ'ib etishda o'z hissasini qo'shmoqda. O'zbek xalq cholg'ularida milliy kuy-qo'shiqlarimiz, O'zbekiston kompozitorlarining maxsus

⁷¹ "Lyutnya" atamasi "al-ud" so'zining yevropaliklar tiliga moslashtirilishi natijasida yuzaga kelgan.

⁷² Muallifning F.Abdurahimova bilan 1993-yil 10-sentabrda bo'lgan suhbatidagi yozib olingan.

asarlari bilan bir qatorda jahon klassik musiqasi, turli janr va uslubdagi asarlarni mohirona ijro etib, musiqa chegara bilmaydi degan iborani amalda namoyon etib kelmoqda.

“So‘g‘diyona” Davlat xalq cholg‘ulari kamer orkestri jamoasining turli mamlakatlarga ijodiy safarlari o‘laroq xorijlik tinglovchilarning o‘zbek musiqa san‘ati bilan yaqindan tanishuvi, ayni paytda Evropa mumtoz musiqasi namunalarining milliy cholg‘ulardagi talqinlari hamda shu asosdagi Sharq va G‘arb kompozitorlari va musiqashunoslarining jonli muloqotlari, qolaversa, ushbu orkestrning o‘zga jamoalar bilan ijodiy hamkorlik rishtalari yuzaga kelmoqda⁷³.

Mustaqillik sharofati bilan Respublikamiz madaniy hayotida misli ko‘rilmagan o‘zgarishlar yuz bermoqda. Xususan, unutilayozgan milliy qadriyatlar, ko‘p asrlik marosim va urf-odatlarining tiklanishi, qadimiy va hamisha navqiron shaharlar – Samarqandning 2750 yilligi, Buxoro, Xiva, Qarshi va Toshkent shaharlarining 2500 yilligi, Marg‘ilonning 2000 yilligi, shuningdek, Alpomish dostonining 1000 yilligiga bag‘ishlangan yirik anjumanlarning o‘tkazilishi bu fikrga yaqqol dalildir. Ayni paytda “O‘zbekiston – Vatanim manim”, “Asrlar sadosi”, “San‘atimiz ustalari”, “Yagonasan, muqaddas Vatan”, “Kamalak yulduzlari”, “Ona yurt ohanglari”, “Nihol” kabi qator ko‘rik-tanlovlarining o‘tkazilishi xalqimiz ma‘naviy hayotida muhim o‘rin tutayotganligi barobarida o‘z Vatanga muhabbatli, xalqiga sadoqatli barkamol avlod tarbiyasida ham ahamiyatli bo‘lmoqda.

Yosh mahoratli sozanda va xonandalarimiz jahon miqyosida o‘tkazilayotgan xalqaro ko‘rik-tanlov va festivallarda ishtirok etib, g‘oliblikni qo‘lga kiritishlari Respublikamizda san‘atga nechog‘lik katta e‘tibor berilayotganligidan dalolat beradi. Shu bilan birga o‘zbek musiqasining ko‘p asrlik badiiy an‘analari hamda uning Sharq xalqlari musiqasi bilan qadimdan mushtarakligi xalqaro sahnalar uzra jahon afkor ahliga tobora keng namoyon bo‘layotganligi quvonarlidir. Bu o‘rinda 1997-yildan e‘tiboran ko‘hna Samarqand shahrida har ikki yilda bir marotaba muntazam o‘tkazilayotgan “Sharq taronalari” xalqaro musiqa festivalining ahamiyati katta bo‘ldi. Zero, O‘zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti Islom Karimov ta’kidlaganidek, “Sharq musiqasi – Sharq falsafasi, Sharq dunyosining uzviy bir qismidir. Sharq musiqasining jahon madaniy merosida tutgan o‘rni benihoya buyuk... Bu musiqa ming-ming yillardan beri odamlar dilini poklab, ularni ruhan yuksaltirib kelmoqda”⁷⁴.

⁷³ Ushbu jamoa haqida batafsil ma’lumot A.Tashmatovanning “So‘g‘diyona” Davlat xalq cholg‘ulari kamer orkestri nomli monografiyasida berilgan. T., 2016.

⁷⁴ Prezident I.Karimovning “Sharq taronalari” xalqaro musiqa festivalining ochilish marosimidagi tabrik so‘zi //”Sharq taronalari” jurnali. T., 1999, 3-bet.

Shuni ta'kidlash kerakki, jahon hamjamiyatida munosib maqomga ega bo'layotgan Vatanimizda so'nggi o'n yillik davomida tahsinga sazovor yirik musiqiy asarlar ijod etildi. O'zbek kompozitorlarining bugungi kunda jahon andozalariga mos yaratilayotgan musiqiy asarlari fikrimizning dalilidir. Jumladan, taniqli kompozitor M.Bafoevning Abror Hidoyatov nomli teatr aktyorlari hamkorligida sahnalashtirilgan "Buyuk ipak yo'li" nomli tele-shou asarining 2001-yil iyun oyida YUNESKO tomonidan Parijdagi "Odeon" teatrida Buxoro va Xiva shaharlarining 2500-yilligiga bag'ishlab o'tkazilgan anjumanda ko'rsatilishi alohida olqishga sazovordir. Qolaversa, kino, televidenie, teatr va musiqiy jamoalarning repertuarlaridan davr talabiga hamnafas tarixiy shaxslar siymosi bilan birga zamonamiz qahramonlarini milliy ruhda ifoda etuvchi asarlar ham alohida o'rin egallamoqda.

Bunga O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan san'at arbobi, A.Qodiriy nomidagi Davlat mukofoti sovrindori, iste'dodli kompozitor M.Bafoev tomonidan o'zbek xalq cholg'ulari orkestri uchun yaratilgan "Nodira" telebaleti va "Buxoroi-Sharif" teleoperasi hamda O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artist, mahoratli kompozitor Q.Komilovning "Bir siqim tuproq" poemasi va "Ozod Vatan" oratoriyasi misol bo'la oladi. Telebalet va teleopera janrlarining yuzaga kelishi xalq cholg'ulari orkestri ijrochiligi tarixida yangilik bo'lib, jamoani yangi vazifalarni bajarishga jalb etdi.

Shuningdek, M.Bafoevning "Hajnoma" oratoriyasining II va IV qismlarida simfonik orkestri tarkibida o'zbek xalq cholg'ulari ansambli va yakka holdagi milliy cholg'ularning qo'llanilishini kuzatish mumkin. M.Bafoevning Sohibqiron Amir Temur tavalludining 660 yilligiga bag'ishlangan "Buyuk ipak yo'li" shou musiqali asarida esa simfonik orkestr bilan birga chang-qovuz, ud, qonun, nay, nog'ora, doyra kabi o'zbek xalq cholg'ularining ishlatilishi yaqqol namoyon bo'ladi.

Buning natijasida orkestr ijrosida evropacha janr va shakllar, ya'ni M.Bafoevning "Buxoroi-Sharif" (Xurshid Davron librettosi asosida 1997-yilda yozilgan) teleoperasi, "Nodira" (Yulduz Ismatova librettosi asosida 1992-yilda yozilgan) telebaleti, Q.Komilovning "Ozod Vatan" (shoir Muhammad Ali so'ziga 1999-yili yozilgan) oratoriyasi kabi asarlar milliy mavzular bilan uyg'unlashdi. Aynan ushbu asarlar tarixiy shaxslar va tarixiy obidalarga bag'ishlangan bo'lib, ularning siymosi an'anaviy xonandalar va milliy cholg'ular orqali aks ettirilgan.

Shuningdek har xil ijro yo'lidagi badiiy jamoalar birgalikda ijodiy faoliyat olib bordilar. Masalan, M.Bafoevning "Buxoroi-Sharif" teleoperasida o'zbek xalq cholg'ulari orkestri fortepiano cholg'usi va xor jamoasi bilan birgalikda, K.Komilovning "Ozod Vatan" oratoriyasida o'zbek xalq cholg'ulari orkestri simfonik orkestrning kamonli cholg'ular guruhi bilan birgalikda ijro etishini

ko‘ramiz. Qolaversa, orkestr jamoalari teatrlashtirilgan ommaviy sahnalarda ham ishtirok etmoqdalar.

Mustaqillik davrida o‘zbek xalq cholg‘ulari orkestri oldida turgan vazifalardan biri yangi va yirik shakldagi asarlarni o‘zlashtirish, kompozitorlarning zamonaviy asarlarida qo‘llanilgan zarblar va tovush chiqarish usullarini egallash, hamda ijrochilik mahoratini o‘stirishdan iborat edi. Kompozitorlar o‘zlarining maxsus asarlarida an‘anaviy ijro uslublaridan keng foydalanish mezoniga ahamiyat qaratganliklari milliylik omillarining saqlanib qolishidan dalolatdir.

Orkestr oldida turgan vazifalardan yana biri esa zamonaviy ijro uslublari bo‘lgan aleotrika unsurlari, shuningdek, nola, qochirim, glissando va boshqalarni o‘rganib, kompozitorning badiiy g‘oyasini batafsil yoritib berishdan iborat edi. Shu bilan birga orkestr yirik shakl va turli uslublarda yozilgan asarlarni muvaffaqiyat bilan yuqori saviyasida ijro etishga erishdi.

Mustaqillik yillarida orkestrning ijodiy faoliyatida yangicha munosabatlar boshlandi. U nufuzli yirik davlat tadbirlari va xalqaro anjumanlarda o‘z konsert dasturlari bilan ishtirok eta boshladi. Mustaqillik va Navro‘z tantalariga bag‘ishlangan bayram konsertlarida qatnashishi, yosh sozandalarning birinchi respublika ko‘rik-tanlovlari, Xalqaro milliy cholg‘ular ansambli va orkestrlari festivallari (2001), Xalqaro simfonik musiqa festivali doirasidagi konsertlar fikrimizning yaqqol dalilidir.

Orkestr konsert dasturlarini kuzatar ekanmiz, endilikda jamoa nafaqat o‘zbek xalq kuy-qo‘shiqlari, O‘zbekiston kompozitorlarining maxsus asarlariga, balki jahon klassik asarlari durdonalariga ham tez-tez murojaat eta boshladi. Bu hol, shubhasiz, sozandalarning ijrochilik mahoratini o‘stirish bilan birga ularning ma‘naviy dunyosini ham boyitishga xizmat qilmoqda,

- Mustaqillik sharofati ila boshlangan milliy uyg‘onish davri xalq cholg‘ulari orkestri ijodkorlari va ijrochilarini yangi ijodiy marralar sariilhomlantirdi.
- O‘zbekiston kompozitorlarining ijodida ona yurtga muhabbat, ulug‘ ajdodlar jasorati, azaliy va umrboqiy qadriyatlar tarannumi ustivor mavzular qatoridan o‘rin oldi.
- Ilgari surilgan yangi g‘oya va mavzular ifodasi o‘ziga muvofiq yangi shakl va janrlarning yuzaga kelishiga sabab bo‘ldi.
- Turli san‘at va janrlarning o‘zaro birikuvi o‘laroq teleopera, telebalet kabi yangi sintez janrlar yuzaga keldi. Tabiiyki, ijodkorlikdagi bunday yangilanishlar orkestr ijrochiligida ham o‘z aksini topdi. Bu hol, jumladan:
 - rang-barang cholg‘u guruhlarini impressionistik ruhda talqin qilinishida;
 - turli tembr qo‘shilmalari asosida kashf etilayotgan yangi tovush-bo‘yoqlari ifodasida;

- an'anaviy va ko'povozli "yozma" ijrochilik uslublarining bir asar davomida o'rinli va unumli qo'llanishida;
- shu asnoda xalq cholg'ularining benihoya boy ovoz tarovati va ijrochilik imkoniyatlarining keng namoyon bo'lishi kabilarda kuzatilmoqda.

Erishilayotgan ushbu ijodiy natijalar pirovardida zamonaviy O'zbekiston madaniyati yangi musiqa asarlari va serjilo orkestr ijrochilik an'analari bilan boyib bormoqda.

Firuza Abdurahimova va Xalq cholg'ulari fakulteti tashabbusi bilan 1978-yildan boshlab har yili O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan san'at arbobi, Davlat mukofoti laureati, o'zbek xalq cholg'ulari orkestri asoschisi Ashot Ivanovich Petrosyansning xotirasiga bag'ishlangan hisobot konsertini o'tkazish an'anaga aylangan edi. Bu anjuman avval "Telman" nomli Madaniyat va istirohat (hozirgi Bog'i-eram) bog'ida o'tkazilib, unda Toshkent shahridagi barcha professional hamda o'quv ansambl va orkestrlari qatnashgan. Konsert boshlanishidan avval kafedra dotsenti Rustam Xo'jaev Ashot Petrosyansning hayoti va ijodi bilan tinglovchilarni tanishtirib o'tishardi.

1996-yildan boshlab ishtirokchilar safi kengayganligi tufayli ushbu sana Respublika miqyosida o'tkazila boshlandi. Va nihoyat, 2001- yildan e'tiboran ko'p ovoqli ansambl va orkestrlar festivaliga aylandi. 2008-yildan bu festival "Navro'z sadolari" deb yuritila boshlandi. Ushbu tadbirning o'tkazilishiga "Sog'lom avlod" Xalqaro nodavlat jamg'armasi, "Tasviriy oyina" ijodiy uyushmasi (2008), O'zbekistondagi Shveysariya elchixonasining Shveysariya hamkorlik byurosi (2012), Birlashgan millatlar tashkilotining Informations Markazi (2015) hamda "Kamolot" yoshlar ijtimoiy harakati (2017) yordam bera boshladi.

2015-yildan e'tiboran ushbu festival Xalqaro tadbirga aylandi. Festivalda matabgacha ta'lim muassasalari, bolalar musiqa va san'at maktablari, musiqa kolleji va akademik litseylar hamda oliy o'quv yurtlarining ijodiy jamoalari ishtirok etishdi. Shuningdek Qoraqalpog'iston, Qozog'iston, Qirg'iziston hamda Tojikistondan hamkasb mehmonlarimiz o'z badiiy jamoalari bilan tashrif buyurishdi. Olti kun davomida har bir badiiy jamoa o'z ijrochilik mahoratini namoyish etdi. Shu bilan birga milliy cholg'ular bilan tanishtirish darslari ham o'tkazildi. Jamoalar va ishtirokchilar soni ko'payganligini inobatga olgan holda ularni tinglash ikkiga bo'lindi, ya'ni 2016-yildan boshlab, juft yillarda musiqa kollejlari, akademik litseylar hamda oliy o'quv yurtlari badiiy jamoalari, toq yillarda esa matabgacha ta'lim muassasalari hamda bolalar musiqa va san'at maktablarining ansambl va orkestrlari festivalda ishtirok etishi belgilab olindi.

Yildan-yilga jamoalar va ishtirokchilar safi kengayib bormoqda. Bu yurtimizda musiqa san'atiga bo'lgan qiziqishning tobora ortib borayotganligidan

dalolat beradi. Ayniqsa joriy yilda, ya'ni 2017-yilda o'tkazilgan festival barcha ishtirokchilar va tinglovchilar qalbida chuqur iz qoldirdi. Bu yilgi tadbirda barcha jamoalar dasturiga ikkitadan majburiy asarlar kiritilgan bo'lib, bu hay'at a'zolariga g'oliblarni aniqlashga imkon yaratadi. Andijon viloyati, Andijon shahar 3-bolalar musiqa va san'at maktabining Shaxnoza Mo'minova rahbarligidagi "Navo" orkestri o'zining ijrosi bilan barchani lol qoldirdi.

Ayniqsa ular ijrosidagi uchinchi ixtiyoriy asar yakkaxon Dilfuza Rahimovaning (xor rahbari Nigora Hamroeva) orkestr va xor jo'rligidagi Yu.Usmonovaning "Xech kimga bermaymiz seni, O'zbekiston" qo'shig'ining satrlari mazmun jihatdan O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti I.Karimov nutqi bilan hamohang tarzda katta ekranda ko'rsatilib, ijro etilganida zaldagi barcha tinglovchilar tik turgan holda tinglashdi. Yurtboshimizning – "Mana shu erda yig'ilgan barcha bolajonlar, men sizlarni hammangizni yaxshi ko'raman, kerak bo'lsa sizlarga jonimni ham fido qilaman", - degan so'zlari festival ishtirokchilari, ya'ni bolajonlarimizni yanada ruhlantirdi. Festival haqiqatdan ham musiqa bayramiga aylandi.

Bunday festivallarning o'tkazilishi cholg'u ijrochiligi, qolaversa ko'p ovozli ansambl va orkestrlar ijrochilik san'atining yanada rivojlanishiga katta hissa qo'shadi. Shuningdek yoshlarimizning dunyoqarashini kengaytirib, estetik didini boyitishga hamda komil insonlarni tarbiyalashga yordam beradi. Bu borada "xalq cholg'ularida ijrochilik" kafedrası professor-o'qituvchilarining xizmatlari va hissaları beqiyosdir.

Shu bilan birga 2013-yildan boshlab, ikki yilda bir marotaba xalq cholg'ulari bo'yicha "Ona yurt ohanglari" nomli Xalqaro miqyosda o'tkazilayotgan ko'rik-tanlov ham O'zbekistonda cholg'u ijrochiligi san'atining yuqori saviyada ekanligidan dalolat beradi. Tanlov ishtirokchilarining majburiy asar sifatida o'zbek xalq kuylari va O'zbekiston kompozitorlarining asarlarini turli xalqlar cholg'ularida ijro etishi kishiga o'zgacha zavq bag'ishlaydi hamda dunyoga keng targ'ib etilishiga yorlam beradi. Xorijda o'tkazilayotgan ko'rik-tanlovlarda O'zbekistonlik yoshlarning nufuzli o'rinlarni qo'lga kiritishlari ham buning yaqqol isbotidir. Bularning barchasi xukumatimiz tomonidan musiqa san'atiga berilayotgan e'tiborning natijasidir.

O'zbekiston kompozitorlarining mustaqillik yillarida yaratgan aksariyat asarlarida ma'naviy tiklanish g'oyasi ilgari surilgan edi. Shu bois ham bu asarlarda ko'proq o'tmish manbalariga, xalq qahramonlariga murojaatlar, Vatanga bo'lgan muhabbat kabi mavzularning ustivorligi kuzatiladi. Bu jarayon M.Bafoev, T.Qurbonov, F.Alimov, Q.Komilov, A.Mansurov kabi kompozitorlarning asarlarida o'z ifodasini topganligini e'tirof etish lozim. O'z navbatida, bunday urinishlar musiqa ijodiyotida yangi shakl va janrlarni yuzaga keltirdi.

Hozirgi kunda orkestrlarga bo‘lgan e‘tibor ortib borayotganligi, ularning repertuarlarida milliy ruhdagi asarlar salmog‘iga katta ahamiyat berilayotgani sir emas. Vatan, tarixiy voqealar, tarixiy qahramonlar, buyuk shaxslar va tarixiy obidalarni madh etuvchi qator asarlarning yaratilishi shular jumlasidandir. Mana shunday asarlardan biri M.Bafoevning bir pardali “Nodira” telebaletidir. Tarixiy shaxslarni madh etuvchi ushbu asar Yulduz Ismatova librettosi asosida 1992 yilda yozilgan⁷⁵.

D.Zokirov orkestri uchun maxsus yaratilgan yangi asarlar qatorida M.Bafoevning “Buxoroi-Sharif” teleoperasi⁷⁶ (Xurshid Davron librettosi) hamda Qahramon Komilovning “Ozod Vatan” oratoriyasi diqqatga sazovordir. Buxoroning 2500 yilligiga bag‘ishlangan “Buxoroi-Sharif” teleoperasi tuzilishi jihatidan ikki doston va yigirma ikki naqshni o‘z ichiga qamrab olingan bo‘lib, ilk bor 1997 yilda Buxoro shahrining yubileyiga bag‘ishlangan konsertda lavhalar tarzida ijro etilgan.

Qahramon Komilovning “Ozod Vatan”⁷⁷ nomli oratoriyasida esa ulug‘ tarixiy shaxslar – Amir Temur, Abdulla Qodiriy, Fitrat va Cho‘lpon kabi buyuk ajdodlarimizning o‘z Vataniga bo‘lgan cheksiz muhabbati va sadoqati o‘z ifodasini topgan. Ayni vaqtda mazkur asarlar yangi farovon hayot va kelajagi buyuk Vatanimizni betakror ohanglar vositasidagi tarannumi hamdir.

“Navro‘z” xalq cholg‘ulari kamer orkestri, yakkaxon Halima Baratova

2011-yil noyabr oyida “Navro‘z” xalq cholg‘ulari kamer orkestri o‘z ijodiy faoliyatini boshladi. 2013-yil noyabr oyida orkestrning taqdimot konserti bo‘lib o‘tdi. Ushbu konsert jamoaning badiiy rahbari va dirijyori Sh.Umarov tomonidan

⁷⁵ Asar haqida batafsil ma‘lumot A.Tashmatovanning D.Zokirov nomidagi davlat xalq cholg‘ulari orkestri monografiyasida berilgan (77-84).

⁷⁶ Bu haqda qarang: A.Tashmatovanning “Buxoroi-Sharif” o‘quv-uslubiy qo‘llanmasi. T., 2007.

⁷⁷ Ushbu asar haqida ma‘lumot A.Tashmatovanning D.Zokirov nomidagi davlat xalq cholg‘ulari orkestri nomli monografiyasida berilgan. 86-94 betlar.

orkestr uchun maxsus yozilgan “To‘yona” asari bilan boshlandi. Ushbu asar tadbir ishtirokchilari, yoshlar va xorijiy mexmonlarga bayramona kayfiyat bag‘ishladi. So‘ngra respublika tanlovlari sovrindorlari - M.Bozorov va N.Safarovlar qashqar rubobida T.Azimovning “Durdona” asarini ijro etib, tinglovchilarga cholg‘uning yoqimli ovoz tarovatini havola etishdi. Nayda respublika tanlovi sohibi A.Xusanov I.Baxning “Si minor syuitasi”dan “Hazil” asarini orkestr jo‘rligida ijro etib, cholg‘uning ijro imkoniyati, tembr xususiyati va o‘zining ijro mahoratini namoyish etdi. “Nihol” davlat mukofoti sovrindori A.Qo‘ldoshevaning orkestr jo‘rligida ijro etgan “Tanovar” o‘zbek xalq kuyi tinglovchilarga huzur baxsh etdi.

Respublika tanlovlari laureati Vahob Qurbonovning qonunda ijro etgan, Komiljon Shermatov tomonidan bastalangan “Sharqona navo” musiqasi tomoshabinlarni befarq qoldirmadi. Ular cholg‘uning shirali va jozibali ovoz tarovatidan bahra oldilar. Xalqaro va Respublika tanlovi sohibi Ixtiyor Abdunabiev afg‘on rubobida Usta Muhammad Umarning “Gullar raqsi”ga “Fantaziya”si orqali cholg‘uning yoqimli va mayin ovoz tarovatini namoyish etishga muyassar bo‘ldi. Konsert dasturi orkestr va raqqosalar guruhi ijrosidagi Markaziy Osiyo xalqlari kuylari asosidagi “Popurri” asari bilan yakunlandi.

“Navro‘z” jamoasi - nay, qo‘shnay, surnay, chang, qonun, rubob-prima, qashqar rubobi, afg‘on rubobi, dutor-prima, dutor-alt, dutor-bas, g‘ijjak kabi cholg‘ulardan tarkib topgan 17 ta iqtidorli sozandalardan iborat. Ularning har biri xalqaro va Respublika ko‘rik-tanlovlari sovrindorlari, o‘z ijro mahoratiga ega bo‘lgan betakror musiqachilardir. Ular nafaqat cholg‘u ijrochiligi, balki orkestr ijrochiligi san’atining rivojlanishiga o‘z hissalarini qo‘shib kelmoqdalar. “Jamoa nomini “Navro‘z” deb atashdan maqsadim, hammaga chiroyli konsert dasturlari orqali yil davomida bayramona kayfiyat baxsh etish”⁷⁸, - deb javob berdi Sherzod Umarov biz bilan bo‘lgan suhbatda.

Shu bilan birga yangi ovoz sohiblari va betakror sozandalar bilan ijodiy muloqotda bo‘lib, ular hamkorligida yangidan-yangi konsert dasturlarini yaratishga intilmoqda. Jumladan: Ozarbayjon madaniyat markazida ishlaydigan soz va garmon ijrosi Ilhom Abdullaev bilan hamkorlikda Ozarbayjon kompozitorlari asarlaridan konsert dasturini televidenie orqali yozishga muyassar bo‘ldi. Ushbu konsert dasturi Boku televideniesi orqali ham namoyish etilmoqda. O‘zbekiston Uyg‘ur madaniy markazining “Guldasta” ansambli bilan hamkorlikda “Uyg‘ur navolari” nomli “Do‘stlik” konsert dasturini o‘tkazdi. Jamoaning kelgusida yurtimiz dovrig‘ini milliy sozlarimizdagi ijrochilik san’ati orqali dunyoga targ‘ib etishda faol jamoalardan biriga aylanishini istab qolamiz.

⁷⁸ Muallifning 2013-yil 5-noyabrda Sh.Umarov bilan bo‘lgan suhbatidan.

“Navro‘z” orkestrining konsert dasturlari dunyoning barcha burchaklarida televidenie va “Internet” tarmoqlari orqali namoyish etilmoqda. Keng qamrovli mutaxassislar va musiqa ixlosmandlari jamoa haqida o‘z fikr va mulohazalarini bildirmoqda. Shuningdek, xorijiy jamoalardan hamkorlikda ijod etish hamda turli tadbirlarda ishtirok etishlari uchun takliflar bildirilmoqda.

Mana shunday jamoalarning tashkil etilishi va O‘zbekiston musiqa madaniyatida o‘z o‘rniga ega bo‘lishi respublikamizda o‘zbek xalq cholg‘u orkestrlari ijrochiligining rivojlanib borayotganligidan dalolat beradi. Qolaversa, ushbu konsert dasturi yoshlarni komil inson bo‘lib etishishlariga, ularni umumbashariy qadriyatlar, ulkan va boy milliy madaniy merosimizga hurmat-ehtirom, Vatanga muhabbat ruhida tarbiyalashga yordam beradi. Shuningdek yangidan-yangi jamoalarning tashkil etilishiga zamin yaratmoqdalar.

17-MA’RUZA: “SO‘G‘DIYONA” DAVLAT XALQ CHOLG‘ULARI KAMER ORKESTRINING IJODIY FAOLIYATI

“Sog'diyona” xalq cholgulari kamer orkestri. Dirijyor F.Abdurahimova.

O‘zbekiston Respublikasi Mustaqillikka erishgach boshlangan yangi davrda fan va texnika taraqqiyoti, adabiyot va san’at ravnaqi, milliy qadriyatlar rostlanishi uchun keng imkoniyatlar yuzaga keldi. Shu jumladan, musiqa san’ati jabhasida yangi va yangi ijodiy jamoalarning shakllanishiga muhim zamin hozirlandi. Ana shunday sharoitda, aniqrog‘i, 1991-yilning sentyabr oyida “So‘g‘diyona” Davlat xalq cholg‘ulari kamer orkestri tashkil topdi.

Qadimiy an’analarni qayta tiklab, ularga zamonaviy ruh bag‘ishlashga intilayotgan, musiqa orqali turli xalqlar o‘rtasida do‘stona aloqalarni

mustahkamlashga bel bog‘lagan ushbu jamoa qariyb 25 yillik ijodiy faoliyati davomida turli festivallar, ko‘rik-tanlovlar va anjumanlarda faol ishtirok etib, milliy musiqa san‘atining yangi davrdagi rivoji hamda uni jahon uzra keng targ‘ibiga katta ulush qo‘shib kelmoqda. Bugungi kunda ko‘plab Evropa mamlakatlari xalqlarining o‘zbek milliy cholg‘ulari, shu asosdagi orkestr ijrochiligi va umuman, musiqa madaniyatimizga nisbatan tobora ortib borayotgan diqqat-e‘tiborida “So‘g‘diyona” jamoasining ham ozmi-ko‘pmi hissasi bor, albatta.

Konsert dasturlarini tuzishda F.Abdurahimova, tinglovchilarning estetik talab-ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda, asosiy e‘tiborni yigirmadan ortiq turga ega milliy cholg‘ular ijrosidagi kuylarni yorqin tarannum etishga, hamda cholg‘ularning ijro imkoniyati va sozandalarning mavjud mahoratini to‘liq namoyon qilishga qaratadi. Har bir dasturda, odatda, mumtoz milliy kuy va qo‘shiqlar bilan bir qatorda zamonaviy kompozitorlarning asarlari hamda jahon klassik musiqasi durdonalari alohida o‘rin egallaydi. Binobarin, o‘z repertuari va ijro uslubiga ega, ayni paytda milliy va umuminsoniy qadriyatlarni uyg‘unlashtirgan holda zamon bilan hamnafas odimlayotgan orkestr jamoasi haqli ravishda keng jamoatchilik va san‘at ahlining xurmatiga sazovor bo‘lmoqda.

“So‘g‘diyona” jamoasi bilan doimiy ijodiy muloqotda bo‘lgan kompozitorlar – Farhod Alimov, Mustafo Bafoev, Habibullo Rahimov, Avaz Mansurov, Muhammadjon Otajonov, Dilorom Saydaminova, Dmitriy Yanov-Yanovskiy va Akrom Hoshimovlar orkestrning ijrochilik imkoniyatlarini keng yoritib beruvchi maxsus asarlarni yaratdilar. Hozirgi kunda orkestr repertuaridagi 500 dan ziyod musiqiy asarlar asosini o‘zbek an‘naviy musiqasi, Sharq xalqlarining kuy va qo‘shiqlari, shuningdek O‘zbekiston va jahon kompozitorlarining asarlari tashkil etadi.

1993-yili orkestrning Sankt-Peterburgga qilgan ijodiy safari jamoa uchun muhim sinovlardan biri bo‘ldi. Jumladan, O‘zbekiston tasviriy san‘ati ustalari ko‘rgazmasi doirasida orkestr uchta kontsert berdi. Birinchi kontsert Rossiya rassomlar uyushmasi Sankt-Peterburg bo‘limidagi ko‘rgazmalar zalida, ikkinchi kontsert - Sankt-Peterburg konservatoriyasining kichik zalida, uchinchi kontsert - mahalliy o‘z-o‘zini himoya qilish organi Munitsipal madaniyat saroyida namoyish etildi.

Orkestr va uning jo‘navozligida ishtirok etgan yakkaxon va yakkanavozlarning mahorati keng tinglovchilar ommasini o‘ziga rom etdi. Did bilan tuzilgan dasturdan joy olgan an‘naviy musiqa hamda O‘zbekiston kompozitorlari ijodidan namunalar, shuningdek Bax, Sarasate, Falo, Gavrilin kabi ijodkor mualliflarning asarlarini jamoa katta muvaffaqiyat bilan ijro etdi.

1995-yilning noyabr oyi “So‘g‘diyona” orkestrining ijodiy faoliyatida unutilmas sanalardan biri bo‘lib qoldi. Chunki shu kuni jamoa O‘zbekiston

Xalqaro madaniy-ma'rifiy aloqalar Milliy assotsiatsiyasi zalida BMTning 50 yilligiga bag'ishlab o'tkazilgan konsertda munosib qatnashdi. Do'stlik uyida yig'ilgan ijodiy uyushmalarning vakillari va jurnalistlarni "So'g'diyona" orkestri o'z konsert dasturi bilan bir necha daqiqa bo'lsada Sharq musiqa va poeziyasining qadimiy va zamonaviy dunyosidan bohobar etish baxtiga musharraf bo'ldi.

1999-yili "So'g'diyona" jamoasining yangi konsert mavsumining ochilishiga tayyorlangan dasturini tinglagan Toshkentdagi Gyote instituti rahbari Elizabet Lottaro xonim o'z dil so'zlarini quyidagicha ifodalaydi: "Men ijrochilarning yuqori professional mahoratidan hayratdaman, "So'g'diyona" dasturini birinchi marta tinglashim emas, lekin bugun yangi asarlari bilan tanishdim. Bu o'ziga xos ajoyib jamoa, ularning ijodiy diapazoni juda keng, ijrochilari esa ham yoqimtoy, ham tinglovchilar bilan osongina jonli muloqot olib borish mahoratiga ega. Men har safar orkestr konsertidan olam-olam estetik zavq olaman va rohatlanaman"⁷⁹.

F.Abdurahimova tashabbusi bilan 2001-yilning 10-15 may kunlari "Toshkent bahori - 2001" nomli I-Xalqaro milliy cholg'ular ansambli va orkestrlarining festivali bo'lib o'tdi. Bu anjumanning o'tkazilishi pirovardida "So'g'diyona" jamoasining xalqaro obro'-e'tibori yanada ortdi. Ushbu ajoyib festival Zarafshon-Nyumont qo'shma korxonasi, "O'zbek sanoat" Korporatsiyasi, O'zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi, Fransiya, Indoneziya, Rossiya, Kozog'iston, Qirg'iziston elchixonalari, Tatariston vakolatxonasi hamda O'zbekiston bastakorlar uyushmasi yordamida o'tkazildi.

Festival konsertlarida Maddi O'inar rahbarligidagi Baskov mamlakati musiqachilari (Fransiya), Xalqaro konkurs laureati Qozon davlat konservatoriyasi xalq cholg'ulari orkestri (Rossiya), "Anklung" (Indoneziya), Tattimbet nomidagi qozoq xalq cholg'ulari akademik orkestri (Qozog'iston), Qirg'iziston respublikasida xizmat ko'rsatgan jamoa, "Karamoldo Orozov" nomli xalq cholg'ulari akademik orkestri ishtirok etdi. Konsertlarda nafaqat mutaxassislar, balki keng tinglovchilar ommasi ham hozirgi zamon cholg'u madaniyati bilan tanishish imkoniyatiga muyassar bo'lishdi.

"So'g'diyona" jamoasining 1999-yilning 24-martida "Zarafshon" konsert zalida bo'lib o'tgan "Vesenniy xorovod" nomli konsertini alohida ta'kidlab o'tish joizdir. Dasturda yangragan Avaz Mansurovning "Yangra, doyra jarangla" uvertyurasi, Ilyos Rahimovning "Sabo" hamda o'zbek, eron va arab xalq kuylari ushbu konsertning qiziqarli va mazmunli o'tishini ta'minladi. Ikkinchi bo'limda esa turli mamlakat kompozitorlarining qayta ishlagan asarlari ijro etildi. I.Baxning "Hazil", V.Montining "Chardash", Dj.Rossinining "Tarantella" va S.Djoplinning "Regtaym" asarlari ayniqsa yoqimli va yorqin jarangladi.

⁷⁹ Elizabet Lottaro xonimning F.Abdurahimovaga yo'llagan maktubidan. 1999 y.

Jamoa 1998, 2000, 2002-yillarda Toshkentda o'tkazilgan xalqaro simfonik musiqa festivallari doirasida o'tkazilgan chiqishlari orqali anjumanga tashrif buyurgan mehmonlar qalbini o'z san'ati va ajoyib mahorati bilan rom eta oldi. Nazira Tursunova va Nodir Ibrohimovlar ijrosida yangragan N.Norxo'jaevning rubob prima va o'zbek xalq cholg'ulari kamer orkestri uchun yozilgan "Navro'z uforisi" dueti hamda M.Bafoevning "Buxorocha konsert" asarlari tomoshabinlarda katta taassurot qoldirdi.

2002-yilning 22-martida O'zbekiston davlat konservatoriyasi yangi binosining ochilishiga bag'ishlangan konsert dasturida "So'g'diyona" jamoasi "O'zbek xalq termalari" bilan ishtirok etdi. Shu yilning 21-noyabr kuni O'zbekiston davlat konservatoriyasining katta konsert zalida "So'g'diyona" milliy cholg'ulari kamer orkestri ijodiy faoliyatining 10 yilligiga bag'ishlangan bayram tantanasi bo'lib o'tdi. Dastur teatrlashtirilgan holda olib borildi. Konsertni boshlashdan avval har bir milliy cholg'ular haqida shoirlarimizning she'rlari o'qildi, she'r o'qilayotgan paytda esa aynan o'sha cholg'uni ifodalovchi kuylar yangradi.

"So'g'diyona" orkestri o'zining ijro mahoratini 2003-yili Toshkentda bo'lib o'tgan "Davr sadolari" festivalida yorqin namoyon etdi. 2006-yili "So'g'diyona" orkestri "Kuz navolari" nomli musiqiy festival doirasida konsert dasturi bilan qatnashdi. Jamoaning chiqishi 24-noyabrda Hamza nomidagi musiqa kolleji (hozirda-V.Uspenskiy nomidagi RIMAL) ning katta konsert zalida bo'lib o'tdi. Konsertda yakkanavoz sifatida turk sozandasi Xasan Niyazi Ture, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artist Adiba Sharipova va Alisher Navoiy nomidagi opera va balet davlat Akademik katta teatrining etakchi xonandasi O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artist Shukur G'ofurovlar ishtirok etdilar.

"So'g'diyona" nafaqat turli uslub va yo'nalishdagi asarlarni, balki ommabop va mashhur asarlarni ham o'zbek xalq cholg'ularida ijro etishga qodir jamoadir. Bunga 2008-yil oktyabr va 2009-yil mart oylarida bo'lib o'tgan "Unutilmas ohanglar" nomli konsert-shoulari misol bo'la oladi. Orkestr "Mahallada duv-duv gap", "Maftuningman" (M.Leviev, M.Burxonov, I.Akbarov musiqasi), "Yor-yor" (D.Zokirov musiqasi), "Avtomobildan saqlaning", "Ishdagi ishq" (A.Petrov musiqasi) kinofilmlaridan musiqalarni, shuningdek, Pol Moria, Ennio Morrikone, Nino Rota, Astore Pyassollilarning ijodlaridan mashhur kuylarni ilhom bilan ijro etib, tinglovchilar qalbini rom etdi.

O'zbekiston Respublikasi Mustaqilligining 20 yillik shonli sanasini yildan-yilga tobora ravnaq topayotgan "So'g'diyona" orkestri katta ijodiy yutuqlar va yangi konsert dasturlari bilan kutib oldi. Jamoa 2011-yilning 23-fevralida ana shu sanaga bag'ishlab konservatoriyaning katta zalida "Yoshlik navolari" hamda 2011-yilning 28-noyabrda "O'zlikka yo'l" nomli gala konserti "Turkiston" konsert

zalida ko'tarinki ruhda o'tkazildi. Ushbu ijodiy hisobot konsert dasturida nafaqat orkestr uchun yozilgan maxsus asarlar, balki yakkaxon va yakkanavoz uchun mo'ljallangan asarlar ham joy olgan edi.

"So'g'diyona" orkestri o'zining ijro mahorati va betakror jozibadorligi bilan O'zbekiston kompozitorlari uchun o'ziga xos ijodiy laboratoriya vazifasini ham o'tab kelmoqda. Kompozitorlar o'zbek xalq cholg'ularining yangi sadolanish qirralarini kashf etishlarida aynan shu jamoa tajriba-sinov "maydoni" bo'lib xizmat qilmoqda. Jumladan, A.Mansurovning "Yangra, doyra, jarangla", "Moziydan sado" poema-fantaziyasi, H.Rahimovning fantaziya va "Sirli tun" asari, N.Norxo'jaevning "Navro'z uforisi", D.Saydaminovning "Niti snov туманных", "Sarob" kabi asarlari shunday izlanishlarning samarasidir.

A.Mansurovning "Yangra, doyra, jarangla!" uvertyurasi 1993-yili "So'g'diyona" jamoasi uchun maxsus yaratilgan. Yosh jamoa kompozitorni original tuzilishi hamda xalq cholg'ularining yangi tembrlarini yorita olish imkoniyatlari bilan o'ziga jalb etdi. "Men "So'g'diyona" uchun uvertyura janrini tasodifan tanlaganim yo'q. Uvertyura – bu katta sahnaviy asarlarning vizit kartasidir. Men ham o'z uvertyuramni dunyo hamjamiyatida obru-e'tiborga ega bo'lgan yosh jamoaga vizit kartasi sifatida taqdim etdim. Ushbu asarda men butun orkestr jamoasidan emas, balki faqatgina ruboblar, dutorlar, doyra va zarbli cholg'ulardan foydalandim. Bu menga torli-chertma cholg'ular orqali milliy koloritni hamda yangi ifodaviy vositalarni namoyon etishga qo'l keldi"⁸⁰, - deydi Avaz Mansurov.

Uvertyura rondo va variantli variatsiya elementlariga ega bo'lgan 3 qismli shaklga ega. Asardagi asosiy ifodaviy vositalar doyra va boshqa zarbli cholg'ular orqali amalga oshiriladi. Doyra yakkanavoz cholg'u bo'lib, uning ijrosida konsert alomatlari seziladi. Rivojlanish jarayonida yuzaga keladigan usullarni ijro etadi.

O'zining ijrochilik konsepsiyasida orkestr asarni muvaffaqiyatli ijro etish uchun zamin yaratgan qadimiy usul shakllarini kuchaytirishga va ijodiy kuchini musiqani ritmik jihatdan ifodalashga qaratdi. Kompozitor partiturada kontrast usullarni, qismlarni pauza bilan ajratish, ayniqsa ruboblarda tremolo va ritm jihatdan zichlashgan faktura almashinuvini nazarda tutgan holda amalga oshirgan. Uvertyura da ijrochilik muammolaridan biri, partiyalarning sinxronligidadir:

⁸⁰ Muallifning A.Mansurov bilan 2015-yil 20-fevralda bo'lib o'tgan suhbatidan.

Rubob prima

Qashqar rubob

Afg'on rubobi

Dutor pr.

Dutor sek.

Dutor alt.

Sozandalar asarni ijro etganda qismlar orasidagi kontrast, ayniqsa chekka qismlarida yuqoriga intilgan va o'rta qismida pastga yo'naltirilgan harakatlar sezilib turibdi. Asarda ham melodik ham ritmik xususiyatlar yorqin va aniq ifoda etilgan.

Avaz Mansurov reprizadan avval zarbli cholg'ularda katta improvizatsiyani qo'llaydi, bu aynan asarda konsert elementlari mavjudligidan dalolat beradi. Bu erda doyrachi o'z mahoratini namoyon etadi. Kadensiya qirish qismi material asosida yozilgan bo'lib, u asar yaxlitligidan dalolat beradi. Repriza ijrosida orkestr tovush kuchini oshiradi, bu dinamik jihatdan ko'tarilish asar mohiyatini badiiy jihatdan to'laqonli yoritilishiga yordam beradi:

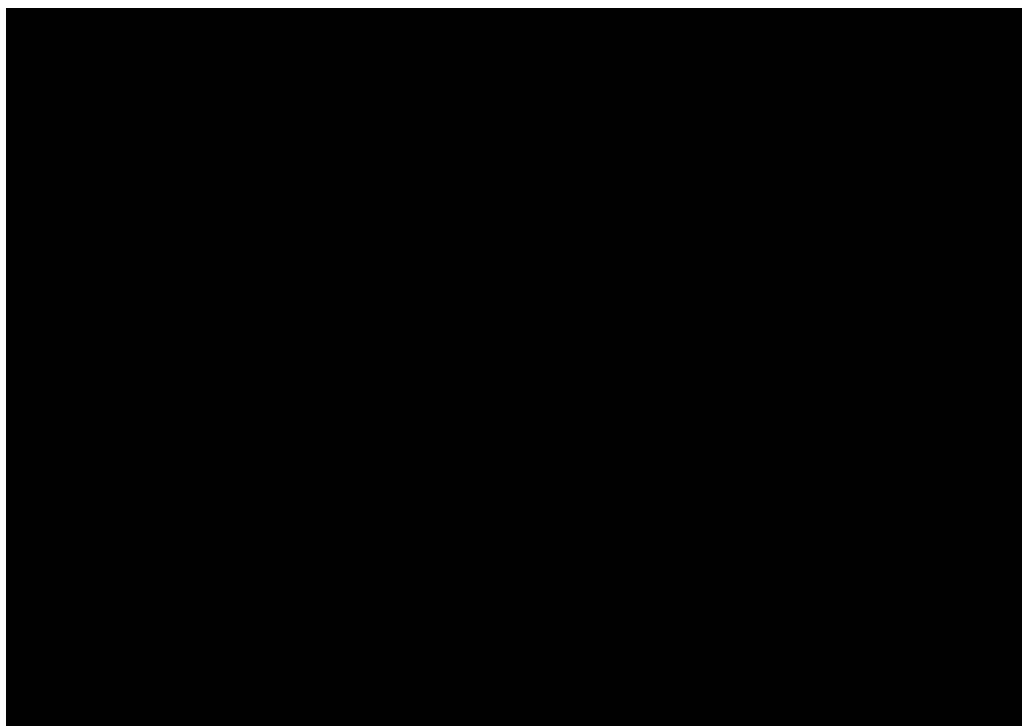
Daira

Piatti

Kuchli taassurot qoldiruvchi "Ha!" so'zi, qarsak chalinishi, ritmik ta'sirchanlik, asar ijrosiga yorqinlik, betakror milliy o'ziga xoslik va zamonaviylik ruhini bag'ishlaydi. Sozandalar refrenni sufiylar zikrini ifodalovchi marosim sifatida qabul qilib, o'ta mahorat bilan ijro etishadi. Bu semantik ijrochilik yo'nalishi, aynan uvertyuraning milliy g'oyasini ochib berishda muhim ahamiyatga ega edi. Musiqaning aylanma xususiyatini ifodalash, ijroga muayyan ramziy ma'no bag'ishlaydi.

"Sarob" asari zamonaviy kompozitor D.Saydaminova tomonidan "So'g'diyona" Davlat xalq cholg'ulari kamer orkestri uchun yozilgan (2005) maxsus asarlardan biridir. Ushbu asar o'ziga xosligi bilan boshqa kompozitorlar asarlaridan tubdan farq qiladi. Izlanuvchan va davr bilan hamnafas ijodkor asarlari o'zining yangilikka intiluvchanligi va originalligi bilan ajralib turadi. Aynan "Sarob" asari ham aynan shunday tajribalardan biridir. D.Saydaminova an'anani zamonaviylik bilan uyg'unlashtirgan holda, inson tasavvur eta olmaydigan hattoki

xayoliga ham keltira olmaydigan tembr, ohang va ijro uslublarini izlab topishga harakat qiladi va bu uning asarlarida o'z tasdig'ini topdi:

- * 1) vozdux, ya'ni nay quvuriga puflash
- * 2) rubob primada juda mayda tremolo chalish
- * 3) dutor-alt va dutor-primalarda mediator bilan - juda mayda tremolo chalish.

Muallif shunaqangi ijro usullarini o'ylab topgan-ki, orkestr konsertini ko'rmay, uni tinglagan inson xalq cholg'ulari orkestri ijro etganiga umuman ishonmaydi. Shuningdek, asarni yakka cholg'u, ansambl yoki orkestr ijro etishidan qat'iy nazar, ko'z oldingizda xayolan o'sha manzara gavdalanadi. Aynan ma'lum bir holatni tasvirlashda, kompozitor shunga mos cholg'uni tanlaydi va o'z tasavvurini bayon etadi. Masalan, cho'lda esayotgan shamolni ifodalashda u nay cholg'usidan foydalanadi. Bunda ijrochi kerakli tovushni nay quvuriga puflash orqali hosil qiladi va dinamik belgilarni mohirona qo'llaydi.

Asar aynan cho'lda suvsizlikdan qiynalgan inson hatti-harakatini ta'riflaydi va hamma narsa uning ko'ziga suv bo'lib ko'rinadi. Partiturada chanqoqlikdan, jazirama issiqdan ezilayotgan inson holati qashqar rubobi va dutorlardagi mayda tremolo, cho'lda esayotgan qattiq shamol chang va qonundagi glissando, sahroda ro'yobga chiqmaydigan orzu, ya'ni suvning oqishi esa rubob-primalar va changda, keyinchalik afg'on ruboblar, qonun, dutor-prima va dutor-altlarda engil ijro etiladigan kvintollar orqali namoyon bo'ladi:

Най

Кушнай

Чанг

Конун

2 Прима
рубоб

2 Кашкар
рубоб

Дутор
прима

Най

Кушнай

Чанг

Конун

2 Пр. руб

2 Каш. руб.

2 А. фг. руб

Дутор пр

Дутор а.

* 2) changlar tremoloni choʻpning yogʻoch qismida ijro etadi.

Partiturada oʻzbek xalq cholgʻulari uchun noodatiy boʻlgan ohanglar va ijro usullari mavjud. Bu orkestr tembrini boyitibgina qolmay, balki asarning noyoblighi va eksperimental tarzda yozilganligidan dalolat beradi. Zamonaviy tovush chiqarish usullari boʻlmish - torlar boʻyicha barmoqlarni sirgʻaltirish, xarrak orqasidan chalish, cholgʻu kosaxonasiga chertish, turli-tuman glissandolar, sahrodagi tovushlarni ifodalashga yordam berdi. Kompozitor tomonidan oʻylab topilgan asar gʻoyasi sahroga tushib qolgan inson holatini ochib berdi. Natijada tashnalikdan azob chekayotgan insonga sahroda roʻyobga chiqmaydigan fantastik orzular koʻziga koʻrinaradi va uni tark etmaydi. Badiiy asarda tasvirlangan

voqealar zanjiri kompozitordan o'zgacha ijro vositalari orqali noan'anaviy ijro usullarini yaratishni talab qiladi.

Nog'orani qo'l barmoqlari bilan usulga bo'ysinmagan holda maydalab chertib, yomg'ir yog'ayotganligini aks ettirish, dutor-primada mizrob bilan mayda tremolo chalish, doyrani oyoqlar o'rtasida ushlab surdinali pitssikatoni hosil qilish va xalqalarini mayin shiqillatish, changda cho'pning yog'och qismi bilan ijro etish hamda quloqlar yonida glissanda chalish, qonunda qarama-qarshi glissandolar va dekasiga barmoqlar bilan maydalab chertish shular jumlasidandir.

H.Rahimov o'zining "XX asr sadosi" nomli pesasini "So'g'diyona" orkestri uchun maxsus yaratdi. Ushbu yumoristik xarakterga ega bo'lgan asar yozuv mashinkasi va kamer orkestri uchun yozilgan, 2007- yilda sahna yuzini ko'rdi. Asar badiiy rahbar va bosh dirijyor Firuza Abdurahimova buyurtmasiga asosan yuzaga keldi. Asarda o'zbek xalq cholg'ulari yozuv mashinkasi bilan musobaqalashayotganday aks ettirilgan. Ushbu pesa teatrlashtirilgan bo'lib, unda tomoshabinlar nafaqat musiqani tinglaydilar, balki ko'z o'ngida sodir bo'layotgan voqealardan xabardor bo'lganliklari sababli, asarni o'zgacha tarzda qabul qiladilar⁸¹.

H.Rahimovning "Sirli tun" fantaziyasi aynan "So'g'diyona" jamoasi uchun yozilgan bo'lib, u o'zbek kompozitorlik ijodiyotida yangi yo'nalish hisoblanadi. Muallif ushbu asarida tunda sodir bo'ladigan xodisalarni ifodalash maqsadida zamonaviy yozuv texnikasidan unumli foydalanadi. Bu fantaziya kompozitorlik ijodiyotining yuqori cho'qqisi sifatida baholanib, xalq cholg'ularining beqiyos, kashf etilmagan ijro imkoniyatlarini ochishga qaratilgan bo'lib, unda sonor texnikasidan foydalanilganligi, yangi tembr xususiyatlarini izlab topganligidan dalolat beradi⁸².

Ijodiy izlanishlar natijasida "So'g'diyona" faoliyat doirasi kengaydi, yangi yo'nalishlar paydo bo'ldi va qiziqarli badiiy natijalarga erishildi. Ana shunday yangi teatrlashtirilgan ijro san'atidan biri -2009-yil 5-oktyabrda O'zbekiston davlat konservatoriyasining katta zalida bo'lib o'tgan, M.Otajonov tomonidan F.Abdurahimova g'oyasi asosida yaratilgan "Diaglessa" nomli musiqiy kompozitsiyadir. Ushbu asar har xil san'atlarning sintezlashuvi natijasida yuzaga kelgan⁸³.

F.Abdurahimova 1950-yili 21-avgustda Buxoro viloyatining Karmana (hozirda-Navoiy viloyati) shahrida ziyolilar oilasida tavallud topdi. Uydagi muhit Firuzaga yoshligidanoq musiqaga havas uyg'otdi. Onasi Roziya opa dutorni

⁸¹ Asar haqida batafsil ma'lumot A.Tashmatovanning "Ijrochilik san'ati tarixi" o'quv qo'llanmasida berilgan. T., 2017, 61-bet.

⁸² O'sha manba, 52-bet.

⁸³ Ushbu asar tahlili A.Tashmatovanning "So'g'diyona" davlat xalq cholg'ulari kamer orkestri monografiyasida batafsil berilgan. T., 2016, 47-bet.

shunaqangi zavq bilan chalar ediki, undan taralayotgan yoqimli kuylar yosh qizaloqni sehrlab qo'yardi. 1953-yili Dilmurodovlar oilasi Samarkand shahriga ko'chib keladi. Xushmanzara tabiat hamda chiroyli va hashamatli maqbaralar yosh qizaloq qalbida ilmga va san'atga nisbatan qiziqish uyg'otadi.

Kunlarning birida ular madaniyat uyida uyushtirilgan konsertga tashrif buyurishadi. Konsertda yosh Firuza birinchi marta xalq cholg'ulari ansambli tarkibida prima rubobini ko'rib qoladi va uning dasturini maroq bilan tinglaydi. Bu cholg'u o'zining jarangdor ovozi va ixchamgina shakli bilan murg'ak qalbni o'ziga rom etadi. Shu kundan e'tiboran Firuzada rubob-primada chalishning sir-asrorlarini o'rganish ishtiyoqi paydo bo'ladi. Ijrochilikka bo'lgan qiziqish uni musiqa maktabiga etaklab keladi. Uning birinchi o'qituvchisi Pavel Nikolaevich Pak bo'lgan, keyinchalik esa maktabda va musiqa bilim yurtida mutaxassislik bo'yicha Pyotr Vasilevich Andan ta'lim oladi.

O'rta maktabning 8-sinfida o'qib yurgan kezlari edi. Bir kuni musiqa maktabida rubob-prima cholg'usidan saboq bergan ustoz Pyotr Vasilevich An Firuzaga qo'ng'iroq qilib, musiqa bilim yurtining orkestriga rubob-prima cholg'usi etishmayotganligini, agar iloji bo'lsa orkestrga qatnashib turishini taklif qiladi. Ustoziga rad javobini bera olmagan Firuza orkestrga borishga majbur bo'ladi. Birinchi kuni kelganidayoq orkestrning serjilo ohanglari uni o'ziga maftun etadi. Shu kundan boshlab, yosh qizchaning qalbida orkestr ijrochiligiga nisbatan bir uchqun paydo bo'ladi. Bu uchqun asta-sekin alangaga aylanib, uni ijrochi darajasidan taniqli dirijyor va butun boshli bir jamoa rahbarigacha etaklaydi.

Firuza Abdurahimova o'rta maktabning 8-sinfini bitirib, 1965-yili Xoji Abdulaziz Abdurasulov nomli Samarqand davlat musiqa bilim yurtining o'zbek xalq cholg'ulari bo'limiga rubob-prima sinfi bo'yicha o'qishga qabul qilinadi. Uning ilk orzusi amalga oshadi. U I- kursdan boshlab dirijyorlik sinfi bo'yicha dars o'tishlarini iltimos qilib, bilim yurti direktorining oldiga ariza bilan kiradi va uning ruxsatini olgach, Yakov Mixaylovich Bobodo'stov sinfida tahsil ola boshlaydi.

Firuza Abdurahimova 1969-yili bilim yurtini imtiyozli diplom bilan tugatib, shu yili M.Ashrafiy nomidagi Toshkent davlat konservatoriyasiga rubob-prima sinfi bo'yicha Valentina Borisenko hamda dirijyorlik sinfi bo'yicha Ashot Petrosyans sinfida o'qishni davom ettiradi. Ustozlaridan dirijyorlik va ijrochilik sir-asrorlarini o'rganadi. O'z maqsadlariga erishish niyatida tinimsiz mehnat qiladi.

1974-yili konservatoriyaning imtiyozli diplom bilan tugatib, ushbu dargohda o'qituvchi sifatida ishga qoldiriladi. Shu yildan boshlab unga A.Liviev va F.Sodiqovlar bilan bir qatorda talabalar orkestri bilan ishlash topshiriladi. Dirijyorlik kasbiga qiziqishi baland bo'lganligi tufayli Firuza Ravshanovna oliy o'quv yurtida olgan bilimi bilan qoniqmay, uni yanada mustaxkamlash maqsadida

1975-1977-yillari assistentura-stajirovkada “Xalq cholg‘ulari orkestri dirijyorligi” mutaxassisligi bo‘yicha o‘qishni A.Petrosyans sinfida davom ettiradi.

Shu bilan birga nazariy bilimini amaliyotda qo‘llash va orkestr bilan ishlash mahoratini takomillashtirish istagida u 1976-1986 yillari Muhiddin Qoriyoqubov nomidagi O‘zbek davlat filarmoniyasi qoshidagi T.Jalilov nomidagi xalq cholg‘u orkestrida dirijyor bo‘lib ishlaydi va asosan Toshkent shahridagi umumta’lim maktablarining o‘quvchilari uchun mo‘ljallangan abonoment konsert-ma’ruzalarda faol ishtirok etadi.

1974-2010-yillar davomida F.Abdurahimova konservatoriyaning xalq cholg‘ulari talabalar katta orkestriga rahbarlik qiladi. Hozirgi kunda esa dirijyorlik va uslubiyot fanlaridan saboq berib kelmoqda. Bu fanlar orqali talabalar dirijyorlik mutaxassisligining kelib chiqishi, turli dirijyorlarning hayoti va ijodi, ijro uslublari hamda manual texnikaning nozik sir-asrorlarini ham amaliy, ham nazariy jihatdan o‘rganmoqdalar.

F.Abdurahimova va xalq cholg‘ulari kafedrası tashabbusi bilan 1978- yildan boshlab har yili O‘zbekistonda hizmat ko‘rsatgan san’at arbobi, Davlat mukofoti laureati, o‘zbek xalq cholg‘ulari orkestri asoschisi A.Petrosyansning xotira kechasiga bag‘ishlangan hisobot konsertini o‘tkazish an’anaga aylangan. 1996-yildan boshlab bu sana Respublika miqyosida o‘tkazila boshlandi. 2001-yildan e’tiboran esa milliy cholg‘ular ansambli va orkestrlari xalqaro festivaliga aylandi. Bu festivalga Fransiya, Indoneziya, Rossiya, Qozog‘iston va Qirg‘izistondan hamkasb mehmonlar o‘z badiiy jamoalari bilan tashrif buyurishadi. Olti kun davomida har bir badiiy jamoa o‘z ijrochilik mahoratini namoyish etdi hamda milliy cholg‘ulari bilan tanishtirish darslari ham bo‘lib o‘tdi.

10 yil (1976-1986) davomida T.Jalilov nomidagi professional orkestr bilan ishlaganligi uchun F.Abdurahimovani o‘quv orkestri qoniqtirmay qoldi. Chunki har bir orkestrning o‘ziga xos muammolari va vazifalari bor. Bundan tashqari Firuza opa professional orkestrda ilhomlanib ishlardi. “Men professional orkestr bilan ishlasam dam olaman, rohatlanaman. Qalb qo‘rim bilan musiqa olamiga g‘arq bo‘laman. Bunday xususiyatlarni men o‘quv orkestrida topa olmadim va u meni qoniqtirmadi. Shuning uchun professional orkestr tuzishga ahd qildim”, - deydi F.Abdurahimova.

F.Abdurahimovaning o‘zbek xalq cholg‘ulari orkestri ijrochiligi rivojiga qo‘shgan munosib hissasi Davlatimiz tomonidan munosib baholanib, 1986-yili “O‘zbekiston xalq maorifi a’lochisi”, 1987-yili OAK tomonidan “dotsent” ilmiy unvoni, 1997-yili “O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan artist”, 2007-yili “professor”, 2009-yili “O‘zbekiston san’at arbobi” unvonlariga sazovor bo‘ldi.

18-MA'RUZA: "SO'G'DIYONA" ORKESTRINING GASTROL SAFARLARI VA TURLI JAMOALAR BILAN IJODIY HAMKORLIK RISHTALARI

1995-yili "So'g'diyona" jamoasi birinchi marta xorijiy safarga chiqishga moyassar bo'ldi. Bunga 1994-yilning 5-mayida O'zbekiston va Olmoniya o'rtasida madaniy hamkorlik o'rnatish to'g'risida imzolangan shartnoma asos bo'ldi. Shu munosabat bilan 1995-yilning 4-17 dekabr kunlari Leypsig shahrida olmon, o'zbek va fransuz musiqachilarining birinchi uchrashuvi bo'lib o'tdi. Bu uchrashuv olmon-fransuz ijodkor yoshlar uyushmasi tashabbusi bilan rejalashtirilgan bo'lib, uchrashuvni tashkillashtirishni Leypsigdagi Evropa uyi o'z zimmasiga olgan edi. Uchrashuvda Fransiyaning Lion konservatoriyasi qadimiy musiqa ansambli, Olmoniyaning "Blyazer kollegium" damli ansambli va O'zbekistondan "So'g'diyona" kamer orkestri ishtirok etdi. Ikkinchi uchrashuv 1996-yilning oktyabr oyida Toshkent shahrida, uchinchi esa 1997-yilning iyun oyida Lion shahrida o'tkazilishi rejalashtirildi.

Ikki haftalik safar chog'ida "So'g'diyona" jamoasi 6 ta konsert berdi. Bu gal 15 nafar sozanda ijrosida 2 ta katta konsert dasturi namoyish etildi. Shuni ta'kidlash joizki, XVII asr musiqasi milliy cholg'ularda yangi tarovat kasb etdi. O'zbek musiqachilari nemis kompozitori I.Baxning 2-kamer syuitasidan "Hazil" va "Menuet"ni rang-barang tembr buyoqlari ichra kutilmagan yangi qirralarini ochgan holda ijro etdilar. Evropa kompozitorlarining asarlarini ijro etishda O'zbekiston va Qoraqalpog'iston xalq artisti Moyassar Razzoqova va O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artist Adbuhalil Abduqodirovlar ham qatnashdilar. Leypsigdagi Evropa uyi ishlari boshqaruvchisi doktor Yoxan Xan mazkur jamoa haqida shunday fikrni bildirdi: "Orkestrning ijodiy cho'qqilarga yuksalishida badiiy rahbar va dirijyor Firuza Abdurahimovanning xizmatlari beqiyosdir. Badiiy rahbarning o'ta talabchanligi va intizomga qat'iy rioya qilishi jamoaning hamjihatlikda ishlashga undaydi. Jamoaning yosh musiqachilari tinglovchilarga ham madaniy, ham ma'naviy zavq baxsh etdilar"⁸⁴.

1996-yili "So'g'diyona" jamoasining ijodiy safarlar kundaligiga zarhal satrlar bitildi. Chunki shu yili orkestr Ispaniyada o'tkazilgan xalqaro festivalning laureati unvoniga sazovor bo'ldi. Orkestrning avgust oyida Logron'o shahrida o'tkazilgan XXX – plektor musiqasi Xalqaro festivalida ishtiroki juda sarmazmun bo'ldi. Bu festival butun dunyo bo'yicha yagona bo'lib, o'ttizinchi bor o'tkazilishi edi. Bu tadbirdan so'ng butun dunyo musiqachilarida "So'g'diyona" jamoasiga nisbatan katta qiziqish uyg'ondi.

⁸⁴ F.Abdurahimovanning shaxsiy arxividan (Yoxan Xan maktubi).

“So‘g‘diyona” jamoasi ushbu festivalda uchta katta konsert dasturi bilan munosib ishtirok etdi. Birinchi dastur asosan o‘zbek an‘anaviy musiqasi namunalaridan, ikkinchisi - O‘zbekiston kompozitorlarining asarlaridan va uchinchisi jahon klassik musiqa durdonalaridan iborat edi. Orkestr faqatgina Logrono shahrida emas, balki Ispaniyaning boshqa shaharlarida, katolik cherkovida, katta-kichik konsert zallarda tinglovchilar olqishiga sazovor bo‘ldi.

Tinglovchilar o‘zbek kompozitorlari – Mustafu Bafoev va Avaz Mansurov asarlarini maroq bilan tingladilar. Ispaniyada mashhur asar – ikkita skripka uchun yozilgan “Xota Navarra”ni o‘zbek sozandalaridan Muhiddin Otaxo‘jaev va Nazira Tursunovalar ikkita rubob primada, Albenisning gitara uchun yozilgan “Asturiya” asarini esa Alisher Jamoliddinov afg‘on rubobida o‘ziga xos ijro etdilar. Orkestr jo‘rna- vozligida Abduhalil Abduqodirov kuylagan “Grenada” asari ham barchada katta taassurot qoldirdi.

Orkestr jamoasining Germaniya va Ispaniyaga qilgan ijodiy safarlari, mahorat va ijroviy imkoniyat bobida muhim sinov maktabini o‘tadi. Jamoaning ijodiy salohiyatini yuqori baholagan mutaxassis va musiqa ixlosmandlari orkestr tanlagan yo‘li to‘g‘ri ekanligiga ishonch bildirdilar. Ayniqsa, G‘ofur Norboevning nayda ijro etgan I.Baxning “Hazil” kuyini tinglovchilar ko‘tarinki ruhda qabul qilishdi. Asarni oddiy shakldagi cholg‘uda, hech qanday moslamasiz mohirona ijro etilishi barcha tomoshabinlarni, aniqrog‘i, musiqa ahlini hayratda qoldirdi.

Ispan tinglovchilarida nay, surnay, qo‘shnay, chang, doyra, nog‘ora kabi cholg‘ularning sadolari katta taassurot qoldirdi. Shu tariqa “So‘g‘diyona” orkestri xalqaro festivalda ishtirok etib, birinchi Sharqiy jamoa sifatida o‘zini dunyoga tanitdi, o‘zbek milliy cholg‘ularida ijrochilik san‘atini xalqaro miqyosga ko‘tardi va keng omma e‘tiborini xalqimizning ko‘p asrlik musiqa madaniyatiga jalb etdi. Shuningdek, jamoa navbatdagi xalqaro festivalda ishtirok etish uchun taklifnomani ham qo‘lga kiritdi. “So‘g‘diyona” jamoasi orqali o‘zbek xalq cholg‘ulari jahon miqyosiga ko‘tarildi, ularni dunyo tan oldi.

Jamoaning ijodiy yo‘nalishlaridan birini turli xalqlar musiqiy guruhlar bilan ijodiy hamkorlik qilish ishlari tashkil etadi. Olmoniya, Fransiya, Misr, Buyuk Britaniya jamoalari bilan birgalikda o‘tkazilgan konsertlar yuqorida aytilgan fikrimizga dalil bo‘la oladi. Jumladan, 1996-yilning oktyabr oyida Toshkentda uch mamlakat fuqarolari – nemis, fransuz va o‘zbek ijodkor yoshlarining II-musiqiy seminari bo‘lib o‘tdi. Yoshlarning ijodiy uchrashuvi O‘zbekistondagi Germaniya va Fransiya elchixonalarining yordami bilan uyushtirildi. Shu yili respublika o‘rta maxsus musiqa maktab-internatida Germaniyaning “Bavariya” hamda O‘zbekistonning “So‘g‘diyona” jamoalari birgalikda konsert o‘tkazdilar.

1997-yili esa Fransiya mahalliy musiqachilar “So‘g‘diyona” orkestri bilan birga kompozitor Farhod Alimovning “Shodiyona” asarini o‘zaro hamkorlikda ijro

etdilar. Bunday konsertlarni o'tkazishdan maqsad "Buyuk ipak yo'li" davridayoq boshlangan Sharq va G'arb o'rtasidagi madaniy aloqalarni tiklashdan iboratdir. Shu bilan birga "So'g'diyona" ijodiy jamoasi O'zbekistonda joylashgan turli elchixonalar, xalqaro tashkilotlar bilan faol ish olib bormoqda. Shu tariqa Ispaniyada o'tkazilgan XXX xalqaro musiqa festivali laureati "So'g'diyona" kamer orkestri boshqa mamlakatlar bilan o'zining ijodiy aloqalarini kengaytirib bormoqda.

"So'g'diyona" orkestrining repertuari, uni tuzish tamoyillari ham alohida e'tiborga sazovordir. Har bir konsertning yuqori badiiy saviyada o'tkazilishida, did bilan tanlangan dastur muhim ahamiyat kasb etadi. Bu borada yana bir muhim holat - ijodiy safarlar davomida orkestr sozandalari bo'lajak konsert oldidan karnay, surnay, nog'ora va doyralarda tantanavor ruhda o'zbek xalq kuylarini ijro etishadi. Tabiiyki, bu holat tinglovchilar diqqatini jalb etishga hamda ularda bayramona ko'tarinki kayfiyat uyg'otishga xizmat qiladi.

1997-yili jamoa Fransiyada bo'lib o'tadigan ijodkor yoshlarning III-musiqiy seminarida fransiyalik tinglovchilarga katta konsert dasturini namoyish etdi. Eng avvalo "Navro'zi Ajam", "Sharob", "Dilhiroj", "Gulbahor va Tanovor", "Yovvoyi Chorgox", "Surnay navosi", "Ey nozanin", "Qo'shchinor" kabi mumtoz musiqiy meros namunalari yangradi. SHundan so'ng Respublika kompozitorlaridan H.Rahimovning "Duxtari kulob", N.Norxo'jaevning "Navro'z uforisi", A.Mansurovning "YAngra doyra, jarangla", M.Bafoevning "So'g'dcha" asarlari ijro etildi. Konsertning so'nggi bo'limida esa X.Glyukning "Kuy", P.Sarasatening "Xota navarra", J.Bizening "Marvarid izlovchilar" operasidan "Smit serenadasi", M.Teodorakisning "Farishtalar dahasi" operasi- dan uvertyura, S.Djoplinning "Regtaym" kuylari yangicha bo'yoq-ohanglarda jarangladi.

1997-yili "So'g'diyona" kamer orkestri Misrda har yili o'tkaziladigan "Arab musiqasi festivali"ga borish sharafiga muyassar bo'ldi. Ettinchi bor o'tkazilayotgan bu festivalda aslida faqatgina Arab davlatlarining ijodiy jamoalari qatnashishlari o'ziga xos an'anaga aylangan ekan. Festivalning asosiy sharti - arab kompozitorlarining asarlarini munosib ijro etishdan iborat bo'lib, unda 24 ta arab davlatining jamoalari qatnashadi, "So'g'diyona" orkestri esa mehmon sifatida taklif etiladi.

Festival konsert dasturi "O'yin Bayoti", "Cho'li Iroq", "Soqinomai Savti Kalon", "Norim-norim" va shu kabi asarlar bilan boyitildi. Shuningdek, O'zbekiston kompozitorlari – M.Bafoevning ud va orkestr uchun "Poema"si, M.Tojievning chang va orkestr uchun yozgan "Sharqona raqsi", I.Rahimovning qo'shnay va orkestr uchun "Sabo" kuyi, F.Alimovning "Shodiyona" kabi asarlar ham alohida ahamiyat kasb etdi. O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artist Abduhalil Abduqodirov ijrosida yangragan "Xumor o'ldim" Ozarbayjon xalq qo'shig'i va

orkestr ijrosidagi Markaziy Osiyo xalqlari mavzularidan iborat termasi tinglovchilar olqishiga sazovor bo'ldi.

Yosh maqom ijrochilarining Respublika konkursi laureati Sh.Murodov ijrosidagi "Voxoron" va "Habiba" arabcha qo'shiqlari orkestr ijrosidagi Muhammad Al-Kasabiyning "Esdaliklarim", Muhammad Abdul Vahobning "Aziza" va "Al-fan", Riad Az-Sumbatining "Lunga" asarlari tinglovchilarni hayratga soldi. "Bizni ayniqsa quvontirgani – aynan shu asarni bizning jamoamiz ijrosida festival davomida "chaqiriq" kuyi sifatida har kuni televidenie orqali ijro etilgani bo'ldi. Biz borgan kuni bu kuy ularning milliy ansambli ijrosida yangrayotgan edi. Bizning konsertimizdan so'ng bu kuy bizning ijromizda yangraydigan bo'ldi. Bu xol albatta badiiy jamoaning ruhini yanada tetiklashtirdi va kayfiyatini ko'tardi", - deydi F.Abdurahimova. Shuningdek, Respublikada xizmat ko'rsatgan artistlar – M.Bekjonova o'zining shirali ovozi bilan, S.Isroilova esa jozibali raqsi bilan tinglovchilar olqishiga sazovor bo'lishdi.

Jamoaning "Qohira" opera teatrining kichik zalida bo'lib o'tgan birinchi konsert dasturi juda rang-barang tuzilgan edi. Orkestr O'zbekiston kompozitorlari asarlari va o'zbek mumtoz musiqiy meros namunalari qatorida arab kompozitorlarining asarlarini ham maromiga etkazib ijro etishga muvaffaq bo'ldi. Orkestrning ikkinchi konserti Qohira san'at Akademiyasining san'at saroyida, uchinchi konsert esa Qohira musiqiy Akademiyasi zalida bo'lib o'tdi.

Qohira konservatoriyasida bo'lib o'tgan konsert bo'yicha bir qator mutaxassislar o'z fikrlarini bildirishgan edi. Jumladan, Qohira musiqiy akademiyasi rektori Doktor Fauzi Shami konsertdan so'ng shunday deydi: "O'zbek musiqasi bilan tanishish imkoniga ega bo'lganimizdan xursandmiz. Bizning professor-o'qituvchilarimiz va talabalarimiz sizlarning musiqachilaringiz bilan kelgusida uzviy aloqada, hamkorlikda bo'ladi degan umiddamiz. Ajoyib jamoa rahbari Firuza Abdurahimovaga va shunday san'at durdonasidan bahramand bo'lishga harakat qilgan va konsertni tashkil etgan professor Marlis Yunusxonovga o'z minnatdorchiligimizni bildiramiz".

Arab musiqasi kafedrası o'qituvchisi Doktor Naubi Gonim esa "konsert juda ajoyib o'tganligidan, orkestr dasturi har xil millat vakillarini hisobga olgan holda tuzilganligidan va ijrochilarning yuqori saviyali professional mahoratidan qoyil qolganligidan" hayajonlanib gapirdi.

Doktor Kemal Radi (altchi) o'z dil so'zlarini quyidagicha ifodaladi: "Konsert juda maroqli o'tdi, bizlarga rohat baxsh etganingiz uchun rahmat. Sizning cholg'ularingiz arab cholg'ulariga o'xshaydi. Sizning kuy va ohanglaringiz ham bizlarga juda yaqin". Shu bilan birga Iordaniya va Suriya talabalari O'zbekiston davlat konservatoriyasida ud, nay cholg'ulari hamda kompozitorlik sinfi bo'yicha tahsil olish niyatlari borligini bildirdilar.

“So‘g‘diyona” ijodiy jamoasining turli mamlakat musiqiy ansambllari bilan ijodiy hamkorlik faoliyati ham alohida e‘tiborlidir. Xususan, orkestrning nemis, fransuz va arab xalqlarining iste‘dodli yoshlari bilan bo‘lgan ijodiy muloqotdan so‘ng galdagi uchrashuv yana Germaniyada bo‘lib o‘tdi. 1998-yili jamoa Germaniyaning Frayeburg shahrida o‘tkazilgan IX - Xalqaro musiqiy festivalda ishtirok etdi. Shu yilning oktyabr oyida “So‘g‘diyona” Georg Glazl rahbarligidagi Bavariya kamer ansambli bilan Toshkent shahrida ijodiy uchrashuv uyushtirdi. Bunday muloqotlar jamoalarni ijodiy barkamollik sari etaklaydi.

Berlindagi Gumbold universitetidagi konsert dasturi quyidagilardan iborat: “O‘yin Bayoti”, “Navro‘zi Ajam”, “Gulbahor va Tanovar”, “Garduni Dugox”, “Dilhiroj”, “Andijon raqsi” (ansambl), “Mavrigi” (ud), “Nazzora qil” (qo‘shnay), “Tong” (qashqar rubobi), “Galdir”, “Guluzorim” (Mehri Bekjonova), “O‘zbek usullari” (doira), “Munojot II, III” (chang), “Norim-norim” (ansambl va qayroq), “Ey, sabo” (nay). Yuqorida keltirilgan misollardan ko‘rinib turibdiki, Firuza Abdurahimova repertuar tuzishda milliy musiqa cholg‘ularining boy imkoniyatlari hamda ijrochilarning yuksak mahoratini tarannum etishni o‘z oldiga maqsad qilib qo‘ygan.

Freyeburgdan tashqari jamoa Avliyo Mariya ibodatxonasida, Leypsigda – mahalliy universitet qoshidagi nufuzli yoshlar klubida, Drezdenda – “Rasputin” elitar klubida ham konsertlar berdi. Shuningdek, “So‘g‘diyona” Germaniyaning mashhur madaniy markazlaridan biri bo‘lgan Veymer, so‘ngra Orfurt va Shvarsenburg shaharlarida ham sahnaga chiqdi. Barcha konsertlar katta muvaffaqiyat bilan o‘tdi. Ijrochilarning har bir sahnaga chiqishlari qarsaklar bilan kutib olindi. Iqtidorli qo‘shiqchi Mehri Bekjonovanning shirali ovozi konsert ko‘rkiga ko‘rk qo‘shdi.

Jamoaning Mixen va Benediktboyern shaharlarida o‘tkazgan konsertlari haqida Myunxen madaniyat va maktab boshqarmasi direktori Martin Maria Kruger Firuza Abdurahimovaga yo‘llagan maktubida shunday deb yozadi: “Hurmatli Firuza Abdurahimova, Sizning “So‘g‘diyona” nomli orkestr jamoangiz bilan uchrashuv bizga barcha o‘zbek xalq cholg‘ulari bilan tanishishga imkon yaratdi. Bundan biz juda hayratdamiz. Ayniqsa bizning yosh musiqachilarimiz birgalikdagi ijrolaridan juda mamnundirlar. Chunki ular til va madaniy chegaralarga qaramay, umumiy bo‘lgan musiqa tili orqali muloqot qilishmoqda. Avvallari bir-biri bilan umuman bog‘lik bo‘lmagan Bavariya va O‘zbekiston madaniyatida ayrim cholg‘ularning oz bo‘lsa-da o‘xshashligi va undan taralayotgan tovushlarning tanishligi bizni juda kuvontirdi. CHin yurakdan boshlangan samimiy uchrashuv va hamkorligimiz yanada davom etishiga ishonch bildiramiz”.

“So‘g‘diyona” jamoasining Myunxen Musiqa va teatr institutida, Gyote instituti va Bavariya federal erlarida katta muvaffaqiyat bilan o‘tgan konsertlarida Georg Glazl rahbarligidagi “Bavariya” kamer ansablining qatnashganligi bu konsertlarga haqiqiy do‘stlik va hamkorlik bayrami tusini berdi.

Mazkur anjuman doirasida Rixard Shtraus nomidagi Myunxen konservatoriyasida “O‘zbek milliy cholg‘ulari” mavzuida seminar bo‘lib o‘tdi. Unda milliy musiqa cholg‘ularining xilma-xilligi, shuningdek “Buyuk ipak yo‘li” an‘analarining qaytadan tiklanayotganligi haqida so‘z bordi. Aytib o‘tish kerakki, seminar qatnashchilari o‘zbek musiqasida qadimiy cholg‘u hisoblangan - udning tutgan o‘rni, uning arab, xitoy, yapon cholg‘ulari uchun namuna bo‘lganligi va Evropa musiqasiga ham ta’sir o‘tkazganligi haqidagi ma’lumotlardan boxabar bo‘ldilar. Shu asnoda “O‘zbek – Bavariya muloqoti” nomi bilan 2000-yil aprelida chiqarilgan orkestrning ikkinchi kompakt-diski o‘zbek va nemis musiqachilarining ko‘p qirrali ijodiy hamkorligining mahsuli bo‘ldi. Shundan “So‘g‘diyona” jamoasi o‘ziga taqdim etilgan 400ta CD diskleri bilan o‘z yurtiga qaytdi. Tirajning kolgan 1600 nusxasi esa butun dunyo bo‘ylab tarqatildi.

O‘zbek xalq cholg‘ulari sehriga mahliyo bo‘lgan nemis kompozitori Peter Kizevetter “So‘g‘diyona” jamoasi uchun “Dovon” nomli pesasini, nemis va o‘zbek musiqachilarining birgalikdagi ijrosi uchun “Olisdan” nomli dasturli asarlarini ijod etdi. Unga javoban F.Alimov “Bavariya” ansambli uchun “Qizlar raqsi” pesasini, birgalikdagi ijro uchun esa uch qismli “Syuita”sini yaratdi. Hamkorlikda qilingan mehnatlar natijasida “Bavariya” ansambli va “So‘g‘diyona” milliy cholg‘u orkestrining birlashgan jamoasi F.Alimovning “Shodiyona” uvertyurasini, S.Boboevning “Konsertino”sini, M.Bafoevning “Buxorocha konserti”ni, H.Rahimovning “Erta tong”, A.Ismoilovning “Tong”, shuningdek F.Alimov qayta ishlagan “Andijoncha” va “Qo‘shchinor” nomli o‘zbek xalq kuy va ashulalarini ta’sirli darajada ijro etdi. Abduhomid Toshpo‘latov ijrosidagi qadimiy qo‘shnayning sirli ohanglari, Sulton Qosimovning dutorda chalgan “Tanovar” kuyi, Farhod To‘raxonovning o‘zbek xalq usullarini uchta doyrada zavqu shavq bilan tarannum etishi tinglovchilarga quvonch bag‘ishladi.

Musiqiy guruhlar bilan ijodiy uchrashuvlar o‘tkazish hamda hamkorlikda konsert dasturlarini tayyorlash borasida orkestr rahbari Firuza Abdurahimova tinim bilmaydi. Sa’y-harakatlar esa o‘zining ijobiy mahsulini bermoqda. 2002-yilning 7-8 mart kunlari Samarqand va Toshkent shaharlarida uyushtirilgan “So‘g‘diyona” kamer orkestri va Shotlandiyaning “Iron horse” nomli folk-rok guruhlarining hamkorlikdagi chiqishlari shular jumlasidandir.

Mana shunday konsertlarni o‘tkazish g‘oyasi aslida 1998-yilda paydo bo‘lgan edi. F.Abdurahimova buyuk Britaniya madaniyat markaziga borib “So‘g‘diyona” orkestriga o‘xshash musiqa jamoasini topishga yordam berish xususida iltimos

bilan murojaat etadi. Markaz ingliz musiqa guruhlari ijrosidagi bir necha kompakt-diskni eshitib ko'rishni tavsiya qiladi. "Bizning jamoamizni zavqli shotland musiqasi, xalq cholg'ularida ijro etilgan rok uslubidagi kuylar qiziqtirib qoldi. Uzoq vaqt mobaynida biz ijro etadigan asarlarimizning partituralarini ularga, ular esa bizga jo'natib turindi. Bir-birlarimizning dasturlarimizni o'rganishga harakat qildik. Shuning natijasida hamkorlikdagi konsert yuzaga keldi"⁸⁵, - deydi Firuza Abdurahimova.

"So'g'diyona" xalq cholg'ulari kamer orkestri bilan Shotlandiyaning folk-rok guruhining hamkorlikda tayyorlagan konsert dasturida kutilmagan yangi ohang va tembrlarning guvohi bo'ldik. Tinglovchilarda ayniqsa "Sharq ohanglari" katta taassurot qoldirdi. O'zbek xalq cholg'ulari hamda skripka va elektron gitarada ijro etilgan improvizatsiyalar kishini hayratga soldi. G'arb cholg'ularida Sharq musiqasining nozik ijro etilishini tinglab qalbing faxrga to'ladi.

Ushbu dasturda quyidagi asarlar ijro etildi:

1. "Andijoncha" - "So'g'diyona" ijrosida.
2. "Vodka" – "Iron horse" ijrosida.
3. "Yangra doyra, jarangla" - birgalikda.
4. D.Sordon "Robbie Murdah" birgalikda.
5. "Navro'z taronasi" gitarada.
6. "Hush - hush" Greys ijrosida (qo'shiq).
7. "Balkan reol" - "Iron horse" ijrosida.
8. "Sharq mashqlari"- ud, qonun, doira, skripka, gitara ijrosida.
9. "Majnuntol"- G'.Norboev ijrosida.
10. "Nothorn cross rising" birgalikda.
11. "Song" – E.Greys, G'.Norboev ijrosida.
12. "Jlargo" - birgalikda.
13. "Hay yor-yor" - R.Nomozov ijrosida orkestr jo'rligida.
14. "Biyo-biyo" - R.Nomozov ijrosida orkestr jo'rligida.
15. "Ulug'imsan, Vatanim"-S.Nazarxon ijrosida orkestr jo'rligida.
16. "Popurri"- birgalikda.

"Ana shunday ijodiy uchrashuvlar katta ahamiyat kasb etadi, - deydi biz bilan suhbatda Firuza Abduraximova. Bunday deyishimga asos qilib quyidagilarni aytishim mumkin:

- professional musiqachilar doirasida birinchi marotaba uch mamlakat ijodiy yoshlarining uchrashuvi o'tkazildi;

- birinchi marotaba Evropada milliy cholg'ularning 20 turi, hamda o'zbek musiqasining turli uslub va shakllari namoyish etildi;

⁸⁵ Muallifning F.Abdurahimova bilan 2002-yil 10-martda bo'lgan suhbatidan yozib olingan.

- birinchi marotaba turli mamlakat sozandalarining ya'ni, o'zbek, nemis va fransuz musiqachilarining birgalikda ishtirok etgan "Do'stlik" konserti bo'lib o'tdi;

- shuningdek, birinchi marotaba master-klasslar o'tkazildi, o'zbek cholg'ushunosligi tarixi bo'yicha ma'ruzalar o'qildi hamda ijodiy jamoalarning tajriba almashinuvi yo'lga qo'yildi.

- Leypsig shahrida "Yokulatoris" damli cholg'ular ansamblining rahbari Sebastyan Pank yordamida orkestr ijrosidagi ayrim asarlar SD kompakt diskiga yozildi va sotuvga chiqarildi"⁸⁶.

Uch mamlakat yoshlarining ko'tarinki ruhda o'tgan ijodiy uchrashuvdan mamnun bo'lgan doktor Yoxan-Xan shunday deydi: "Toshkent, Lion va Leypsig yosh musiqachilarining ijodiy hamkorligi va fikr almashuvi katta qiziqish bilan o'tdi. Ular bir-biri bilan o'zaro muloqotda bo'libgina qolmay, balki O'zbekiston, Germaniya va Fransiya musiqa madaniyati bilan ham yaqindan tanishishdi. Musiqiy seminarining maqsadi amalga oshganligidan quvonchimiz cheksiz va kelgusida Toshkent va Lionda o'tkaziladigan rejaga muvofiq uchrashuvlarni sabrsizlik bilan kutamiz"⁸⁷.

"So'g'diyona" jamoasining dunyoga mashhur bo'lishida xalqaro aloqalar bilan birga, turli yo'nalishdagi yakkanavoz va ansambllar bilan ijodiy hamkorliklarning o'rni beqiyosdir. Orkestrning 2002-yili Buyuk Britaniyada "Iron Horse" rok-gruppasi, 2002-yili Toshkentda xonanda Saodat Turkeyoz, Old Grey Goose jamoasi, Deli Universiteti o'qituvchilari bilan, 2003-yil Toshkentda Tokio Universiteti ansambli, Adam Klippl (AQSH) rahbarligidagi amerika djaz-gruppasi, Toshkentda 2004-yili yapon musiqachilari YOnaxa Toru va Tikaxasi Tikudolar hamkorligidagi chiqishlari shular jumlasidandir.

Ayniqsa "So'g'diyona" jamoasining 2010-yilning dekabr oyida "Bavariya haftaligi O'zbekistonda" doirasida Arne Yansen (Germaniya) Triosi bilan bo'lgan ijodiy uchrashuvi juda qiziqarli bo'ldi. Haftalikdan keyin Arne Yansen trio va "So'g'diyona" jamoasi birgalikda Toshkent va Samarqandda konsertlar berishdi. O'zbek va nemis musiqachilari tinglovchilar qalbini yorqin jo'shqinlik, maftunkor ohanglar va ajoyib tembrlar bilan rom etdi. Ularning birgalikdagi ijrosida Enmark Solihovning "Qiz bola", Sharif Ramazonovning "Namanganning olmasi", Ilyos Akbarovning "Qilpillama, jonginam qilpillama", "Qaydasan" qo'shig'i mavzuiga parafraz, Valeriy Saporovning o'zbek xalq mavzulariga "Fantaziya"sini Arne Yansen Marshini va Erika Shefer ijro etishdi. "So'g'diyona" va Arne Yansen triosining ijodiy xamkorligi jamoaning ijrochilik san'atida yangi yo'nalish, ya'ni o'zbek milliy musiqasiga evropa jaz musiqasining sintezi asos

⁸⁶ Muallifning F.Abdurahimova bilan 1996-yil 25-sentabrda bo'lgan suhbatidan.

⁸⁷ F.Abdurahimovanning shaxsiy arxividan olingan (doktor Yoxan-Xanning T.Yunusmetovga yo'llagan maktubidan).

soldi. Tabiiy badihago'ylikka ega bo'lgan o'zbek musiqasining jaz uslubi bilan uyg'unlashuvi juda qiziqarli va samarali badiiy natija berdi.

O'zbekiston va Yaponiya o'rtasida o'rnatilgan diplomatik aloqalarning 20 yilligiga bag'ishlab 2012-yil 18-mayda O'zbekiston davlat konservatoriyasining organ zalida o'tkazilgan "O'zbekiston va Yaponiya: madaniy aloqalar" nomli Xalqaro konferensiya doirasida bo'lib o'tgan "So'g'diyona" jamoasining konserti muhim ahamiyat kasb etdi.

H.Rahimov qayta ishlagan va Oleg Siloamskiy cholg'ulashtirgan yapon musiqasi Firuza Abdurahimova rahbarligi ostida orkestr ijrosida yangradi. Konsert dasturi yapon kompozitori Matsibuchining Oleg Siloamskiy qayta ishlagan "Bahor oqshomi" asari bilan ochildi. Sozandalar ushbu asarning mohiyatini chuqur his qilib, yapon musiqasiga xos bo'lgan nafis tabiat manzarasini ifoda etishdi. Konferensiya ishtirokchilari Oleg Siloamskiy cholg'ulashtirgan Katsutosi Nagasava Balladasini iliq kutib olishdi. Ushbu liriko-dramatik harakterdagi asar o'zbek xalq cholg'ulari tembrida ko'tarinki ruhda yangradi.

2012-yil 28-sentyabrda O'zbekiston davlat konservatoriyasida "Koreya va O'zbek an'anaviy musiqasi" xalqaro konferensiyasi doirasida "Arirang" o'zbek-koreys do'stlik va hamjihatlik musiqa festivalida "So'g'diyona" jamoasi tomonidan katta konsert dasturi namoyish etildi. Ushbu konferensiyada xaqiqatdan ham o'zbek va koreys musiqachilarining ijodiy do'stligi ramzi bo'ldi. Chunki dasturda nafaqat o'zbek, balki taniqli koreys sozandalari ham ishtirok etishdi. Ushbu konferensiya "So'g'diyona" jamoasi va Uzoq SHarq musiqachilari o'rtasidagi ijodiy aloqani chuqurlashtirdi va doirasini kengaytirdi.

"So'g'diyona" G'arb mamlakatlari musiqachilari bilan ham ijodiy aloqalar o'rnatdi. Jumladan, taniqli fransuz dirijyori Fab'en Teerikson bilan F.Abdurahimovanning qiziqarli va sermahsul ijodiy loyihalaridan biri, bu "So'g'diyona" orkestrining fransuz dirijyori Fab'en Teerikson boshqaruvi ostida 2015-yil 3-oktyabrda O'zbekiston davlat konservatoriyasining katta zalida bo'lib o'tgan konserti edi. Konsert dasturini taniqli fransuz dirijyori va kompozitor, aranjirovkachi Radio Frans filarmoniyasining orkestri, Tuluza milliy kamer orkestri, Lion va boshqa milliy orkestrlarning rahbari Fab'en Teeriksonning o'zi tavsiya etdi. U turli mamlakatlardagi xalq cholg'u orkestrlari faoliyatlarini katta qiziqish bilan o'rganayotgan noyob musiqachidir. U Vengriya, Polsha, Ruminiya, Rossiya, Ozorbayjon, Qozog'iston, Xitoy, Afrika xalq cholg'u orkestrlari bilan ishlagan.

Konsertda Moris Ravelning "Moya matushka-gusinya" nomli fortepiano uchun yozilgan 5 ta bolalar pesasi juda qiziqarli namoyon bo'ldi. Pesaning nafis kuychan usuli, uning ajoyib go'zalligi, tovushlar uyg'unligining yorqinligi, sharq va g'arb kuylarini o'zida qamrab olgan. O'zbek xalq cholg'ulari ijrosida pesaga

yangi hayot baxsh etildi. Shuningdek, Jan Filipp Ramo, Jyul Massne, Kamil Sensans, Jorj Bize asarlari ham orkestr ijrosida yorqin va ajoyib tarzda yangradi. O‘zbek kompozitorlarining asarlari ham Fab‘en Teerikson tayoqchasi ostida o‘zgacha yangradi. Ular to‘laqonli, kuychan va improvizatsiya usulida o‘zbekcha ohangda ifodalandi.

M.Bafoevning “Doni Zokirov asarlari bo‘yicha sayohat” nomli asari yorqin va to‘laqonli ijro etildi. Kompozitor va dirijyor, XX asr o‘zbek milliy musiqiy meros bilimdonining mashhur kuylari asosida yaratilgan asar ham D.Zokirovning ham M.Bafoev ijodining yangi qirralarini ochib berdi. Qizig‘i shundaki, fransuz dirijyori Fab‘en Teerikson o‘zbek xalq cholg‘u orkestri ijrochiligi madaniyatini yoritib bera oldi, uning go‘zalligi, betakrorligi va o‘ziga xosligini namoyon etdi.